

9

**SEYFƏDDİN
RZASOY**

**FOLKLORLAŞAN
ALİM ÖMRÜ**

Az 2007
2348

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

SEYFƏDDİN RZASOY

**FOLKLORLAŞAN
ALİM ÖMRÜ**

[Folklorşinas, alim İsmayilov Hüseyn haqq.]

89605

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı - 2007

09808

ARXIV

Ш 20(2-#3).A + Ч 216(2#)

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının
qərarı ilə çap olunur.

ELMI REDAKTORU: İsa HƏBİBBƏYLİ
AMEA-nın həqiqi üzvü, prof.

RƏYÇİLƏR: Teymur BÜNYADOV
AMEA-nın həqiqi üzvü, prof.;;
Qəzənfər PAŞAYEV
f.e.d., prof.

NƏŞRİNƏ MƏSUL: Əziz ƏLƏKBƏRLİ
filologiya elmləri namizədi

Seyfəddin Rzasoy. Folklorlaşan alim ömrü, Bakı, «Nurlan» nəşriyyatı, 2007.

Kitab XXI əsr Azərbaycan folklorşünaslıq elminin görkəmli nümayəndəsi, etnik-mədəni düşüncəmizin köklərinə, mədəniyyət tariximizə dair orijinal nəzəri baxış və konsepsiyaları ilə humanitar düşüncəmizi zənginləşdirən alim, elmi-intellektual və inzibati-təşkilati fəaliyyəti ilə çağdaş milli folklorşünaslığı dünya səviyyəsinə qaldıran şəxsiyyət, Azərbaycanı dünyada tanıdan elm xadimi, filologiya elmləri doktoru Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun yaradıcılıq yoluna həsr olunmuşdur.

4603000000

R ----- Qrifli nəşr

N – 098 – 2007

©Folklor İnstitutu, 2007

P O R T R E T

ƏRDƏMLİYİN ƏLLİ BEŞ İLİ

«Ərdəmliyin əlli ili»ndən beş il keçdi'...

Beş il insanların ömründən bəzən bir göz qırpmı kimi uçub gedir...

Elə indi də bu müddətin nə vaxt keçdiyindən xəbər tutmadıq...

Lakin əslində, bu beş ildə böyük bir epoxa yaşandı: Azərbaycan folklorşünaslıq elminin filologiya elmləri doktoru Hüseyn İsmayılovun adı və əməli ilə bağlanan epoxa...

H.İsmayılovun gördüyü işlərə qiymət vermək çətin-dir. Çünki onun fəaliyyətinin fəvqəlölcülərini dəyərləndirmək üçün çağdaş Azərbaycan folklorşünaslığının, sadəcə olaraq, mizanı – ölçü vahidi yoxdur: milli folklorşünaslıq öz tarixi ərzində heç vaxt bu nəhənglikdə və miqyasda işlərin şahidi olmamışdır.

Sovet dövrü fəlsəfəsinin məşhur bir sualı var idi: «Tarix şəxsiyyətləri, yoxsa şəxsiyyətlər tarixi yaradır?» Biz öz gəncliyimizdə sual barəsində mübahisələr edərdik. Rəsmi fəlsəfə (tarixi materializm) şəxsiyyətin rolunu (imkanlarını) tarixi şəraitə (imkanlara) münəcər edirdi. Biz rəsmi auditoriyalardan qıraqda şəxsiyyətin roluna önəm verərdik.

¹ H.İsmayılovun əlli yaşının tamam olması münasibəti ilə yazılmış yubiley məqaləsi nəzərdə tutulur. Bax: S.Rzasoy, A.Xəlil və T.Orucov. «Hüseyn İsmayılov – ərdəmliyin 50 ili» – «Dədə Qorqud» dərgisi, 2002, № 1, s. 157-162; «Ekspress» qəzeti, 20 dekabr, 2002-ci il

Heç düşünməzdim ki, bir gün gələcək və mən H.İsmayılova münasibətdə bu suala cavab axtarmalı olacağam. Doğrudan da, milli müstəqillik dövrümüzün *Yeni Folklorşünaslıq Tarixi* birmənalı şəkildə H.İsmayılovun adı ilə bağlıdır. Bu tarixi onsuz təsəvvür etmək mümkün deyil və onun şəxsiyyətindən qıraqda indi içində yaşadığımız *Yeni Folklorşünaslıq Erası*, sadəcə, olmazdı. Bütün hallarda başqası olardı.

Bu da bir tale naxışdır ki, bu tarix mənim gözü-mün qabağında yaranmış və yaşanmışdır. Öncə biz yaşamın «H.İsmayılov ritminə» köklənə bilmirdik. Çünki bu ritmin sürət təcili, kəmiyyət və keyfiyyət mizanları bütün hallarda bizim ritmimizdən fərqli idi...

O, sürətli və amansızcasına işləyir. «Dayanmaq», «durmaq», «fasilə etmək» kimi feli anlayışlar onun üçün sanki yoxdur. İşləmək, daim fəaliyyətdə olmaq, hərəkətə can atmaq onun varlığının funksional dialektikasını təşkil edir. Fəaliyyət ritmi «Səndən – hərəkət, Məndən – bə-rəkət» ilahi formulu aramsız şəkildə təsdiqləyir. O, insan həyatının mənasını yalnız fəaliyyətdə görür.

H.İsmayılovun bütün fəaliyyət dinamikası ilahi fit-rətdən gəlir. Heç şübhəsiz ki, insanı yaradan da, ona taleyi verən də Uca Allahdır. Allahı onu belə yaradıb: bir an belə dayanmamaq, daim nəhəng işlər görüb onun cəfası və səfası ilə yaşamaq.

H.İsmayılov üçün fəaliyyətsiz insan, tənbel, iş-güclə məşğul olan adam ölü təmsalindədir. Yadıma uşaqlığım düşür. Uşaqkən yatmağı çox sevərdik: uşaq yuxusu şirin olur. Atam Gülverdi kişi bizi oyadanda həmişə deyərdi: «Durun, a bala, yatmaq vaxtı deyil. Yatmaq vaxtımız gələndə heç kəs gəlib bizi oyatmayacaq».

Mən uşaqkən həmin «yatmaq vaxtının» gəlməsini həsrətlə gözləyirdim. Çox marağında idim: o nə vaxtdır ki, şirin-şirin yatarsan və heç kim də gəlib səni oyatmır. Sonralar anladım ki, həmin «yatmaq vaxtı» ölümdür və ulularımız yatmağa ölüm kimi baxırmışlar. Elə oğuz babalarımız da yatmağı «kiçik ölüm» adlandırırdılar.

H.İsmayılovun da Allahın «həyat» adlı nemətinə münasibəti minilliklərin müqəddəs inamlarına söykənir. Ulu kosmoqonik yaddaşımızın «Həyat-Ölüm» kosmoqonik modeli onun şəxsiyyətində bütün arxetipik saflığı ilə reallaşmış: o, fəaliyyətsizliyi, dayanıb durmağı, ətalətə qapılmağı «diriykən ölü» formulu əsasında birmənalı olaraq qəbul etmir.

AMEA Folklor İnstitutunun direktoru, filologiya elmləri doktoru, folklorla bağlı neçə-neçə fundamental monoqrafiya və toplama kitablarının müəllifi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun fəaliyyəti «folklorşünas alim» qəlibinə heç bir halda sığmır və o, lap çoxdan həmin qəlibi «vətəndaş alim» və «ictimai xadim» semantik qəliblərinə oturtmuşdur.

H.İsmayılov bir insan, alim və ictimai xadim kimi epoxal şəxsiyyətdir. Onun fəaliyyəti, hansı bucaqdan baxılırsa-baxılsın, bütün hallarda «epoxal» vahidi ilə təyin-lənə bilər. Başqalarına rəya kimi görünən, icrası, adətən, qeyri-müəyyən gələcəyin (gələcək nəsillərin) öhdəsinə buraxılan işlər H.İsmayılovun gündəlik və adi həyat tər-zini təşkil edir. Tarix və şəxsiyyət onun varlığında qovuşaraq Azərbaycan mədəniyyətinə belə bir passionar simanı təqdim etmişdir.

O, L.N.Qumilyovun etnos nəzəriyyəsiindən çıxış etsək, passionardır. Belə şəxsiyyətlərin fəaliyyəti bütün hallarda epoxal səciyyəli olur. Tarix H.İsmayılovu həm

fiziki, həm də mənəvi-millî anlamda epoxal dəyişikliklər üçün yaratmışdır. O, Azərbaycan folklorşünaslıq tarixində yeganə şəxsiyyətdir ki, minilliklərin fiziki qovuşmasını epoxaların milli-mənəvi qovuşmasına çevirə bilmişdir.

Azərbaycan (folklorşünaslıq) tarixinin H.İsmayilov adlı şəxsiyyəti:

– Sovet epoxasında Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun bir şöbəsinə «sıxışdırılmış» milli-mənəvi zənginliyimizi – folkloru müstəqillik dönmündə ideoloji «əsərdən» qurtarıb, Folklor İnstitutu adlanan möhtəşəm tarixi hadisəyə çevirdi;

– O, «folklor» adlanan milli dəyər sisteminin etnik-mental şüurumuzda, elmi-mədəni həyatımızda bərqərar olmasından ötrü, sözün gerçək anlamında, böyük bir mücadilə və savaşı apararaq onu zəfərlə başa çatdırdı: folkloru öz korporativ-iqtisadi mənafeələrinin, xəstə-ambisioz təkabürlərinin, mutant-pataloji düşüncələrinin əsirinə çevirən insanların yaratdığı antimillî sistemi dağıdıb, onu sağlam milli sistemlə əvəz etdi;

– Bütün sovet epoxası ərzində cəmi yeddi sayı çapdan çıxmış və Azərbaycan folklorşünaslıq elminin «sifəti» («siması») sayılan «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər» məcmuəsini *milli nəşr* səviyyəsinə qaldıraraq, onun sayını keçən müddət ərzində 23 cildə çatdırdı;

– «Azərbaycan folklor antologiyası» seriyasının işini təşkil edib, folklorumuzun regional mühtəzlər üzrə çapını 16 cildə çatdırdı. Bu – fatehlikdir: azərbaycanlının Azərbaycan mənəviyyatının zirvəsinə doğru yürüşündə 16-cı pillədir. Yurdun 16 bölgəsinin folklor yaddaşımızın yazılı salnaməsinə həkk olunmuş 16 səhifəsidir;

– Xalqımıza Azərbaycan mədəniyyəti tarixində öz yeri və missiyası olan «Dədə Qorqud» dərgisini bəxş etdi;

– Azərbaycan və türk xalqlarının folklor tarixində analoqu olmayan, yeni minilliyin layihəsi sayılan, hətta bünövrəsinin qoyulması hər xalqa nəsib olmayan «Folklor külliyyatı»nın ilk altı cildini çapdan buraxmışdır.

Biz cəsarətlə deyərdik ki, «Azərbaycan folkloru külliyyatı» hələ çoxlarının nəzər-diqqətini cəlb etməsə də, elm sahəsində, folklorşünaslıqda dünya səviyyəli hadisə olacaqdır. Bu gün onun cildlərinə rast gələndə, sadəcə olaraq, məmnunluqla qarşılayan insanlar bir vaxtlar bu nəşrdən milli şərəf və iftixar abidəmiz, bizi bizə və dünyaya tanıdacaq, xalqımızın şərəf və ləyaqət pasportu olacaq monumental-millî abidə kimi danışacaqlar.

H.İsmayilov indiyədək çox böyük layihələr reallaşdırmışdır: o, zirvələr fəth etmək üçün doğulmuşdur. Elmdə dünya səviyyəli konsepsiyalar müəllifi, aşırı yaradıcılığının mənşəyinə dair yeni konsepsiyası dünya alimlərinin böyük marağı və reaksiyasına səbəb olmuş H.İsmayilovun özü indi «Külliyyat»ın əzabının mənəvi feyzi ilə yaşayır.

Onun «Külliyyat»ın ilk cildində xalqına müraciəti, əslində, millət oğlunun millətə çağırışıdır: «...məhz milli hədəflər naminə, millətin hədəfləri naminə, bizi bir fərd kimi millətləşdirən hədəflər naminə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutu Uca Tanrının adını çağıraraq Azərbaycan elminin miladın III minillili-

yində qarşısında duran ən uca hədəflərindən biri olan «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»nın nəşrinə başlayır»².

Öz yaşamında sakral-mənəvi dəyərlərə söykənən H.İsmayılov «Azərbaycan folkloru külliyyatı»na ilahi kitabların sakral paradigması kimi baxır: «Əziz oxucu, qarşında duran bu kitab sənin üçün, heç şübhəsiz ki, kitablar kitabı «Qurani-Kərim»dən sonra ən uca kitabdır. Sən onu müqəddəs bil: çünki sənin ulu baban millətin kitabını «Quran»dan sonra ən ulu kitab bilib. Oğuz babalarımız Oğuz kağan babamızın «Ata sözlərini» məhz «Qurani-Kərim»in müqəddəsliyinə yaraşdırıb və «Ataların sözi Qurana girməz, amma Quran yanında yalın-yalın yalısür», – deyib... «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» Oğuz Atanın – tanrıçı türk peyğəmbərinin müqəddəs kəlamlarıdır. Xalqımızın ulu tarixi yaşayır bu kəlamlarda. «Külliyyat»ın hər səhifəsi milli varlığımızın qan – gen yaddaşdır. Qanında və genində millətin ruhundan həтта bir damla olan kəs bu ulu kitaba biganə qala bilməz... «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı»... millətin və millət olmağın məhək daşdır: özünü yurda oğul sayan, özünü vətənin qızı bilən hər bir kəs «Külliyyat»ın içindən keçib, vətəndaş statusu almalıdır. AMEA-nın Folklor İnstitutu minilliyin bu layihəsini başlayarkən qarşısına məhz bu hədəfləri qoymuş, özünün bütün milli, mənəvi, maddi, iqtisadi ehtiyatlarını, intellektual potensialını bu uca hədəfin reallaşdırılmasına yönəlmişdir»³.

² H.İsmayılov, S.Rzasoy. Azərbaycan folkloru və folklorşünaslığı epoxalar qovşağında – Azərbaycan folkloru külliyyatı, I cild: Nağıllar. I kitab. B., «Səda», 2006, s. 7

³ H.İsmayılov, S.Rzasoy. Göst. qaynaq, s. 7

H.İsmayılov bu nəşrlə, əslində, millət tarixinin yeni təkamül nöqtəsinin təməlini qoymuşdur: «Azərbaycan Folkloru Külliyyatı» öz cari hədəfində yeni əsrin, strateji hədəfində isə minilliyin proyektidir. Biz bu ilk cildlə Azərbaycan folklorşünaslığının bütöv XX əsr boyu arzusunda olduğu, lakin heç bir vaxt reallaşdıra bilmədiyi milli proyektin bünövrəsini qoyuruq. Elə bir etibarlı bünövrəni başlayırıq ki, millətin mənəviyyatı dünya durduqca onun üzərində dura bilsin...»⁴

H.İsmayılovun elmi-ictimai fəaliyyəti qəliblərə sığmadığı kimi, onun dəyərləndirməsini aparıb, təhlil-təsnifatını vermək də çətindir. Çünki bu şəxsiyyətin fəaliyyətinin görünən və görünməyən tərəfləri var. Ona görə də hər hansı sistemləşdirmə bütün hallarda yarımçıqlığa münəcər olunur. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, həyatı və fəaliyyəti, müəyyən mənada, artıq əfsanəyə dönmüş bu insanın şəxsiyyət və alim portretinin yaradılmasına ehtiyac və zərurət vardır.

H.İsmayılovun «portreti» özünün görünən tərəfləri ilə aşağıdakı təməl tərəfləri ilə boy verir:

1. Özünün etnik-mental tipi etibarilə tipik azərbaycanlıdır:

– bütün canı və qanı, cismi və varlığı ilə ailəsini, uşaqlarını, doğmalarını sevir.

2. Psixoloji tipi etibarilə passionardır:

⁴ H.İsmayılov, S.Rzasoy. Azərbaycan folkloru və folklorşünaslığı epoxalar qovşağında – Azərbaycan folkloru külliyyatı, I cild: Nağıllar. I kitab. B., «Səda», 2006., s. 7-8

– daxilində çox böyük yaradıcılıq enerjisi, qurmaq, yaratmaq həvəsi kükrəyir;

– ilk baxışda çox səbirsiz adam təsiri bağışlayır və bu keyfiyyətdən, haradasa, məhrum da deyil;

– passionarlığı xarakter və davranışlarında açıq şəkildə büruzə verən davakarlıq, mübarizlik kimi keyfiyyətlərdə də təcəssüm olunmuşdur;

– başlıca passionar keyfiyyəti yaradıcılıq və quruculuqdur.

3. Yurdcanlı – vətənpərvərdir:

– doğulduğu Ağbulaq kəndini də, kəndinin məkanlaşdığı Göyçə mahalını da, mahalın məkanlaşdığı Azərbaycanı da, Turanı da eyni dərəcədə sevir.

4. İntellektual tipi etibarilə yaradıcı alimdir:

– tədqiqatları, fundamental elmi konsepsiya və nəzəriyyələri ilə artıq dünya türkologiyasında tanınır.

5. Alim tipi etibarilə filoloqdur:

– professional filoloji təhsil almış və nəzəri-filoloji görüşləri çağdaş Azərbaycan filoloji-estetik fikrinin patriarxı, mərhum Yaşar Qarayevin rəhbərliyi altında formalaşmışdır.

6. Humanitar-filoloji tipi etibarilə folklorşünasdır:

– folklor onun fitrətindədir: mayası, qanı və canı ilə folklorla bağlıdır;

– folklorun bağrından qopmuş və heç bir zaman ondan ayrı düşməmişdir.

– onun milli görüşlərində folklorun xüsusi anlamı vardır: H.İsmayılova görə, «xalq-millət» adlı varlığın mənası folkloordan başlanıb, folkorda da tamamlanır.

7. Sosial-psixoloji tipinə görə liderdir:

– harada olursa-olsun, hadisələrin fəvqünə qalxıb, idarəçilik qabiliyyətini reallaşdırma bilir;

– liderlik imicini qorumağı bacarır: bu keyfiyyəti hər yerdə yox, reallaşdırılma rejiminə şərait yarandıqda təbiiq etməyi bacarır.

8. Məharətli və bacarıqlı tribundur:

– aydın və məntiqi nitqi var: inandırıcı və elmi danışır;

– nitqini, fikrini cilalamağı sevir: bunun üçün nitq repitisiyalarından (təmrinlərindən) tez-tez istifadə edir;

– məsuliyyətli və gərgin şəraitlərdə cəsarətli çıxışlar edib, yuxarı instansiyalar qarşısında özünün və institutun mövqeyini əsaslandırma bilir.

9. Dövlətə və dövlətçiliyə, onun ideoloji dəyər və əsaslarına sadıqdır:

– H.Əliyevin dövlətçilik təcrübəsinin konseptual əsaslarını şüurlu şəkildə qəbul etmişdir;

– O, H.Əliyev idealına əski türk dövlətçilik ənənələrinin konseptual modeli çəvrəsində yaşayır;

– milli dövlət və onun qurucuları H.İsmayılov üçün həyatının ən uca ideali və mənasıdır;

– H.Əliyev AMEA Folklor İnstitutunun yaradıcısı kimi H.İsmayılov üçün Azərbaycan folkloru və folklorşünaslığının ulu hamisidir.

10. Bir türk oğlu olaraq Azərbaycançılıq ideallarına bütün varlığı ilə bağlıdır:

– onun üçün milliyyətindən asılı olmayaraq, bütün gücü ilə qoruduğu «azərbaycanlı haqqı» adlanan vətəndaş məsləki var: o, bu məsləkini heç vaxt heç kimə və heç nəyə dəyişməmişdir.

11. Azərbaycanı dünyada tanıdan alim və ictimai xadimdir:

– yeni elmi konsepsiya və nəzəriyyələri dünya türko-loqlarının diqqətini cəlb etmiş, haqqında çoxsaylı yazılar yazılmışdır;

– qardaş Türkiyədə elə bir şöhrət tapmışdır ki, həmin ölkənin elmi təşkilatları beynəlxalq elmi layihələri H.İsmayılova birgə böyük həvəslə həyata keçirirlər;

– hər il öz şəxsi təşəbbüsü və əzmkarlığı ilə düzənlədiyi «Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə adlı» beynəlxalq folklor konfransında dünya folklorşünaslarını bir araya gətirməklə Azərbaycanı artıq ümumtürk folklorşünaslığının mərkəzinə çevirmişdir.

12. Azərbaycan folklorşünaslıq elminin patriarxıdır:

– çağdaş Azərbaycan folklorşünaslığının hazırkı coşğun intibahı birbaşa və birmənalı şəkildə H.İsmayılovun adı ilə bağlıdır;

– o, Azərbaycan folklorşünaslıq elminin həm ağsaq qalı (patriarxı), həm də qara fəhləsidir: Azərbaycan folklorşünaslığına rəhbərlik etməklə yanaşı, yorulmadan folklor toplayır və bu elmin inkişafına toplayıcı və tədqiqatçı folklorşünas kimi də misilsiz töhfələrini verir.

ƏRDƏMLİK YOLU – ƏRƏNLİK FORMULU⁵

Dekabr ayının 10-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Dədə Qorqud adına Folklor Mərkəzinin direktoru, folklorşünas H.İsmayılovun anadan olmasının əlli yaşı tamam oldu. Bu gün təkcə yubilyar üçün yox, eləcə də Folklor Mərkəzinin bütün kollektivi üçün əlamətdardır. Bu, birmənalı şəkildə belədir ki, H.İsmayılovun Azərbaycan folklorunun toplanılması, çapı və tədqiqi sahəsindəki fəaliyyəti, Azərbaycan gerçəkliklərindən çıxış etdikdə, fenomenaldır. Folklor Mərkəzinin kollektivi onun çağlayan və tükənməz enerji ilə dolu fəaliyyətinin həm şahidi, həm də iştirakçısıdır. Etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan folklorşünaslıq elminin çağdaş inkişaf istiqamətlərinin fəaliyyət dinamikasını, sözün gerçək anlamında, H.İsmayılov impulsladıdır. Onun azman fəaliyyəti nəticəsində Folklor Mərkəzi kağız üzərində layihə olaraq düşünülmüş maket mərkəzdən bütün Azərbaycanda gedən folklorşünaslıq proseslərini koordinasiya edən, bir istiqamətə yönəldən, bu fəaliyyəti idarə edən, ən başlıcası, onu elmi, inzibati, mənəvi cəhətlərdən təşkil edən gerçək mərkəzə çevrilmişdir. Bununla H.İsmayılov həm də yeganə alim və elmi kadrıdır ki, **Azərbaycan filoloji və estetik fikrinin patriarxı, çağdaş Azərbaycan intellektinin etalonu, milli filoloji-estetik, fəlsəfi-ictimai, humanitar-qlobal düşüncəmizin öndəri, bütün fikri, ruhu, canı və qanı ilə həm də**

⁵ H.İsmayılovun əlli yaşının tamam olması münasibətilə yazılmış bu məqalə ilk dəfə «Hüseyn İsmayılov – ərdəmliyin 50 ili» adı altında A.Xəlil və T.Orucovun həmmüəllifliyi ilə bu qaynaqlarda çap olunmuşdur: «Dədə Qorqud» dərgisi, 2002, № 1, s. 157-162; «Ekspress» qəzeti, 20 dekabr, 2002-ci il

Azərbaycan folkloruna bağlı olmuş və ağır itkisi hələ də qəlblərimizi göynədən AMEA-nın müxbir üzvü Yaşar Vahid oğlu Qarayevin milli folklorumuzun taleyi ilə bağlı düşüncələrini, layihələrini həyata keçirə bildi.

Y. Qarayevin münasibətlər sferasında müxtəlif çin və səviyyəli çoxlu insanlar olsa da, onun həqiqi dostları az idi. Onunla dostluq kimi böyük bir şərəfə nail olan insanlardan ən birincisi H. İsmayılov idi. Onları insan kimi, qardaş kimi, dost kimi çox dərin mənəvi tellər birləşdirsə də, prof. Y. Qarayev və onun mənəvi-elmi varisi H. İsmayılovu, ən başlıcası, Azərbaycan folkloru, bu elmin, taleyi birləşdirirdi. Y. Qarayev ölüm yatağında belə folklorun taleyini fikirləşirdi və H. İsmayılova birmənalı şəkildə folklorumuzu xilas edəcək, onu ölməyə qoymayacaq, milli folklorşünaslığa sahiblik, atalıq, patriarxlıq edəcək xilaskar kimi baxırdı. Bütün gücü, mənəvi enerjisi ilə H. İsmayılovu ruhlandırır, onun alim kimi iti intellektinə, məmur kimi təşkilatçılıq və bacarığına, bir Azərbaycan insanı kimi türk ərəminə inanırdı. Heç təsadüfi deyildir ki, Y. Qarayev ağır ölümə pəncələşəndə, gözlərini ağrının əzablarından ayırıb, sifətinə nurlu, sakit və müdrük ifadə verərək, son dəqiqələrində onun yastığının qırağından bir an belə çəkilməmiş H. İsmayılovu arayırdı: «Hüseyn harada qaldı?», – deyə soruşurdu. H. İsmayılovu növbəti bir iş dalınca yollayıb, sonra da gəlişini həsrətlə gözləyirdi...

H. İsmayılov 1952-ci ildə Göyçə mahalının Ağbulaq kəndində anadan olmuşdur. Göyçə Azərbaycan mədəniyyətinin Oğuz Kağandan, Dədə Qorqudan yadigar qalma ən qədim saz-söz ocaqlarındandır. Buranın Tanrı əli ilə siqal verilmiş füsunkar təbiəti, ucalıqda yalnız göylərə yenilən vüqarlı dağları, yamyaşıl meşələri, Göy Tanrı nə-

fəslə Göyçə gölü Azərbaycanın bu ulu yurdunun insanlarını anadangəlmə aşiq edib: Tanrının, Təbiətin, Sazın, Sözün aşıqları. Göyçədə doğulub sazı sevməmək, Göyçədə doğulub sözü sevməmək, Göyçədə doğulub Tanrını sevməmək, sadəcə olaraq, mümkün deyil. Burada saz da, söz də Tanrı nəfəslidir. Göyçəlilərin sazı səslənib, sözü dilə gələndə sanki Uca Tanrı göylərdən yerə enir, öz nəfəsi ilə insanların qəlbini işıqla doldurur. Ona görə də bu yurdun övladları sevgipərəstdir. H. İsmayılov Göy Tanrının yaratdığı belə bir müqəddəs yurdda dünyaya göz açıb. Gözünü açıb – sazı görüb, qulağını açıb – saz eşidib görüb, qəlbini açıb – Tanrı Taalanı görüb. Məhz buna görə də H. İsmayılov bu qədər yurd havalıdır, bu qədər Vətən sevgilidir, bu qədər torpaq ərəməlidir, bu qədər Tanrı aşığıdır.

Göyçə təkcə saz-söz yurdu deyil. Burada oğuz-türkman babalarımızın ərəməlik ruhunu göydə çaxan ildırımlar yaşadır, uca dağların sərt müdrikliyi yaşadır, Göyçə gölünün Azərbaycan tarixini bizə layla çalan ləpələri yaşadır. H. İsmayılov bu ərəməliyin içində dünyaya gəlib, mərd, qorxmaz, ölümün gözünün içinə dik baxan İsmayıl babasının ocağında böyüyüb. O görüb ki, bu yurdda düşmənin başını «uf» demədən kəsirlər, elin başının üstünü qara buludlar alanda boz qurdlar kimi düşmən üstünə son nəfərlərinə qədər gedirlər. Gözünü açıb düşməni ocaq başında görüb: görüb ki, erməni süfrənin qırağındadır, tör-töküntülərindən yeyib, rusun əli ilə qanlı-qanlı xəyanətlər törətməyə fürsət axtarır. Ona görə də, H. İsmayılov bu yurdun bütün insanları kimi sərvaxtdır, ayıq-sayıqdır, arxayınçılıq hissi ona yaddır.

Müasirlərinin, yaxın və doğmalarının xatırlamalarına görə, Hüseyn müəllim uşaqlıqda davakar və inadkar

olub. Öz uşaqlıq haqqını heç kəsə və heç nəyə güzəştə getməyib. Dəcəlliyindən, davakarlığından hamı bezsə də, birçə nəfər bezməyib. Bu, bütün davranışları, hərəkət və igidlikləri ilə oğuz-türkmən alplarının canlı təəcəssümü olan İsmayıl babası olmuşdur. Babası onun davranışlarında türk bəylərinin ərədəmini görmüş, bu ərədəmin üstündə əsmiş, onun bir türk alpi kimi böyüməsindən ötrü əlindən gələni əsirgəməmişdir. Heç təsadüfi deyildir ki, H.İsmayilov bu gün əlində Həzrət Əli Zülfüqarı Azərbaycan folklorunun, ümumiyyətlə, Azərbaycan elminin gələcəyinə biganə olanlarla vuruşur. Bunların bir qismi bu xalqın folklorundan qorxanlar, bu folklorun millətin gələcəyinə yol yoldaşı olmasından hövllənənlərdir. Heç təsadüfi deyildi ki, prof. Y. Qarayev «Göycəyə qayıdan yol folklorından keçir», – deyə bizə vəsiyyət etmişdir. Bizim Göycəyə qayıtmağımızı, Zəngəzura, Dərbəndə, Təbrizə qayıtmağımızı istəməyənlərin sayı çoxdur. H.İsmayilov belələrinə qarşı amansızdır. Ancaq o, təkcə bunlarla yox, elmi bazara döndərmiş biəməl folklorşünaslarla, həmçinin milli elmin taleyini fikirləşməyən bioloji vahidlərlə də uğurlu bir savaşıdadır.

H.İsmayilov 1970-ci ildə Ağbulaq kənd orta məktəbini bitirdikdən sonra Bakıya gəlmiş, indiki N.Tusi adına ADPU-nun filologiya fakültəsinə daxil olmuş, Azərbaycan filologiyasını bütün strukturu ilə öyrənib əxz etmişdir. Vaxtilə ona universitetdə dərs demiş prof. P.Əfəndiyev kimi alimlər indi onunla çiyin-çiyinə işləyir və yetişdirdikləri tələbə ilə fəxr edirlər.

Ali təhsilini başa vurduqdan sonra H.İsmayilov Vedibasarı Şirazlı kəndində bir il müəllimlik etmiş, məktəbli balalara Azərbaycan dili və ədəbiyyatını öyrətmiş-

dir. Sonra sovet ordusu sıralarına çağırılmış və paraşüt-desant alayında türk ərədəminin nə olduğunu hamıya sübut etmişdir.

H.İsmayilovun həyatında, bir millət oğlu kimi formalaşmasında 1976-cı ildən işləməyə başladığı Yerevan Dövlət Pedaqoji Universitetinin böyük rolu olmuşdur. Burada ildə iyirmi beş azərbaycanlı tələbə universitetin filologiya fakültəsinə qəbul olunurdu. Ancaq bütövlükdə götürdükdə, YDPU erməni faşizminin ocaqlarından idi. O, burada nəinki müəllim işləmiş, eləcə də düşmənlə daim savaşıda olmuşdur. Azərbaycan fakültəsində ermənilərə yaltaqlanan azərbaycanlı müəllimlər də olmuş və onlar ermənilərlə birgə bu cavan türk millətçisini sıxışdırmağa çalışmışlar. Ancaq o, heç vaxt heç bir düşməndən qorxmamış, türk ərədəminin nə olduğunu yaxşı bilən ermənilərə bunu dəfələrlə yenidən sübut etmişdir. Müasirlərinin dediklərindən bəlli olduğu kimi, son deportasiya zamanı o, universitet rəhbərliyini dəfələrlə təhqir etmiş, türkün vüqar və qüdrətini, ermənilərə heç vaxt yenilməyəcəklərini üzllərinə çırpmışdır. Özü həmişə deyir ki, «ermənilər Siyasi Büronun zirvəsinə qalxmış H.Əliyevin şəklinə hər dəfə «türk paşası» deyib nifrətlə baxanda mən bir türk millətçisi kimi daha da möhkəmləndiyimi, içimin daha da sərtləşdiyini hiss edirdim».

Alimin Yerevan dövrü həyatı elmi, ictimai, ədəbi baxımdan zəngin olmuşdur. O, universitetdə rus ədəbiyyatından mühazirələr oxumuş, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dərs demişdir. 1986-cı ildə «Məmməd Arif rus ədəbiyyatının tədqiqatçısı kimi» mövzusunda namizədlik dissertasiyası mfdafə edərək alimlik dərəcəsi almışdır. Onun elmi-pedaqoji fəaliyyəti sırasında hazırladığı iki metodik məcmuə xüsusi qeyd olunmalıdır.

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitəbxanası

H.İsmayılovun elmi-ədəbi fəaliyyətində «Sovet Ermənistanı» qəzeti mühüm yer tutmuşdur. Belə ki, o, Ermənistan Yazıçılar İttifaqının Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin məsul katibi idi. Bu baxımdan, «Ədəbi Ermənistan» məcmuəsinin məsul katibliyini edir, o cümlədən «Sovet Ermənistanı» qəzetində Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı məsələlərə baxırdı. Onun qəzetdəki fəaliyyəti məhsuldar və çox yönlü olmuşdur. O, burada yüzlərlə məqalə çap etdirmişdir. Göyçənin, eləcə də bütöv Qərbi Azərbaycanın zəngin folklor dünyası ilə artıq bir alim kimi yenedən ünsiyyəti məhz buradan başlanmışdır. Uşaqkən, orta məktəbdə oxuyarkən, o, bu folklorun ağışında böyümüş, ondan zövq almışsa da, indi artıq öhdəsinə bu folkloru toplamaq, onu tədqiq və təbliğ etmək kimi şərəfli vəzifə düşmüşdür. Təsadüfi deyildir ki, o, bu gün Göyçə folkloru ilə bağlı irihəcmli kitablar çap etdirir. Folklor toplamağın nə qədər əzablı proses olduğunu bilənlər onun bu zəhməti qarşısında heyrətə gəlirlər. Ancaq bir fakt çoxlarına bəlli deyildir ki, H.İsmayılov bu folkloru artıq iyirmi beş ildən çoxdur ki, aramsız şəkildə toplayır. Belə ki, o, Qərbi Azərbaycan folklorunun toplanılması və çapı işinə 1976-cı ildən, YDPU-da işlədiyi dövrdən başlamışdır. O, burada tələbələrə hər yay folklor ekspedisiyalarında olmuş, zəngin folklor mətnləri toplamışdır. «Sovet Ermənistanı» qəzetində işlədiyi dövrdə onun əlinə həm bu folklor mətnlərini çap etdirmək, həm də folklorşünaslıq məqalələrini buraxmaq imkanı düşmüşdü. Təsadüfi deyildir ki, H.İsmayılov «Sovet Ermənistanı» qəzetində Aşıq Ələsgər, Aşıq Alı, Ağ Aşıq, Ozan Cəlil, Ozan Heydər və b., eləcə də Azərbaycan folkloru ilə bağlı sayısız məqalələr çap etdirmişdir.

Onun «Sovet Ermənistanı» qəzetindəki başqa bir elmi istiqamətli işi ədəbi-tənqid yönüm olmuşdur. O, Ermənistan Yazıçılar İttifaqının Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin məsul katibi kimi, Qərbi Azərbaycanın, istisnasız olaraq, bütün ədəbi yaradıcı qüvvələri ilə əməkdaşlıq etmiş, onların yaradıcılığını ədəbi-tənqid baxımdan dəyərləndirmiş və istiqamətləndirmişdir. Qərbi Azərbaycan kökəni bütün müasir şair və yazıçıların onu tanıması, elmi eridusiyasına, professional tənqidi fikir və mülahizələrinə hörmətlə yanaşması, bu baxımdan, təsadüfi olmayıb, H.İsmayılovun Qərbi Azərbaycandakı ədəbi proseslərdə fəal iştirakının nəticəsidir.

H.İsmayılov həm Ermənistan Yazıçılar İttifaqında, həm qəzetdəki, həm də YDPU-dəki fəaliyyəti ilə bir cəhəti daim göz önündə saxlamışdır. Belə ki, Qərbi Azərbaycan yazıçı və şairləri Sovet Azərbaycanında gedən ədəbi-bədii proseslərdən heç vaxt təcrid olunmamış, ədəbi fəaliyyətləri əyalət zövqü ilə formalaşan bədii məhsullardan milli ədəbi normativləri əks etdirən peşəkar məhsullaracan yüksəlmişdir. Bu prosesdə H.İsmayılovun məsul, şərəfli və danılmaz rolu olmuşdur. Bu baxımdan, onun həyatının Yerevan dövrü Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı ilə sıx bağlı olmuş, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə, xüsusilə milli folklorla özünəməxsus və konseptual baxışlarının əsası orada qoyulmuşdur.

1988-ci ildə Qərbi Azərbaycanlılar öz yurdlarından çıxarıldılar. H.İsmayılov sonuncu gələnlər içərisində olmuş, axıradək öz yurduna bağlılığını düşməyə sübut etmişdir. O, Bakıya gəldikdən sonra həm elmi-pedaqoji, həm də ictimai-siyasi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Bu dövr milli dəyərlərin yenedən dirçəldilməsi, dövlətçilik

ənənələrinin bərpa edilməsi çağları idi. H.İsmayılov Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında ədəbiyyat fənnindən dərslər deməyə başlayır. Tələbələrinin etiraf etdiyi kimi, ona qədər qeyri-profil fənn sayılıb, barmaqarası baxılan ədəbiyyatı o, layiq olduğu məqama qaldıra bildi. Acı həyat təcrübəsindən ona bəlli idi ki, öz dilini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini bilməyən riyaziyyatçı, kimyaçı, fizik və b. öz xalqının problemlərini anlayıb dərdinə yana bilməz. Bu baxımdan, H.İsmayılovun Neft Akademiyasında gördüyü işlər vətəndaşlıq borcunu dərinlənən anlayan bir ziyalının görə biləcəyi və görməli olduğu işlər olmuşdur.

H.İsmayılov öz yurd-yuvalarından didərgin düşmüş bir sıra yaddaşlarımız kimi, vətəni unutmadı. Ulu Göyçənin həsrəti, düşməndən qisas almaq hissi, yurda qayıtmaq yanğısı onun bütün düşüncələrinə və fəaliyyətinə hakimdir. Elə bu əqidənin təsiri altında o, əvvəlcə «Göyçə», daha sonra «Ulu Göyçə» adlanan qəzetə redaktorluq etmiş, vətən uğrunda gedən savaşa öz publisistik intellekti ilə qoşulmuşdur.

Vətən sevgisi, yurd yanğısı, vətəndaşlıq borcu onun təkə elmi, pedaqoji, ictimai fəaliyyətinin əsasında yox, eləcə də bədii yaradıcılığının da ruhundadır. Səhifələrindən qisas, intiqam odu oxucunu qarsalayan, onun dərmanlarında yaşayan tarix ərdəminin arxetiplərini oyadan «Göyçənin qisası qaldı» tarixi romanı da bu qayəyə, vətəndaşlıq mövqeyinə xidmət edir. Böyük qardaşı, ağsaqqalı, uşaqlıqları birgə keçmiş və bu gün də yurdun bütövlüyü uğrunda bir yerdə savaş apardıqları görkəmli şairimiz Eldar İsmayılla birgə yazdıqları, oxucular və ədəbi tənqid tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş bu tarixi roman bədii sığlqəti ilə yanaşı, vətəndaşlıq mövqeyinin

bariz örnəyi, yurddaşlığın parlaq təcəssümü olması ilə də əlamətdardır.

1994-cü ildə mərhum akademik Y.Qarayev Folklor Mərkəzinə rəhbərliyi H.İsmayılova etibar etdi. O, buranı təhvil alanda hazırkı bina uçq-sökük, siçovulların cövlan etdiyi xarabalıq idi. H.İsmayılov qollarını çirmaladı və vətən naminə görə biləcəyi işlərin, bəlkə də, ən böyüyünə başladı. Binanı tez bir zamanda təmir etdirdi, işlək hala gətirdi. Ən başlıcası, Folklor Mərkəzinin bədxahlarının yaratdığı bütün maneələri dəf edərək, buraya Azərbaycan folklorunun əfasını çəkə biləcək alimləri cəlb etməyə başladı. Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzi tez bir zamanda böyüdü, həqiqi Folklor Mərkəzinə çevrildi. Dövlətin, ona qarşı həmişə həssas olan akademiya rəhbərliyinin, dostlarının, folklor xeyirxahlarının bütün resurslarını bu folklor məbədinin qurulması və ucalmasına yönəltdi. Qısa zamanda nəhəng işlər görüldü. Bu işləri hətta ümumi siyahı şəklində sadalamaq belə, çəkilmiş zəhmətə və işin nəhəngliyinə heyrət doğurur.

H.İsmayılov tez bir zamanda Azərbaycan folkloru antologiyalarının çapı sahəsində canlanma yaratdı. Antologiyanın Naxçıvan, İraq-Türkman, Göyçə, Şəki, Qarabağ cildləri çap olundu. Bu cildlərdə o, gah bir toplayıcı, gah tərtibçi, gah da ki ön sözün müəllifi kimi bütün hallarda iştirak edir. Onun rəhbərliyi və elmi iştirakı ilə antologiyanın artıq Ağbaba, Qaraqoyunlu, Gəncəbasar, Şəki-Zaqatala cildləri də çapa hazırlanmışdır. Bu yaxınlarda alimin toplayıb hazırladığı «Göyçə aşıqları və el şairləri» ikicildliyi çap üzə görəcəkdir.

Folklor Mərkəzində gedən toplama və tədqiq proseslərində H.İsmayılov təkə inzibati-elmi rəhbərlik baxımın-

dan yox, eləcə də bir folklorşünas alim kimi yaxından iştirak edir. Həm də bu fəaliyyət, sözün gerçək anlamında, fundamentaldir. Belə ki, o, Göyçə folklorunun toplanması və tədqiqi sahəsində həcmi, sanbalı baxımından müqayisə obyektini tanımayan işlər görməkdədir. Bu sıradan alimin «Vətən qürbətində qaldı (Göyçə folkloru örnəkləri)» – (B., «Yazıçı», 1993), «Müdrüklük çələngi» (B., «Səda», 2000), «Göyçə folkloru» (AFA, III c., B., «Səda», 2000), «Miskin Abdal» (B., «Səda», 2001), «Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri» (B., «Səda», 2001) kimi folklor topluları onun milli folklorşünaslıqdakı fəaliyyətini fenomenal hadisəyə çevirməkdədir. Təkcə onu demək yetərlidir ki, «Göyçə folkloru» 766 səhifə, «Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri» 700 səhifə həcmindədir. Folklor mətnlərinin qeydə alınmasının və tərtib edilməsinin necə bir əzablı proses olduğunu bilənlər bu həcmdə folklor mətnlərinin hansı nəhəng hadisəni təqdim etdiyini təsəvvür etməkdə çətinlik çəkməzlər. Bu baxımdan, H.İsmayılovun Azərbaycan folklorşünaslığındakı fəaliyyəti bütün göstəriciləri arxada qoymuşdur.

Bütün bunlar onun bir alim, toplayıcı və tədqiqatçı şəxsiyyətinin çoxyönlü strukturunu ortaya qoymağa qadirdir. Onun rəhbərliyi altında Folklor Mərkəzində qısa müddət ərzində otuzdan yuxarı folklor kitabı çap üzünü görmüşdür. Bunların elmi keyfiyyətləri əvvəlki illərlə, sovet dövrü ilə müqayisədə çox ciddi nəticələrdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, əgər beynəlxalq nəşr olan «Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatına Dair Tədqiqatlar» məcmuəsinin 39 il ərzində cəmi yeddi cildi çapdan çıxmışdısa, H.İsmayılov qısa zamanda nəşrin dövrüliyini təmin etdi və daha dörd cildini buraxdı. Məcmuənin daha bir cildi yaxınlarda çap üzünü görəcəkdir. Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki,

Folklor Mərkəzində prof. İ.Əbbaslı, prof. M.Həkimov, prof. P.Əfəndiyev, prof. Q.Namazov, prof. C.Abdullayev kimi ağısaqqal alimlər fəaliyyət göstərirlər. Onlardan tanınmış türkoloq, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. T.Hacıyevin baş redaktorluğu ilə «Dədə Qorqud» dərgisi uğurla çap olunur. H.İsmayılov bu irimiqyaslı alimin həm normal fəaliyyət göstərən öz intellektini milli folklorşünaslığa sərf etməsinə, həm də onun elmi ideyalarını gerçəkləşdirən jurnalın çapına yaxından qayğı göstərir. Eyni zamanda özü də bir yaradıcı müəllif olaraq konseptual yazılarla jurnalda ardıcıl şəkildə çap olunur.

H.İsmayılov bir alim olaraq zəngin yaradıcılıq reallaşdırmaqdadır. Onun son dövr elmi fəaliyyəti üzərində çoxdan işlədiyi «Göyçə aşiq poeziyası» doktorluq dissertasiyası ilə bağlı elmi məqalələri ilə əlamətdardır. O, son dövrlərdə Aşiq Ələsgər, Aşiq Ali, Ağ Aşiq və b., o cümlədən aşiq sənətinin tarixi-mədəni, genetik-prosessual strukturu ilə bağlı elmi yeniliklərlə zəngin yazılar çap etdirir. Yalnız onu demək kifayətdir ki, alimin irihəcmli (50 səh.) «Aşiq sənətinin mərhələləri» adlı məqaləsi təkcə Azərbaycan folklorşünaslığında deyil, eləcə də dünya türkologiyasında konseptual hadisədir. Belə ki, H.İsmayılov uzun illərin düşüncəsi nəticəsində aşiq sənətinin tarixi-prosessual strukturu ilə bağlı tamamilə orijinal konsepsiya irəli sürmüşdür. Bəlli olduğu kimi B.Çobanzadə, M.F.Köprülüzadə, Ə.Cəfəroğlu kimi nəhəng türkoloqların irəli sürdüləri, sonradan türk və Azərbaycan folklorşünasları tərəfindən mahiyyətinə varılmadan inkişaf etdirilmiş ozan-aşiq keçidi konsepsiyası H.İsmayılov tərəfindən inkar olunmuş və aşiq sənətinin diaxronik strukturunun tamamilə yeni konsepsiyası irəli sürülmüşdür. Bu gün həmin konsepsiya ciddi şəkildə oxunmaq-

da və elmi dairələrdə müzakirə olunmaqdadır. Alimin konsepsiyasına görə, ozan və aşiq diaxronik yox, sinxron sənət hadisələridir. Belə ki, ozandan aşığa heç vaxt keçid olmamış, aşiq bir sənətkar kimi, Ata-Baba-Dədə-Aşiq mərhələlərindən keçmişdir. Əlbəttə, bu konsepsiyanın birdən-birə qəbul olunacağını, tez bir zamanda «həzm edilib milliləşəcəyini» gözləmək olmaz. Ən başlıcası budur ki, H.İsmayılov bu konsepsiyası, eləcə də başqa məqalələrindəki kulturoloji yenilikləri ilə Azərbaycan elm mühitini artıq hərəkətə gətirmiş, onda xüsusilə əprimiş, çürümüş, dırnaqarası korifeyləri tərpənməyə, iş görməyə, ən azı, öz laxlamış mövqelərini qorumağa məcbur etmişdir.

Alimin folklorşünaslıq fəaliyyəti təkcə bunlarla məhdudlaşmır. O, ictimai xadim kimi, kütləvi informasiya vasitələrindən geniş istifadə edir. Tez-tez müsahibələri çap olunur, televiziya ilə çıxışlar edir. Bu çıxışların hamısını bir ana xətt birləşdirir: Azərbaycan folklorunun taleyi və dövlətçiliyimizdə rolu. O, bütün varlığı ilə bu məqsəd və amala qulluq edir.

H.İsmayılov müasir dövrümüzün nümunə sayıla biləcək məmurudur. Heç kəsə sirr deyildir ki, sovet dönmindən bizə korrupsiyalaşmış məmur əxlaqı miras qalmışdır. Lakin heç bir mənfəət əxlaqı miras kiçik bir cizgisi ilə də onun məmur imicində iştirak etmir. Onu cəsarətlə Azərbaycan dövlət quruculuğunun sərkərdəsi H.Əliyevin elm sahəsindəki yorulmaz və fədakar əsgəri adlandırmaq olar. O, H.Əliyev iqtidarının ən namuslu, ən vicdanlı və ən təmiz kadrlarının, bəlkə də, ən birincisidir. Heç təsadüfi deyildir ki, onun kristal şəxsi və ictimai əxlaqa malik olması Milli Akademiyanın rəhbərliyi, onun prezidenti cənab M.Kərimov tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Bunu

aydın şəkildə bilmək lazımdır ki, bu gün Folklor Mərkəzinin müstəqilləşərək Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun tərkibindən çıxması, həm də onun təmiz əxlaqı, müsbət reputasiyası, pak imici ilə sıx bağlıdır. O, bütün varlığı, düşüncəsi və ruhu ilə Azərbaycan dövlətinə və dövlətçiliyinə bağlıdır.

Bu gün H.İsmayılov böyük bir alimlər korpusuna, əski xalq musiqi ənənələrimizi bərpa edən «İrs» ansamblına rəhbərlik edir. Bu alimlərin bir yaradıcı subyekt olaraq normal funksionallaşmalarının maddi təminatını təşkil etməyi o, özünün bir nömrəli borcu sayır. Folklor mərkəzinin hər bir üzvü bu qayğıni öz üzərində praktik olaraq hiss edir. Burada ehtiyacı olanların ehtiyacları ödənilir, iş görənlər qiymətləndirilirlər. Elə buna görə də son dövrlərdə Azərbaycan folklorunun gerçək aşıqları mərkəzə axışmaqdadır. Onlar folklor ocağına, H.İsmayılovun yandırdığı və alovunu göylərə ucaltdığı tonqalın işığına gəlirlər. Tanrıdan arzumuz budur ki, bu ocaq heç vaxt sönməsin. Çünki bu ocağın işığına böyük bir folklorşünas kollektivi yığılmışdır. Allah bu ocağı yandıran, onu sönməyə qoymayan, işığını Tanrı nuruna döndərən H.İsmayılovu Tanrı şəfqətindən heç vaxt əskik etməsin.

ƏRDƏM VƏ DÜNYA⁶

Bu yaxınlarda qardaş Türkiyə Cümhuriyyətinin çox nüfuzlu Hüseyin Qazi Kültür və Sənət Vəqfi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun direktoru, görkəmli folklorşünas alim Hüseyin Ələsgər oğlu İsmayılovu «Türk dünyasına xidmət ödəli» ilə mükafatlandırdı. Mükafat alimə paytaxt Ankarada Türkiyənin bir sıra dövlət adamlarının, millət vəkillərinin, mədəniyyət xadimlərinin də iştirak etdiyi təntənəli mərasimdə təqdim olundu. Hadisə respublikamızın kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən çoxsaylı qəzetlərdə və milli televiziya da işıqlandırıldı.

Mükafatı verən Hüseyin Qazi Kültür və Sənət Vəqfi Türkiyənin çox nüfuzlu vəqflərindən olmaqla nəhəng sosial-mədəni bazaya malikdir. Ələvi ənənəsinə söykənən mədəniyyəti təmsil etməklə qardaş Türkiyənin, o cümlədən Azərbaycanın tarixinə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Vəqfin başında tanınmış araşdırmaçı və mədəniyyət xadimi Gülağ Öz cənabları durur. Onun adı ölkəmizdə ilk dəfə Türkiyədə Şah İsmayıl Xətaiyə həsr olunmuş birinci beynəlxalq simpoziumu düzenlədikdən sonra tanınmağa başladı. O, özünün iti düşüncəsi, uzaqgörən baxışları və dərin siyasəti ilə Xətaiyə olan ənənəvi münasibətin dəyişməsi üçün bu simpoziumla irəliləyişə doğru son dərəcə böyük bir addım atmağa nail oldu.

⁶ Türkiyə Respublikasının Hüseyin Qazi Kültür və Sənət Vəqfinin H.İsmayılovu «Türk dünyasına xidmət ödəli» ilə mükafatlandırması münasibəti ilə yazılmış bu məqalə ilk dəfə «Azərbaycan aliminin beynəlxalq mükafatı» adı altında N.Qurbanovun həmmüəllifliyi ilə bu qaynaqda çap olunmuşdur: «Dədə Qorqud» dərgisi, 2004-cü il, № 4, s. 155-164

Hüseyin Qazi Kültür və Sənət Vəqfinin qarşısında qoyduğu tarixi-mədəni vəzifələrdən biri də türk dünyasının mədəni-mənəvi vəhdətinə nail olmaqdır. Çağdaş dünyanın qloballaşmağa doğru getdiyi indiki şəraitdə beynəlxalq bütövləşmənin sürətli ritmə malik proseslərində milli bütöv olaraq qala bilməyin yolu türk vəhdətinin ortaqlaşma formullarının tapılmasından keçir. Vəqfin işıqlı başları bu yolda Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin güclənməsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Türkiyə, Azərbaycan, Orta Asiya türk dünyası və Rusiya türk dünyası bütövləşmənin dörd struktur vahididir. Bu mənada, qlobal türk dünyasının vəhdət yolları həm fiziki, həm də mənəvi baxımdan Azərbaycandan keçir. Belə bir tarixi-mədəni hadisənin reallaşdırılması bu nəhənglikdə vəzifələrin öhdəsindən gələ biləcək, özünün mənəvi intellektual imkanları ilə prosesləri yönləndəcək türk kişilərinin işə qoşulmasını tələb edir. Bu baxımdan, Hüseyin Qazi Kültür və Sənət Vəqfinin diqqəti Azərbaycanın görkəmli alimi və passionar şəxsiyyəti Hüseyin İsmayılovun üzərinə yönəldi. Vəqf «Türk dünyasına xidmət ödəli» ilə öz tarixi seçimini etdi və H.İsmayılovun türklük naminə atdığı addımların, gördüyü işlərin bir an belə dayanmayıb, vüsətini günü-gündən artıran harmoniyasına qoşuldu.

Azərbaycan aliminə bu beynəlxalq mükafatın təqdim olunması bir təsadüf olmayıb, Hüseyin İsmayılovun elm və mədəniyyət sahəsində gördüyü işlərin artıq beynəlxalq əks-səda verməsinin nəticəsidir. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, bu ilin mart ayında onun rəhbərliyi altında keçirilmiş «Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq gələcəyinə» ikinci beynəlxalq folklor konfransına 34 xarici ölkədən iri tərkibdə türkoloqlar qatılmışdılar. Ölkəmizin

maddi baxımdan çətinliklər keçirdiyi, Milli Elmlər Akademiyasının maliyyə vəziyyətinin heç də yüksək olmadığı indiki şəraitdə bu nəhənglikdə beynəlxalq tədbirin keçirilməsinin əsas enerji qaynağını respublika rəhbərliyinin mənəvi dəstəyi və akademiya rəhbərliyinin hamiliyi ilə yanaşı H.İsmayılovun alim və vətəndaş fədakarlığı təşkil edirdi. Bütün bunlar onun şəxsiyyətinə olan beynəlxalq marağın qanunauyğun olduğunu göstərməklə yanaşı, belə bir vətəndaşın öz xalqına da dərinlən tanıdılmasına mənəvi-ictimai ehtiyacı da şərtləndirir.

H. İsmayılovu yetirən mühit:

O, bir adi kənd uşağı kimi dünyaya göz açmışdır. Ancaq onun Tanrıdan gələn xoşbəxtliyi onda idi ki, körpə Hüseyn adı bir kişinin ocağında və yurdumuzun adı bir diyarında dünyaya gəlməmişdir. Bu mənada, iki mühüm faktor onun doğuluşdan gələcəyini müəyyənləşdirdi. Və bunda Ulu Tanrının öz hikmətini görməmək, sadəcə, mümkün deyil.

Hüseyn İsmayılov Ələsgər kişinin oğlu olaraq Göyçədə, İsmayıl adlı babasının ocağında dünyaya gəlmişdi. Bunların hər ikisi onun mənsub olduğu soyun tarixi baxımından son dərəcə əlamətdar hadisələrdir.

Babası Ərən İsmayıl:

Hüseyn İsmayılov bütün mənəvi və fiziki bütövlüyü ilə babası İsmayıl kişinin ocağının daşıyıcısıdır. Bu kişi oğuz-türk ərənlilik ənənələrinin canlı təəcəssümü olub, öləndək etnik ruhun ənənələri ilə yaşadı. Və nəinki yaşadı... həm də onları bir türk kişisi, oğuz ərəni olaraq yaşatdı...

İsmayıl kişi, müasirlərinin xatırlamalarına görə, çılgın təbiətli bir insan idi. Ancaq onun bu xarakteri heç də

fərdi-psixoloji temperamentinin səbirsizlik, hövsələsizliklə səciyyələnən təzahür səviyyələri deyildi. Əksinə, o, müəyyən hədlərə qədər tam soyuqqanlı və səbirli idi. Bu hədlər isə İsmayıl kişinin xarakterinin sərt cizgilərini təşkil etməklə oğuz etnosunun minilliklərin sınağından çıxmış kristal əxlaqından gəlirdi. O yerə qədər ki, onun oğuz-türk babaları səbr etmişdilər, İsmayıl da oracan səbirli idi; o yerdə ki, oğuzlar artıq qılınca əl atmağın, at belinə qalxıb düşmən üstünə getməyin Tanrı əmrini olduğunu qəbul edirdilər, onda onları heç kəs saxlaya bilməzdi və onda İsmayıl kişinin də qabağında heç kəs dura bilməzdi.

Öz varlığında, cismində, ruhunda, canında və qanında türk kişiliyini gəzdirdirdi Ərən İsmayıl. Ömrü boyu silahlə gəzdi: sovet hökuməti də onun sursatını əlindən ala bilmədi, evində daim silah saxladı. Və ən səciyyəvi budur ki, bu silah ömrü boyu nahaqqa işlənmədi, namərdlərə xidmət etmədi. Əksinə, haqqı qorudu namərdin zorundan və zərindən. Çünki İsmayılın oğuz babaları heç vaxt Tanrı iradəsindən qıraqda olan işlər görməmişdilər, tamahlarına qul olmamışdılar: əməlləri ilə Allah iradəsini gerçəkləşdirdiklərinə bütün varlıqları ilə inanmışdılar.

Belə bir inamın daşıyıcısı idi Ərən İsmayıl. Haqq yolunda heç kəsə güzəştə getmədi. Türk mətbəx-məişət davranışlarının son dərəcə adi bir detalın yerinə yetirməyə tənbəllik etmiş ömür-gün yoldaşına atəş açarkən bir an belə əli titrəmədi İsmayıl kişinin. Və onun haqq olduğunu bir əli şikəst olmuş qadını belə bütün ömrü boyu, sözün əsl mənasında, vəsf edəcək, türk ərəmliyi yolunda itirdiyi əlinin xatirələrini balaca cocuqlara danışacaqdı...

İsmayıl kişinin oğlu sovet sədri olarkən yol verdiyi səriştəsizliyə görə o, dəhşətli şəkildə qəzəblənmiş, «elin

var-dövlətinimi bada verirən», – deyə hayqıraraq silaha əl atmışdı. Oğlu güclə canını qurtarmışdı.

Bütün bunlar balaca Hüseynin gözlərinin qabağında baş verirdi. O görürdü ki, babası haqqın yolunda öz doğmalarına belə aman vermir. Babasından yalnız sərt və kristal əxlaq götürdü Hüseyn İsmayılov.

Nəvəsi Hüseynin şıltaqlıqları, bir an belə yerində dayanmaması, kimliyindən asılı olmayaraq, özündən böyüklərə belə haqqını güzəştə getməməsi, dava-dalaşda var gücü ilə qələbə çalmağa can atması İsmayıl kişini bığaltı gülümsündürürdü. O, Hüseyndə özünü görür və oğuz-türk əxlaq ənənələrini qanla-genlə almış nəvəsini «sovet əxlaqının» yerli-yersiz hücumlarından qoruyurdu. Və qoruya-qoruya, bəlkə də, heç bilmirdi ki, oktyabryat, pioner qəlibinə sığışmayan Hüseynin simasında gələcəyin vətən və elm fədaisini yetişdirir...

Baba yurdu Göyçə:

Göyçədə doğulmaq oğuz-türk ənənələrinin ilkin ruhunun qorunduğu bir məkanda dünyaya göz açmaqdır. Burada hər daş, hər çiçək Oğuz Kağanın ulu tarixindən söhbət açır. Göyçəlilərin yaddaşı bu gün belə milli düşüncənin sakral arxetiplərinin canlı şəkildə yaşadığı mənəvi məkandır. Hüseyn İsmayılov Göyçənin adı bir oğlu olmadı. Göyçənin bütün saz-söz ruhunu, etnik-mənəvi ənənələrini yaddaşına kodlaşdırdı. Tanrının taleyi belə imiş:

– bir gün olacaq, Göyçəni ulu yaddaş kimi bərpa etmək lazım gələcəkdə;

– bir gün olacaq Azərbaycan öz Göyçəsindən ayrı düşəcəkdə;

– barışmayacaqdı elin oğulları bununla: Göyçə yangısı Azərbaycanın bütövləşdirilməsi yangısına çevriləcəkdə;

– akademik Yaşar Qarayev bütün millətə: «Göyçəyə qayıdan yol folklorlardan keçir!» – deyər xitab edəcəkdə.

Bu tarixi xitabət – ziyalı xütbəsi, milli varlığın fiziki bütövlüyünün yaddaş bütövlüyündən keçməsinin bəyanı idi. Bunun üçün millətin yaddaş tarixi Hüseyn İsmayılov adlı ərəni tarixi tale olaraq seçdi: o, Azərbaycan varlığının yaddaş olaraq bütövləşdirilməsi uğrunda tarixi-elmi mücadiləyə başladı...

Ancaq indi o, hələ bir körpəcə Hüseyn idi. Səhərdən-axşamacan dağda-daşda dolanır: gülün-çiçəyin ətrini sinəsinə, şəhdini, şirəsini ruhuna hopdururdu. Torpağı ayaqdan salıb vətən sevgisi dərşini öyrənirdi. Gecələr səhərə kimi yatmayıb ulu Göyçə aşığılarının məclislərində oturur, millətin söz tarixini yaddaşına yazırdı. Hələ onda bilmirdi ki, bir gün gələcək, Göyçə folkloruna aid qalın-qalın cildlər çap etdirəcəkdə. Onda isə bir uşaq idi və özü də bilmirdi ki, nəyə görə aşığıların sazından-sözündən doya bilmir. Söz öz sehrinə salmışdı onu...

Bütöv Göyçə sözə qarşı həssas idi: söz qoşur, sazlaşsözle nəfəs alırdı. Göyçədə doğulub, göyçəli olaraq doğulub, sazı-sözü sevməmək, onun Məcnun tək aşığına, Fərhad tək keşikçisinə çevrilməmək mümkün deyildi. Onun ailə ocağında sözün genetik yaddaşı var idi. Heç təsadüfi deyildir ki, sonralar bu ocağın Hüseyndən böyük oğlu Eldar da şair olacaq, ulu ozan olub Göyçəni vəsf edəcəkdə...

Sözşünəşliyə aparan yollar:

Onilliyi doğma kəndi Ağbulaqda qurtardı Hüseyn İsmayılov. Sonra təhsilini Bakıda – indiki Azərbaycan

Dövlət Pedaqoji Universitetində davam etdirdi. Çox zəngin hadisələrlə dolu oldu ali təhsil illəri. Oxumaq onun üçün təkcə təhsil almaq, elm öyrənmək deyildi: Ərən İsmayılın nəvəsi olaraq həm də həyat prinsipi idi oxumaq. O, təhsildə eybəcərliklərə dözmürdü: heç vaxt özünü hansısa antimüəllimin maddi maraqlarının quluna çevirmirdi. Bəlkə, o da müasirləri kimi «mənasız fənləri» oxumaq əvəzinə tapşırırdı, pul verib qiymət ala bilərdi. Ancaq o, bunu bacarmadı: iç dünyası buna imkan vermədi. Çünki onun iç dünyasının bünövrəsini Ərən İsmayıl həlləliq və mərdlikdən öz əlləri ilə tökmüşdü. Nəvəsinə hərram yedirtməmişdi; ona yediyini halal yeməyi, öz qazandığı çörəyi yeməyi öyrətmişdi. O, bütün ömrü boyu bu dərslə yaşadı və yaşayır. Odur ki, canına can basıb oxuyur, humanitar – filoloji təhsil bazası yaradırdı. Bu baza onun əlində sonralar – İrəvan Dövlət Pedaqoji Universiteti kimi erməni millətçiliyinin ocağında işləyərək əsas döyüş silahına çevriləcəkdə...

Bir müddət Şirazlıda müəllim də işlədi, sovet ordusu sıralarında qulluq da etdi. Sonra cavan bir oğlan olaraq İrəvan Dövlət Pedaqoji Universitetində müəllim işləməyə başladı. Uzun illər çox zəngin müəllimlik fəaliyyətində oldu: tələbələrə Azərbaycan ədəbiyyatından, rus ədəbiyyatından, xarici ölkələr ədəbiyyatından dərs dedi. Ömrü boyunca icmallardan istifadə etmədi: səhərdən-axşama qədər aramsız şəkildə şifahi nitqlə mühazirələr oxudu. Bütün bunların arxasında isə onun gecə-gündüz mütaliəsi dayanırdı. Düşmənin içərisində yaşayıb, milli ədəbiyyatı qorumaq asan deyildi. O, bəziləri kimi tikanlı sözlərə, milli təhqirlərə dözüb, tələbələrin əlinə baxıb gün keçirənlərdən deyildi. Bütöv institut onu türk millətçisi kimi tanı-

yırdı. Sözüünü hər yerdə və bütün kəskinliyi ilə üzə deyirdi. Ermənistandan köçəkəkç ərəfəsində universitetin erməni müəllimlərinə türkün intiqam gününün olacağı, Tanrının Türk adlı oğlunun türklüyünün zəfər çalacağı haqqında xəbərdarlıq etdi. Tarixi vətənin Bakı adlı paytaxtına heç vaxt sönməyən və alovu günü-gündən artan milli intiqam hissi, onu içəridən göynədən, yediyi-içdiyini dərdə döndərən Göyçə qubarı ilə qayıtdı.

Elmin zirvəsinə aparan yollar:

Elmə olan sönməz marağı onu Bakıya – Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutuna gətirdi və burada Azərbaycan xalqının iki böyük şəxsiyyətinin tarixi dostluğu başladı: Hüseyn İsmayılovun elmi rəhbəri, fikir tariximizdə çağdaş Azərbaycan filoloji və estetik fikrinin patriarxı məqamına qalxmış akademik Yaşar Qarayev oldu. Mərhum alim şəxsiyyət acı olan, millətin bütöv olaraq sevməyi bacaran qadın ziyalılardan idi. Heç təsadüfi deyildir ki, Şəkili Yaşar Qarayev Hüseyn İsmayılovla birlikdə Göyçəli oldu. Onu Göyçədə hamı şəxsən tanıdı. Göyçə sevgisinin Məcnunu oldu Yaşar Qarayev. Göyçəlilər onun Göyçəyə olan sevgisini yurd oğlu olmağın ulu örnəyi kimi yaddaşlarına yazdılar. Və sonralar, ölümünə bir qədər qalmış mərhum patriarx Göyçəyə qayıtmağın, Göyçənin simasında itirilmiş Azərbaycana qayıtmağın yolunun folklor yaddaşından keçdiyini bütöv millətə və onun göyçəli oğullarına xitab etdi.

Hüseyn İsmayılov Yaşar Qarayevin rəhbərliyi altında «Məmməd Arif rus ədəbiyyatının tədqiqatçısı kimi» mövzusu üzərində işlədi. Və təkcə işləmədi, elmin, alimliyın, zəhmətsevərliyin Yaşar Qarayev dərslərini də mənimsədi. Babası

Ərən İsmayıldan aldığı mənəviyyat dərsləri Yaşar Qarayevin elm dərsləri ilə özünün vəhdətini taparaq bütövləşdi.

Bu iki insanın dostluğu millətin iki ziyalısının birinə olan səmimi qardaşlığının ulu örnəyi idi. Bir gün Göyçə dağlarından birinin zirvəsində Yaşar Qarayev ona demişdi: «Hüseyn, gəl biz də Gertsen və Oqaryov kimi barmaqlarımızı çərtib qan qardaşı olaq...»

Çox mülayim insan idi mərhum. Onun hamı ilə səbrlə davranmasından bədxahları, o cümlədən ətrafındakı buqələmunlar istifadə edirdilər. Bu isə Hüseyn İsmayılovu bəzən sinirləndirirdi: «Yaşar müəllim, belə adamlara üz verməyin, insanlar sizi belə adamların qabağını almamaqda qınayırlar». O isə: «Hüseyn, sel gələndə özü ilə kol-kos da götürür», – deyirdi, – «mənim ən böyük əsərim sənə, mən sevinirəm ki, sənə kimi alimi və insanı yetişdirmişəm».

Yaşının qürub çağında daha da mülayimləşdi Yaşar Qarayev. Ətrafındakı alverçilər, elmi bazara döndərənələr get-gedə həyasızlaşır, onun infarktdan sonra kövrəkləmiş ürəyini partlatmaq istəyir, bunun üçün ikiayaqlı alətlərdən istifadə edirdilər. Və bütün bu tülkü dəstəsinin qorxduğu, zəhm və heybətindən siçan deşiyini satın aldıkları bir nəfər vardı: Ərən İsmayıl nəvəsi Hüseyn. O, öz elmi rəhbərini və mənəvi sələfini göz bəbəyi kimi qoruyurdu. Son nəfəsinədək tərک etmədi öz Yaşarı qardaşını.

Elmi-publisistik fəaliyyəti:

Onun həyatının İrəvan dövrü gərgin keçmişdir. Bu dönmə məzmun baxımından zəngin və əlvan olmuşdur. H.İsmayılov keçən dövrdə çoxqun elmi-publisistik fəaliyyətlə məşğul olmuş, Azərbaycan türkcəsində çıxan «Sovet Ermənistanı» qəzetində çalışmış, eyni zamanda Ermənistan

tan Yazıçılar İttifaqında Azərbaycan ədəbiyyatı bölməsinə məsul olmuşdur. Həmin dövrdəki fəaliyyətin nə dərəcə zəngin olmasını onun o zaman yazdığı və sayı üç yüzdən çox olan məqalələri bariz şəkildə sübut edir. O, yorulmadan və dayanmadan bir tərəfdən ədəbiyyatşünaslıq məqalələri yazır, o biri tərəfdən Azərbaycan ədəbiyyatı və folklorunu təbliğ edirdi. Bütün bu fəaliyyəti bir amal işıqlandırır: Azərbaycan türklüyünün bayrağını onun tarixi yurdunda enməyə qoymamaq.

Folklorşünaslıq fəaliyyəti:

H.İsmayılov bu gün Göyçə folkloru ilə bağlı heyrat doğuracaq həcm və sanbalda folklor materialları çap etdirir. Bu kitablar tək-cə məzmun, janr zənginliyi ilə yox, həcmi etibarilə də nəhəngdir. Bütün bu materialların əksəriyyətini o, İrəvanda işlədiyi dövrdə toplamışdır.

Göyçə indi folklor mühiti kimi özünün fiziki-coğrafi əsaslarından məhrum olmuş, yalnız yaddaş olaraq yaşamaqdadır. Folklorun yaranması, yaşaması və ötürülməsi sahəsində əski ənənələri qorumuş bu mühidə deportasiyadan sonra sürətli tənəzzül baş verməkdədir. Azərbaycan aşıq sənətinin ən ulu ocağı olan Göyçə aşıq mühiti indi özünün tarixi ətaləti hesabına vüqarını saxlamaqdadır. Bu şəraitdə H.İsmayılovun çap etdirdiyi Göyçə folkloru monumental cildləri Azərbaycan yaddaş tarixinin bu səhifəsini ölməkdən qoruyan mötəbər xəzinədir.

Folklor İnstitutu məbədinin yaradılması uğrunda mücadilə:

H.İsmayılovun görkəmli folklorşünas, namuslu Azərbaycan ziyalısı, mübariz elm fədaisi kimi tarixi fəaliyyəti

onun akademik Y. Qarayev tərəfindən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzinə direktor təyin edilməsindən sonra bütün potensialı ilə parlamağa başladı. Azərbaycan ziyalılığının bu iki nəhəng xadimi – Yaşar Qarayev və Hüseyn İsmayılov ürəklərində taleyüklü bir qərar vermişdilər: AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Folklor EMM-ni müstəqil Folklor İnstitutuna çevirmək.

Türk xalqlarının əksəriyyətinin yaşadığı keçmiş SSRİ-də müstəqil folklor institutu heç bir müttəfiq respublikada yox idi. O cümlədən Azərbaycan folkloru Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun bir şöbəsi səviyyəsində öyrənilirdi. Folklor milli mədəniyyətin əsasıdır. Təbii ki, türk respublikalarının milli dirçəlişinə hər vaxtlə mane olan rus siyasəti türk xalqları folklorunun müstəqil institutlar səviyyəsində öyrənilməsinə yol verə bilməzdi.

Amal və əməl qardaşlarının tarixi mücadiləsi başlandı. Yaradılacaq institut bütün türk dünyasında yeganə olacaqdı. Təkcə onu demək kifayətdir ki, müstəqilliyini əldə etmiş türk respublikalarının heç birində bu gün folklor institutu yoxdur.

Mübarizə çox ağır keçdi. Korrupsiyalaşmış, elmi alverə döndərmiş, folkloru saxtalaşdırmış qüvvələr institutun yaradılmasına hər vaxtlə mane olurdular. Əxlaqdan məhrum, mədəniyyətsizliyin ən iyərnc səviyyəsinə yuvarlanmış, namus, milli qeyrət və vicdan hissini itirmiş, sözün gerçək anlamında, cındırılmış «folklorşünaslar dəstəsi» institutun yaradılmasına yol vermək istəmirdi. Hüseyn İsmayılovun türk ərəməliyinin qarşısında tutduqları əməllərin qorxusundan miskinləşmiş bu adamcıqlar öz əqrəb xislətlərindən əl çəkə bilmir, altdan-altdan şeytanvari işlər görür, iblis kimi insanları yoldan

çıxarmağa çalışırdılar. Acınacaqlıdır ki, bir-birlərini keçə qiyəmətinə H. İsmayılova satmaqdan da çəkinmirdilər.

Düşmən üstünə son döyüşə gedirmiş kimi yürüyən H. İsmayılovu bu miskinlərin ürəkbulandıran fəaliyyəti hövsələdən çıxarmır və o, türk ulusuna qulluq yolunda hər cür ağrı-acıya dözməyi özünün millət oğlu kimi şərəf və vicdan məsələsi hesab edirdi.

Mücadilənin çox ciddi mərhələsində Ulu Tanrı H. İsmayılovu daha bir sınağa çəkdi: Yaşar Qarayev Allahın rəhmətinə uğradı. Antiquvələr bundan istifadə etmək istədilər. Ancaq respublika rəhbərliyinin müdrikiyi, akademiya rəhbərliyinin ləyaqəti onların Hüseyn İsmayılova olan inam hissini heç bir müxənnətin sözü ilə sarsılmağa qoymadı. Allahın iradəsi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutu yarandı. H. İsmayılov başlanmış mübarizəni qələbə ilə başa çatdırdı və Azərbaycan folklorunun düşmənlərinin iyərnc arzularını bircəfəlik olaraq tarixin zibilliyinə tulladı.

Alim və vətəndaş şəxsiyyətinin səciyyəvi cizgiləri:

H. İsmayılovun Folklor İnstitutuna başçılıq etməsi, əslində isə, Azərbaycan folkloru və folklorşünaslığına patriarxlıq etməsi təsadüfi olmayıb, onun şəxsiyyətinin son dərəcə zəngin strukturundan doğur. Bu strukturun keyfiyyətləri haqqında çox və ətraflı danışmaq olar. Ancaq indiki halda biz fikrimizi konkretləşdirməyi məqsəduyğun sayırıq.

Birincisi, o, öz fəaliyyətinin ən coşğun dövrünü yaşayır: həyat və yaradıcılıq enerjisi gün-gündən artır, çağlayaraq ətrafındakıları işləməyə ruhlandırır. Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələri onun fəaliyyətini geniş şəkildə işıqlandırır. Gördüyü işlərin əməli nəticəsi beynəl-

xalq əks-sədə doğurur. Bu baxımdan, H.İsmayılov şəxsiyyətinin zənginliyini, əslində, bir bütöv olaraq səciyyələndirmək mümkünsüz işdir. Ona görə ki, bu şəxsiyyətin potensial imkanları hələ indi-indi üzə çıxmaqda, yeni səhifələri açıqlanmaqdadır. Onun təşəbbüskarlıq və işgüzarlığı sərhəd tanımır. Bu baxımdan, Hüseyn İsmayılov zənginliyini bütövlükdə əhatə etmək fəlsəfi və praktik olaraq mümkün deyil. Buna görə də diqqəti bir sıra əsas cizgilərin üzərinə yönəltməyi məqsəduyğun sayırıq:

Ulu Tanrıya inam:

H.İsmayılovun bütün həyat enerjisi, fəaliyyət gücü Allaha inamdan qaynaqlanır. O, ilahi ənənələrin son dərəcə zəngin olduğu mühitdən çıxmışdır. Haqqa inam, haqqın qələbə çalacağına sarsılmaz ümid onun şəxsiyyətinin əsas psixoloji atributudur. İnsanlara münasibətdə əxlaqın ilahi dəyərlərlə süslənmiş davranış modellərinə söykənir. Bu mənada, bütün qələbələrinin əsasında Allaha dərin inam, ilahi əqidə durur.

Xalqına sədaqət:

H.İsmayılov Göyçəni canından çox sevir. Ancaq onun Azərbaycan sevgisi bu sevgidən də üstdə dayanır. Regionçuluğun millətimizin qanına işlədiyi indiki şəraitdə heç kəsin dili gəlib onu yerlibazlıq kimi çirkinlikdə suçlaya bilməz. Çünki bunun müqabilində onun inkarolunmaz, gün işığı kimi parlaq əməlləri dayanır. Günəşə ləkə yaxmaq isə mümkün deyildir. Folklor EMM instituta çevrildikdən sonra yeni yaranmış vəzifələrə seçki savad, bacarıq və namusluluq prinsipləri əsas götürülməklə aparıldı. O, bircə nəfər olsun yerlisini vəzifəyə süni yollarla

təyin etməyə heç cəhd də göstərmədi. Halbuki institutda Qərbi Azərbaycandan olan çox namuslu və savadlı kadrlar vardır. Ancaq kimsə millət oğlu olmağın örnəyini bu millətə əyani şəkildə göstərməliydi və tale bunun üçün H.İsmayılovu seçdi. O isə Tanrı taleyinə bütün varlığı ilə inanan və ilahi qismətdən artıq heç nə istəməyən insandır.

Nadir təşkilatçılıq qabiliyyəti:

İki yüzdən yuxarı işçisi olan Folklor İnstitutu böyük bir ailəni andırır. Bu ailənin başçısı – mənəvi atası Hüseyn İsmayılovdur. O, həmişə deyir ki, Azərbaycanda direktorların əksəriyyəti «parçala, hökm sür» siyasətinin əsas götürür. Mənsə kollektivin birliyinə çalışıram. Birlik olmayan yerdə, dirilik olmaz.

Onun bu sözləri təsadüfi deyil. İnstitutda qaynar iş atmosferi var. Bunun nəticəsi olaraq kompüter operatorları dayanmadan institut əməkdaşlarının elmi işlərini yazırlar. Təbii ki, bütün bunlar yaradıcı və sağlam atmosferin nəticəsində mümkün olur. O, əməkdaşlar arasında sağlam bir yarış ruhu formalaşdırmağa çalışır və bunu stimullaşdırır.

H.İsmayılov hər bir işçinin potensialını üzə çıxartıb onu təyinatı üzrə yönləndirir. Təbii ki, hamının nə istedad dərəcəsi, nə də intellektual qabiliyyətləri eyni deyil. İnstitutun fəaliyyət strukturu bütün əməkdaşlara özünü reallaşdırmaq üçün dolğun imkanlara malikdir. Böyük bir kollektivi hər birinin fiziki, mənəvi, elmi-intellektual imkanlarını nəzərə almaqla yönləndirmək ondan iti ağıl, müdriklik və güclü enerji tələb edir. Tanrısı bunların heç birini H.İsmayılovdan əsirgəməmişdir.

O, institutun yaşlı əməkdaşlarına münasibətdə çox hörmətçidir. Onların elmi təcrübəsindən, uzun illər boyu əldə et-

dikləri əmək vərdişlərindən məharətlə istifadə edir. Odur ki, institutda Azərbaycan folklorşünaslığının uzun illər ərzində əldə etdiyi müsbət elmi ənənələr yaşayır və inkişaf etdirilir.

H.İsmayılovun kadr siyasətində gənclər xüsusi yer tutur. O, dərinədən başa düşür və ətrafındakılara daim aşılayır ki, yeni elmi kadrlar yetişdirmədən elmin qarşımıza qoyduğu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək mümkün deyildir. Gənclərə meydan vermək, onları hər cür qayğı ilə əhatə etmək, inkişaflarına şərait yaratmaq lazımdır.

Yenilikçiliyi və təşəbbüskarlığı:

H.İsmayılovun alim kimi səciyyəvi cizgilərindən biri onun yeniliyə qarşı həssas olmasıdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu cəhət H. İsmayılovla onun ustadı Y. Qarayevi birləşdirən orta qizgi idi.

O, Azərbaycan folklorşünaslığının, bütövlükdə elminin gələcək perspektivlərini elmi yeniliklərə və qabaqçıl texnologiyalara qarşı həssaslıqda və vaxtında qabaqçıl proseslərə qoşula bilməkdə görür. İnstitutda elmi təşəbbüskarlıqla çıxış edənləri, yaradıcılığında yeni elmi metod və texnologiyaları tətbiq edənləri təqdir edir. Etiraf edir ki, bəzi yaşlı alimlər, o cümlədən yeniliklərlə ayaqlaşma bilməyən, hələ də keçmişin ətalətini daşıyan bir sıra cavanlar onu elmi yenilik və yenilikçilərə münasibətdə həssas olmaqda qınayırlar.

H.İsmayılov müdrik alim və həssas şəxsiyyət kimi belələrinə başa salır ki, siz inkişafda olanları öz səviyyəniyə endirməyin, özünüz inkişaf edib onların səviyyəsinə qalxmağa çalışın: tərəqqi bundadır.

Elmi yeniliklərin ən parlaq örnəyini o özü yaradır və bununla istər yaşlı nəslə, istərsə də cavan alimlərə elmin

zirvəsinə gedən yolları göstərir. Heç təsadüfi deyildir ki, onun aşırı sənətinin mənşəyinə dair irəli sürdüyü yeni konsepsiya təkcə Azərbaycan folklorşünaslığı kontekstində deyil, eləcə də bütöv dünya türkologiyası miqyasında son dərəcə əzəmətli hadisə hesab olunur. Ekspertlərə görə, bu konsepsiya sözügedən sahənin inkişafında dünya miqyasında mühüm rol oynayacaqdır.

Acınacaqlı haldır ki, sovet dönəmində milli humanitarıyanın savad baxımından primitivləşdirilməsi nəticəsində bu gün cibində alimlik dərəcəsi diplomu gəzdirən savadsızlar ordusu əmələ gəlmişdir. H.İsmayılov filoloji təhlilin ən adi təhlil üsullarından xəbərsiz olan belə insanlara qayğı ilə yanaşır. Onları sovet elmi ideologiyasının şikəstləri hesab edir və inkişafı üçün psixoloji mühit yaratmaqdan ötrü hər cür imkanlardan istifadə edir.

O, təşəbbüskardır; durmağı, əldə edilmiş uğurlarla yetərlənməyi məqbul saymır. Bütün bunların əsasında onun bu xalq və millət üçün daha çox etmək, onun elmini yüksəklərə qaldırmaq istəyi durur.

Mübariz alim və cəsur vətəndaş:

O, təbiətən cəsur insandır: döyüşməyi və qələbə çalmağı sevir. Mübarizədə əsas kredosu əxlaqi prinsiplərə sۆykənməkdir. Ona görə də bütün enerji və potensialını yalnız haqq işi uğrunda mübarizəyə yönəldir. Bütün kollektiv onun mübarizliyi ilə fəxr edir.

Folklor İnstitutu yaradıldıqdan sonra da daim sınaqlara məruz qalır. Hüseyin müəllim bu mübarizələrin hamısından qalib çıxmışdır. Haqq yolunda olduğu üçün Tanrı öz rəğbət və mərhəmətini ondan heç vaxt əsirgəməmişdir.

İnsanlarda haqqa inam yaratmaq bacarığı.

Folklor İnstitutunun yaradılması prosesləri, o cümlədən ona müxtəlif səviyyələrdə hücumlar kollektivin bütün namuslu üzvlərini ağrıdırdı. Bu prosesdə heç vaxt ruhdun düşməyən, bir an belə sarsılmayan, təcavüzkarların mənsəb və kəmiyyətindən qətiyyəən çəkinməyən yeganə özü idi. Onun bu mübarizliyi, haqqa inamı kollektivi səfərbər etdi. Təkcə institut əməkdaşlarında deyil, eləcə də bütöv Azərbaycan elminin namuslu şəxsiyyətlərinin simasında «haqq nazilər, üzülməz» həyat formulunun gerçəkliyinə inam yaratdı. Bu gün Azərbaycan elmində ona baxıb fəxr edənlər, varlığı ilə sevinənlər çoxdur. Elmi kadrların Folklor İnstitutuna rəğbətini əsasında da elə bu inam durur. Hamı onun vətən sevgisinə, elmə sədaqətinə, haqqa inamına dərin hörmət bəsləyir. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, institutun ağır günlərində ağısaqqal akademiklər olan K.Talıbzadə, T.Bünyadov, T.Hacıyev kimi insanlar nəfəs almağın praktik olaraq mümkün olmadığı 2004-cü ilin yay günlərində bütün Azərbaycan elminə nümunə göstərərək folklorşünaslıq elminin postunda sədaqətlə dayandılar və Folklor İnstitutuna uzanmış qara əllərin kəsilməsində H.İsmayılova bütün gücləri ilə dəstək verdilər.

Bütün bunların fəvqündə onun Allaha inamı, vətənə sevgisi və elmə sədaqəti durur. Ona görə də qardaş Türkiyənin Hüseyn Qazi Kültür və Sənət Vəqfinin Hüseyn İsmayılova yüksək ödüllə mükafatlandırması qanunauyğun olub, onun adının görkəmli alim və namuslu vətəndaş kimi artıq beynəlxalq arenada rezonans doğurduğunun təzahürüdür.

KONSEPSİYA

MƏDƏNİYYƏT VƏ GENEZİS KONSEPSİYASI

1. Aşıq sənətinin tarixi-prosessual strukturuna yeni baxış⁷

Aşıq sənəti öz mənşəyi, inkişafı, ümumazərbaycan mədəniyyətindəki rolu və s. baxımından daim tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir. Türk mədəniyyət strukturunun ağırlıq mərkəzlərini özündə daşıyan aşıq nə qədər tədqiq edilərsə də, onunla bağlı əsas elmi problemlər həll olunmamış qalmaqdadır. Bu da tədqiqatçı diqqətini daim ona yönəltirmiş olur.

Aşıq sənəti ilə bağlı başlıca suallar xüsusilə onun mənşəyi problemlərini əhatə edir. Bildiyimiz kimi, son dövrlərə qədər Ozan-Aşıq keçidi adlanan mərhələdən bəhs edilmiş, başqa sözlə, aşığın bir sənətkar kimi ozanı əvəzləməsi düşünlümdür. Azərbaycan folklorşünaslığında Ozan-Aşıq keçidi heç də bütün tədqiqatçıların əsərlərində peşəkarcasına qoyulmamış, demək olar ki, bu məsələdən bəhs edən əksər əsərlərdə ya öləri danışılmış, ya əsaslandırılmamış hökmlər verilmiş, ya da uğursuz və zəif, tənqidə dözməyən əsaslandırılmalar aparmağa cəhd edilmişdir. Kiçik istisnalarla bu

⁷ Bu yazı ilk dəfə «Aşıq sənətinin tarixi-prosessual strukturunun yeni konsepsiyası» (görkəmli folklorşünas Hüseyn İsmayılovun yeni aşkarlamalarına baxış)» adı altında Aşıq Şəmşirin 110 illiyinə həsr olunmuş Uluslararası Folklor Konfransında (Bakı, 13-16 noyabr, 2003-cü il) məruzə şəklində oxunmuş, daha sonra bu qaynaqda çap olunmuşdur: «Dədə Qorqud» dərgisi, 2004, № 1, s. 57-67

əsərləri qeyri-konseptuallıq və qeyri-sistəmlilik birləşdirir. Maraqlı olmaqla yanaşı, təsadüfi deyildir ki, Ozan-Aşıq konsepsiyasını əsaslandırılmış, müdafiə etmiş, ona söykənmiş, onu «zənginləşdirmiş» alimlərimiz bu keçidi tamamilə inkar edərək, onu köklü-köməclı tənqid edən və aşıq sənətinin tarixi-prosessual strukturunun tamamilə yeni konsepsiyasını təklif edən tədqiqat⁸ qarşısında milli humanitariyamızın “milli özünəməxsusluğunu” bariz şəkildə ifadə edərək suurlar. Bu susqunluq Ozan-Aşıq keçidi konsepsiyasının Azərbaycan alimlərinin tədqiqatlarında, hər nəsnədən öncə, heç vaxt məhz konsepsiya kimi qoyulmamasının nəticəsidir. Konsepsiya və konseptuallıq sovet dönəmi Azərbaycan folklorşünaslığına heç vaxt xas olmamışdır. Bu, eyni dərəcədə Ozan-Aşıq keçidində də aiddir. Halbuki Ozan və Aşıq eyni etnik mədəniyyətin sənət vahidləri kimi, bir-birinə müəyyən sinxron və diaxron mövqələrdə yerləşməklə bir sənət sistemi məkanına daxildir. Bu baxımdan, Ozan-Aşıq keçidinin diaxron prosesin struktur hadisəsi kimi inkarı heç də Ozan-Aşıq münasibətlər strukturunun inkarı deyildir.

Azərbaycan folklorşünaslığının bunun fərqiəə vara bilməməsi onun susqunluğunda, yaxud milli xarakterin özünəməxsus antielmi reaksiyalarında ifadə olunur. Hər iki hal Ozan-Aşıq konsepsiyasının, kiçik istisnalarla, elm müstəvisinə gətirilə bilməməsinin nəticəsidir.

Aşıq sənətinin tarixi-prosessual strukturunun yeni konsepsiyası müasir çağımızın görkəmli alimi, Azərbaycan folkloru və folklorşünaslığı naminə hər cür fədakar-

⁸ H.İsmayılov. Aşıq sənətinin inkişaf mərhələləri. “Dədə Qorqud” jurnalı, 2002, №1, s. 50-100

lıq göstərən, ona sözün gerçək anlamında patriarxlıq edən Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılova məxsusdur.

Bu ad elm aləmində, xüsusilə folklorşünaslıqda sürət və cəsarətlə elmi nüfuzun ünvanına çevrilməkdə, milli folklorşünaslıq düşüncəmizin bir sıra əhəmiyyətli sxem və modellərinin yaxın dövrümüz (bəlkə də, uzaq dövrümüz) üçün standartlaşdırıcısının nominativ koordinatına isnad verməkdədir. Milliliklə bağlı olan hər cür elmi fəaliyyətə təkən verməklə, özəlliklə milli folklorşünaslığımızın elmi və inzi-bati inkişafında rolu müstəsna dır. Elmi fəaliyyətin akademik Yaşar Qarayev ənənələri ruhunda tərbiyə tapmış H.İsmayılovun XX yüzil **Azərbaycan filoloji və estetik fikrinin patriarxının (Y.Qarayevin)** düşüncəsində doğan və arzusunun milli səviyyəsini ifadə edən Foklor İnstitutu ideyasını gerçəkləşdirməsi, onu milli varlığımızın faktına çevirməsi önəmli hələ çox sonralar anıldıqca anlanacaq və dəyərləndiriləcək hadisə olmaqla H.İsmayılovun gerçəkləşmə, ifadə kodlarına sığmayan milli passionarlığından, etnopsixoloji enerji kamilliyindən, öz elmi-mədəni intellektuallığında milli düşüncəni işarələndirməsindən, özünün bütövlükdə milli mədəniyyətin ifadə kodu olmasından soraq verir.

H.İsmayılovun aşıq sənətinin tarixi-prosessual strukturunun yeni konsepsiyasını təklif edən əsəri ilk dəfə AMEA-nın Foklor İnstitutunun “Dədə Qorqud” dərgisində çap olunmuşdur⁹. Həm həcmi, həm də əhatə xronotopu baxımından kifayət qədər geniş olan bu məqalə müəllifin elə həmin ildə (2002-ci il) dalbadal çap olunmuş iki monoqrafiyasının da struktur bölmələrini təşkil etmişdir. Birinci monoqrafiya

⁹ H.İsmayılov. Aşıq sənətinin inkişaf mərhələləri. “Dədə Qorqud” jurnalı, 2002, №1, s.50-100

bütövlükdə aşıq sənətinin mənşəyi və inkişaf mərhələlərindən, ikinci monoqrafiya Göyçə aşıq mühitinin təşəkkülü və inkişaf yollarından bəhs edir. Aşıq sənətinin mənşəyi və inkişaf problemləri ilə bağlı uzun illər ərzində müşahidələr aparmış və düşünmüş H.İsmayılovun hər iki monoqrafiyası onun aşıq sənətinə konseptual baxışlarının fərqli kontekstlərini əks etdirir. Aşıq sənətinin mənşəyi və inkişafının tarixi-prosessual modelini inikas edən bu konsepsiya hər iki monoqrafiyanın struktur əsasını təşkil edir¹⁰.

Aşıq sənətinin inkişaf strukturunun yeni konsepsiyasının müəllifi əsərdə bu barədə mövcud olan elmi fikirləri ardıcılıq və səliqə-sahmanla gözdən keçirmiş, onları təhlil etmiş və konsepsiyasını həm də tənqid ruhunda qurmuşdur. H.İsmayılovun bu tənqidi keyfiyyəti baxımından elmi, konstruktiv, arqumentasiyalı polemikadır. Belə bir nəzəri-intellektual polemikaya Azərbaycan humanitarıyası uzun illər idi ki, sözün gerçək anlamında, «həsret idi». Konsepsiyanı cəsarətli tənqid, obyektiv yanaşma, elmi etikanın yüksək səviyyəsi xüsusilə əlamətdar etmişdir. Azərbaycan humanitarıyasının, özəlliklə folklorşünaslığının, yumşaq desək, heç də bütün hallarda sağlam ünsürlərdən təşkil olunmadığını nəzərə alsaq, müəllifin yenə də müəyyən isimlərə münasibətdə nümayiş etdirdiyi elmi etika hörmət doğurmaya bilmir. H.İsmayılovun milli folklorşünaslıq elminin müstəqillik dönməsi çağlarının əsaslarını yaratması işində korporativ-iqtisadi maraqlar naminə destruktiv mövqedə dayanmış folklorşünaslara münasibətdə nümayiş etdirdiyi elmi etika, el-

¹⁰ H.İsmayılov. Aşıq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s.10-72; H.İsmayılov. Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları. Bakı, Elm, 2002, s.51-115.

min etikasına hərfi sədaqət onun alim əxlaqı baxımından akademik Yaşar Qarayev məktəbinə mənsub olması ilə yanaşı, ona aid olan və haqqında xüsusi olaraq bəhs etdiyimiz türk ərđəmliyi keyfiyyətindən¹¹ irəli gəlir.

H.İsmayılov əsərdə öz tənqidi polemikalarını həm müəlliflər üzrə vermiş, həm də ümumi-nəzəri şəkildə şərh etmişdir. Bu baxımdan, alim yazır ki, biz M.Həkimov, Q.Namazov, M.Qasımlı və M.Allahmanlıdan fərqli olaraq, aşıq sənətinin və ya ozan sənətinin (bunlar identik vahidlər deyildir) kökündə şaman sənətinin dayanmadığını iddia edirik¹². Müəllif bu fikrin ardı ilə dərhal yuxarıda qeyd etdiyimiz elmi etikadan irəli gəlməklə bir ünvansız qeyd verir: «Öncə qeyd edim ki, aşıq sənətinin ozandan başlaması tezisi M.F.Köprülü və B.Çobanzadə tərəfindən irəli sürülmüşdür»¹³.

Müəllifin ümumi tənqidindən aydın olur ki, o, təkcə ozan-aşıq keçidini yox, ümumiyyətlə, şaman-ozan-aşıq keçidini inkar edir. Başqa sözlə, şaman ozanın sələfi olmadığı kimi, ozan da aşığın sələfi deyildir. Bu vahidlər H.İsmayılovun təhlilində fərqli sinxron səviyyələri təmsil edir.

Aşıq sənətinin mənşəyi ilə bağlı fikirləri ümumiləşdirən müəllif mövcud fikirlərin heç də kamil bir sistem təşkil etmədiyi qənaətinə gəlmişdir: «Qeyd edim ki, aşıq sənətinin kökləri və qaynaqları, eləcə də inkişaf mərhələləri ilə bağlı mükəmməl bir konsepsiya yoxdur. Hələ XX əsrin əvvəllərində M.F.Köprülü, Ə.Cəfəroğlu, B.Çobanzadə və b. irəli sürdüyü

¹¹ S.Rzasoy, A.Xəlil, T.Orucov. "H.İsmayılov – ərđəmliyin əli ili". "Ekspress" qəzeti, 26 dekabr, 2002

¹² H.İsmayılov. Aşıq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s.28

¹³ H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 28-29

mülahizələr bəsit şəkildə təkrarlanmışdır. 1980-2000-ci illər arasında aşiq sənətinin öyrənilməsi ilə bağlı araşdırmalarda (Q.Namazov, M.Həkimov, M.Qasımlı, M.Allahmanlının tədqiqatları nəzərdə tutulur – S.R.) sistemli təhlil aparılmadığından ciddi elmi qənaətlər də əldə olunmamışdır¹⁴.

H.İsmayılova görə, «ümumiyyətlə, şamançılıq və oğuz şamançılığı» (qamılığı) bizim elmi mühitdə və ya ən azı, aşiq sənətini araşdıran müəlliflər tərəfindən aydın təsəvvür olunmur. Bunun da nəticəsində sənətin başlanğıcının naməlum mərhələsini qam-şamana, sayaya, varsağa bağlayaraq, etnik-mədəni sistemin içində həm tarixi ardıcılıq baxımından diaxron, həm də müəyyən bir dövrün statik vəziyyətdə götürülmüş hadisəsi kimi sinxron düzüm sırasını müəyyənləşdirə bilməyərək, sadəcə olaraq, bu sənətin kökləri və qaynaqları haqqında formal məntiqin tələblərinə uyğun olmayan və daha çox deklarativ xarakterli «elmi» görüntü yaradır¹⁵.

Müəllifin bu ümumi tənqidi konkret tədqiqatçıları əhatə edən isimlər toplusuna ünvanlanmaqla yanaşı, fikrimizcə, burada həm də butövlükdə folklorşünaslıq tədqiqatlarının ümumi keyfiyyətinə yönəlmişdir. İndi sovet dönəmində tədqiqatlarda nələrsə qadağa qoyulmasına isnad edilməsi dəbdədir. İdeoloji planda bu, doğrudan da, belə olmuşdur. Ancaq «icazə verilmiş» çərçivənin özündə keyfiyyətsizlik artıq heç bir kənar amillə izah oluna bilməz. Aşiq sənətinin mənşəyi ilə bağlı tədqiqatlar da bu çevrəyə aiddir. Başqa sözlə, folklorşünaslıq elmimiz əsaslı istisnalarla öz əsas kütləsində primitivdir və bu, ənənə olaraq davam etməkdədir.

¹⁴ H.İsmayılov. H.İsmayılov. Aşiq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002., s.41

¹⁵ H.İsmayılov. Göst. əsəri, s.42

Aşiq sənətinin tarixi-prosessual strukturunun yeni konsepsiyasını təklif edən H.İsmayılova görə aşiq sənəti bu mərhələlərdən keçmişdir:

1. Ata (Tanrı elçisi)
2. Baba (Baba dərviş)
3. Dədə (haqq aşığı)
4. Aşiq (sənətçi)¹⁶.

Bu sxem tamamilə yenidir, daha doğrusu, türk mədəniyyəti və ona həsr olunmuş tədqiqatlarda göstərilən struktur vahidləri hallansa da, onlar heç vaxt heç bir tədqiqatçının araşdırmasında aşiq sənətinin tarixi-prosessual strukturunun, inkişaf mərhələlərinin diaxronik vahidləri, ardıcılıq elementləri kimi götürülməmişdir. Aşiq sənətinin Ata-Baba-Dədə-Aşiq-Aşiq sxemi üzrə inkişaf mərhələləri təkcə Azərbaycan folklorşünaslığı çevrəsində yox, bütöv türkologiyada tamamilə yeni konsepsiyadır. Bu mənada, inkişaf sxeminin keçid özünəməxsusluqlarından öncə hər bir struktur vahidinə ayrılıqda baxmaq lazım gəlir.

H.İsmayılov Ata ilə bağlı yazır ki, «öncə bu ad əcdad kulturunun işarəsidir. İcma başçısıdır. Sonra şaman-kahindir. Daha sonra əski türk monoteist dini olan Tanrıçılığın peyğəmbəridir»¹⁷.

Oğuz-türk mədəniyyətinin Ata vahidinin strukturunda sıralanan Əcdad, Başçı, Şaman, Peyğəmbər funksiyaları diaxronik sıra olmaqla sıranın sinkretizmini yaradan sinxron struktura da malikdir. Atanın əcdad funksiyası bu gün də dildə öz ifadəsini kişi valideynlərindən birinin leksik işarəsi

¹⁶ H.İsmayılov. Aşiq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s.66

¹⁷ H.İsmayılov. Göst. əsəri, s.16

olaraq saxlayıb. Onun əcdad və başçı funksiyaları bir-birindən doğmaqla həm də onları şərtləndirmişdir. İcmanın əcdadı icmanın başçısında özünün animistik təzahürünü tapırdı. Əcdadı təcəssüm edən başçı əcdadlar qatı ilə ünsiyyətə girmək qabiliyyəti və ixtiyarı olan mediator-şamandır (bu halda əsərdə "şaman" adı şərti olub, animistik ünsiyyəti həyata keçirən funksionerin qəbul olunmuş terminoloji işarəsi kimi götürülmüşdür). Əcdad-Başçı-Şamanın Tanrıçılıq dininin peyğəmbərinə doğru diaxronik inkişafı türk-oğuz politeist düşüncəsinin monoteist düşüncəyə təbii keçidini əks etdirir.

Müəllif Baba vahidi ilə bağlı yazır ki, «Baba fenomeni nə folklorda, nə də etnoqrafiyada sistemli şəkildə öyrənilmədiyindən əcdad kultu kimi inam sistemində yeri, ədəbi fikir daşıyıcısı kimi folklorda mövqeyi müəyyənləşdirilməmişdir. Folklordan görünən «baba» haqqında aşağıdakılar məlumdur:

- a) nağıllarda sehrli almanı o təqdim edir;
- b) dastanlarda aşıqlərə butanı o verir;
- c) folklor qəhrəmanlarına çətin situasiyalarda o yardım edir.

Ümumiyyətlə, «baba dərviş» adlı fenomen folklordan xilaskar funksiyası daşması ilə keçir. Ad kimi «baba» nostratik xarakterlidir. Bu anlamda, «baba»nın tarixi ardıcılıq sırasında yeri Tanrıçılıq peyğəmbəri «ata»dan əvvələ gedib çıxır. Amma Azərbaycan mədəniyyətində və folklorunda «baba»nın el şairi kimi, bir sənətkar kimi formalaşması ikincidir¹⁸.

H.İsmayılov Ata və Baba vahidlərinin türk sosial-mədəni strukturundakı yerini M.Kaşqarlıya isnad edərək müəyyənləşdirir. O, M.Kaşqarlının «ata» və «baba» kəlmələrinin

¹⁸ H.İsmayılov. Aşiq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s.18

türklər (Qaraxanlılar) və oğuzlar arasında fərqli şəkildə işlənməsi barədə qeydinə («türklər «ata», oğuzlar isə «baba» deyirlər») söykənərək yazır: «Bu, xalq dilində əski türk (ümumtürk) kökündən oğuzun milli-mədəni vahid kimi üzvlənməsinin işarəsi kimi də anlaşıla bilər. Həmin üzvlənmə mədəniyyətin bütün səviyyələrində, o sıradan musiqidə və ədəbiyyatda da baş vermişdir. Sosial, siyasi, dini, ideoloji və ədəbi mühitin dəyişməsi (oğuzların islam kulturu çevrəsinə girməsi) sonralar aşiq sənəti kimi tanınan xalq sənətinin, xalq musiqisinin və xalq ədəbiyyatının əski ənənədən tamamilə qopmayan, amma yeni keyfiyyətlər qazanaraq fərqli bir sənət kimi formalaşmasına gətirib çıxarmışdır»¹⁹.

Göründüyü kimi, aşiq sənətinin aşığa qədərki mərhələləri H.İsmayılovun şərhində oğuz-türk tarixinin çox mürəkkəb, bir-birinə çulğalaşmış kontekstlərində götürülmüşdür. Ata-Baba keçidi heç də sadə görünən, mexaniki təsəvvür bağışlayan və heç də sırf diaxronik olan proses kimi təqdim olunmur. Ata və Baba vahidlərinin Qaraxani türkləri və oğuzlarda paralel işlənməsi bir tərəfdən türk sosial-mədəni varlığının sinxron özəlliyindən, o biri tərəfdən mürəkkəb etnik-mədəni aktual üzvlənmə proseslərinin diaxron varlığından soraq verir. Ata və Babanın struktur mahiyyəti onlardan diaxronik törəmə kimi bəhs etməyə imkan verdiyi kimi, invariantın paradiqma səviyyələri, paradiqmatik paralelizm kimi də bəhs etməyə imkan verir. Bu baxımdan, H.İsmayılovun təqdim etdiyi Ata-Baba prosessual kəsiyi (diskretik vahidi) diqqəti problemin sistem xarakterinə yönəldir. Etnik-

¹⁹ H.İsmayılov. Aşiq sənətinin inkişaf mərhələləri. "Dədə Qorqud" jurnalı, 2002, №1, s.19-20

mədəni proseslərin dildəki işarələnmə səviyyəsinə isnad problemi həm də semiotik müstəviyə gətirmiş olur. Dil birinci işarələr sistemi kimi etnik varlığın funksionallaşma səviyyələrinin (qatlarının), ifadə kodlarının daşındığı yaddaş olaraq təhlilə cəlb edilir. Dilin, folklorun, sənətin və s. təsvir kodlarının (yarımkodların, kod tiplərinin, səviyyələrin, qatların, mikroqatların və s.) təqdim etdiyi faktların sistem müstəvisinə gətirilməsi H.İsmayılovun təqdimində daha çox problemin qoyuluş səviyyəsində olub, gələcək tədqiqatların aparılmasını zəruri edir. Bu, Azərbaycan folklorşünaslığına, bütövlükdə azərbaycanşünaslığa yönəlik «magistral reveransdır». Tədqiqatlar irəliləyir. Bu gün folklorşünaslığın H.İsmayılovun simasında bu məqama gəlib çıxması elminizi gerçək perspektivə yönəltməyə «məhkum edir». Milli elm təhlili verilən tədqiqatın simasında tipoloji düşüncə fakturası almış olur. Bu faktura, taleyinin necə olmasından asılı olmayaraq, folklorşünaslıqda öz təkanverici rolunu artıq oynamaqdadır.

Aşiq sənətinin tarixi-prosessual strukturunun H.İsmayılov tərəfindən müəyyənləşdirilmiş üçüncü diaxron elementi Dədə vahididir. O yazır: «Dədə» adı altında anlaşılan zümənin fəaliyyəti öncə qeyd etdiyimiz ata, baba kompleksinə daxildir. Əgər ata Şərqi oğuzlarının (əski türklərin), baba Qərbi oğuzlarının araşdırılan sənət hadisəsində züməvi bir işarə kimi götürülsə, onda Dədə ümumən oğuzların içində oğuz-türkman tipinin spesifik bir mədəni institutu kimi fərqlənəcək. Əvvəldə qeyd etdik ki, DQK-də («Dədə Qorqud kitabı»nda – S.R.) Qorqud yalnız mətnin ilk cümlələrində işlənən «ata»dan sonra, bir qayda olaraq, «dədə»dir.

Bu dəyişmə diaxron diferensiallaşmanı göstərən kultür laylanmasının terminoloji əlamətidir²⁰.

Göründüyü kimi, Ata, Baba, Dədə vahidləri türk-oğuz varlığının həm də milli-etnik aktual üzvlənməsinin sənət-kultür səviyyəsində leksik işarələnməsidir. Bu kontekstdə:

ATA – Şərqi Oğuzları (əski türkləri),

BABA – Qərbi Oğuzları,

DƏDƏ – oğuz türkmanlarını –

bildirir. İşarələnmə sinxron və diaxron səviyyələri eyni vaxtda əhatə edir. Bu baxımdan, etnik-mədəni sistemin unudulmuş, birdəfəlik itmiş kimi görünən sənət və mədəniyyət fenomenləri, əslində, bərpa üçün tam açıqdır. H.İsmayılovun tədqiqatı belə bir bərpanın həm nümunəsini, həm perspektivə yol açan sxemlərini, tədqiqat formullarını vermiş olur.

Hüseyn İsmayılov həm özünün, həm də perspektivin nümunəsində təhlil fakturasını da birbaşa öz ünvanı ilə nişan verir. Bu baxımdan, o, Ata, Baba və Dədənin ədəbi irsini belə müəyyənləşdirir:

1. Atanın ədəbiyyatımıza saxladığı ədəbi irs ata sözləridir. Ata Tanrı savcısıdır (peyğəmbəridir – S.R.). Nəzərdən qaçmıyaq ki, ata sözü, əski türkcədə məsəl və bu janra daxil olan bir sıra xalq deyimlərinin ümumi adı savdır. H.Zeynallı bu termini «söz-sov» deyimindən çıxış edərək onun «söz»dən törəndiyini ehtimal etmişdir. Bizə görə, söz – «sovmaq, sovsdurmaq» sözünə daha çox uyğundur. DQK-də «Azıb gələn

²⁰ H.İsmayılov. Aşiq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s.21

qəzayı Tənqri sovsun» alqışında da müşahidə olunur. Bu da atanın qoruyuculuq funksiyasına uyğundur.

2. Babanın ədəbi irsi isə sufi dərvişlərinin yaradıcılıq nümunələridir. Bizə görə, klassik məhəbbət dastanlarının da yaradıcısı onlardır. Bütün dərvişlər baba deyildir. Baba yalnız şeyxlər, pirlər, mürşidlər, övliyalardır.

3. Dədənin ədəbi irsinə Dədə Qorquddan Dədə Ələsgərə qədər bütün dədə sənətkarların yaradıcı örnəkləri daxildir.

Ata sənət sistemindən üstün mövqedə dayanır və bir qədər ondan kənar təsəvvür olunur. Amma onun söz ehtiyatı bütün hallarda və zamanlarda aparıcı mövqedə istifadə olunur. Ata sözləri, ozan və aşiq sənətlərinin estetik-ürfani əsasını təşkil edir. İnam kimi də türk sufi dünyagörüşünün mənşəyi ona bağlıdır²¹.

H.İsmayılov göstərir ki, aşiq sənəti çox mürəkkəb proseslər çevrəsində Ata-Baba-Dədə törəməsinə bağlıdır. O yazır ki, «Aşiq ideya-estetik və dini-ruhani əsaslarını atadan (babadan və dədədən keçməklə), sənət ənənəsinin ozandan, musiqi... ənənəsinə isə hələ tam aşkarlanmamış əski türk xalq musiqi sənətindən almışdır»²².

Göründüyü kimi, müəllif ozan-aşiq əlaqələrini inkar etmir, ancaq onları bir-birini sənət kontekstində əvəzləyən vahidlər kimi də təqdim etmir. H.İsmayılov bu xüsusda yazır: «Struktur tipologiyadan və tarixi müqayisədən aydın olur ki, ozan aşıqla ayrı-ayrı vahidlər səviyyəsində əvəzlənmişdir. Bu iki sistem arasında müştərək struktur elementləri konkret vahidləri nəzərdə tutmur. Yəni aşiq həmin sis-

temin içindən çıxmamışdır. Doğrudur, aşiq də ozan kimi söz və musiqi ifası ilə məclisdə çıxış edir. Amma onların nə sözü (ədəbiyyatı), nə də musiqisi identik deyildir. Ona görə də bu sənətlərin birbaşa sistemçi (bir sistemin sıradan çıxaraq bəzi elementlərini onun əsasında yaranan yeni sistemə ötürməsi) əvəzlənməsindən danışmaq mümkün deyil. Sistemlərarası keçid sisteminin olmasını da tarixi reallıq istisna edir. Çünki bu sənətlər XVI-XVII əsrlərdə paralel şəkildə mövcud olmuşdur. Azərbaycan aşiq sənətinin beşiyi olan Göyçədə, təxminən, bu dövrlərə uyğun zamanda ozan nəslinin üç nümayəndəsinin adını (Ozan Cəlil, Ozan Heydər, Ozan İbrahim) sonrakı şifahi ədəbiyyatın daşıyıcıları hafizələrində saxlayıblar²³.

Müəllifin fikirləri göstərir ki, aşiq sənət və mədəniyyət hadisəsi kimi, ozan vahidindən asılı olmayaraq meydana çıxmışdır. Onun ozanla əlaqəsi sənət kontekstində baş vermişdir. Aşiq son dərəcə mürəkkəb hadisə olmaqla ozan sənətindən müəyyən ənənəni götürmüşdür, ancaq birbaşa diaxronik-genetik ox (xətt) üzrə onun varisi deyildir. O, Ata-Baba-Dədə dini-mərasimi struktur hadisəsindən üzvlənmişdir. Müəllif prosesi belə təqdim edir:

«Ata əski cəmiyyətin, tanrıçılıq dövrünün dini rəhbəridir, patriarxıdır. Baba deqradasiya olunmuş Tanrıçı atadır, Tanrıçı dərvişdir. İslama keçidlə bağlı siyasi dəstəkdən məhrum olur, dərvişləşir və kütlənin içinə gedir. Dədə sufi dərvişdir. Asketik inam daşıyıcısıdır... Tanrıçı görüşlərin daşıyıcısı dədə (baba) İslam mühitinə düşəndə öz qutsal mövqeyini itirir. İslamın dini rəhbərləri (axundlar, üləmələr,

²¹ H.İsmayılov. Aşiq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s.22-23

²² H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 64

²³ H.İsmayılov. Aşiq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s. 62

mollalar və s.) əski inam daşıyıcısı dədəni mərkəzdən inam sisteminin periferik (uçqar – S.R.) məkanına doğru sıxışdırır. Məhz bu zaman sufi dərviş ocaqları – təkkələr təşkil olunur. Təkkə, Tanrıçılıqdan gələn türk xalq sufizmini sistemləşdirir və sufi fəlsəfəsinin və təsəvvüf ədəbiyyatının yaranmasında mühüm rol oynayır²⁴.

H.İsmayılova görə, aşiq kultür və sənət vahidi kimi öz başlanğıcını dədələrin simasında təşkil olunan təkkə – ocaqlardan götürür. Daha doğrusu, dədə bu ocaqlarda aşıqləşir, sonra oradan çıxmaq zərurəti ilə aşıqləşir. Müəllif prosesi belə təqdim edir:

1. XI-XVI əsrlərdə sufi dərviş mərhələsi; bu dövrdə onlar (dədə-aşıqlar – S.R.) fəlsəfədə və poeziyada zəngin inkişaf yolu keçiblər. Təriqətin estetik əsaslarını hazırlayıblar.

2. XVI əsrin əvvəllərindən XVII əsrin ortalarında. Haqq aşiqi mərhələsi: Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə sufi-dərvişlər (təkkə şairləri) saraya dəvət olunurlar, dövlətin ideoloji-mədəni işlərində aktiv şəkildə iştirak edirlər. Həmin dövrdə onlar dövlət tərəfindən himayə olunublar.

3. Səfəvilər hamıyyətindən sonrakı dövrlər. XVII əsrin III yarısından günümüzə qədər. Sənətçilik mərhələsi: Aşiq sənətkar statusuna keçir.

Bu üç mərhələnin birincisində mistik-estetik funksiya, ikincisində mistik ideoloji funksiya, üçüncüsündə isə estetik-əyləndirmə funksiyası aparıcı mövqedədir²⁵.

Beləliklə, müəllifin konsepsiyasına görə, XI-XVI əsrlərdə təkkə çevrəsində fəaliyyət göstərən dədələr XVI əsr

²⁴ H.İsmayılov. Aşiq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s.65

²⁵ H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 33

dən haqq aşıqləri kimi səfəvi sarayına gəlir və XVII əsrin sonlarından saraydan çıxmaq zərurəti ilə üzləşəndə Dədə-Aşıqdən Dədə-Aşığa çevrilirlər. Onlar saraydan çıxıb xalq içinə getmək məcburiyyəti ilə üzləşəndə mistik və ideoloji funksiyaları kütlə içərisində öz aktuallığını itirir və aşıqlər aşığa (sənətçiyə) çevrilir.

H.İsmayılovun konsepsiyasında Şaman-Aşiq varisliyi məsələsi inkar olunur: «Aşiq sənətinin əsasında şamanın dayanması mülahizəsi oğuz (Qərbi Oğuz) mədəniyyəti kontekstində özünü doğrultmur. Və ümumiyyətlə, qədim türk dövründən sonra və yaxud bunun hətta ənənəvi əski (VI-X əsrlər) mərhələsinin «kanonik» zaman kəsiminin hüduqlarından kənarda da, türkdən oğuzun etnik-milli toplum kimi diferensiallaşdığı mərhələdə də oğuz qamının mövcudluğu sual altındadır. Amma bu, animist görüşlərin mövcudluğunu inkar etmə²⁶».

Təbii ki, oğuz animist görüşlərinin təbii olaraq inkar olunmadığı bu halda onların daşıyıcısı olan subyekt olmalı idi. Bu subyekt də müəllifin tədqiqatından görüldüyü kimi, Ata-Baba-Dədə struktur vahididir.

H.İsmayılovun sözü gedən tədqiqatında Ata, Baba, Dədə, Aşiq, Aşiq, Ozan, Qam, Şaman və s. struktur vahidləri ilə bağlı həm geniş təhlil, həm də mürəkkəb münasibətlər sistemi təqdim olunur. Oğuz-türk mədəniyyətinin son dərəcə mürəkkəb və nəhəng hadisəsi burada o qədər də iri olmayan həcmdə verilmişdir. Bu da müəyyən məsələlərin konkret, bir qədər sxematik, model şəkildə təqdimini də gerçəkləşdirmişdir. Şübhəsiz ki, bütün bunlar konsepsiyanın orijinallığından, problemin ilk qoyuluşundan irəli gəlir. Aşiq sənəti çağdaş

²⁶ H.İsmayılov. Aşiq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s. 27

informativ strukturu ilə mürəkkəb, çoxçeşidli bilgi təqdim edir. Həmin bilgilərin funksionallıq səviyyələri çox vaxt aldadıcıdır. Müəyyən funksiyalar aşiq vahidinin strukturunda hazırda daşlaşsa da, vaxtilə işlək olub. Bu gün aşığın simasında sənətçilik funksionaldır. Bu, onu tarixdən boy verən ozan vahidinə bağlamaq üçün ən asan görünən işədir. Ancaq H.İsmayılovun aşığın tarixi-prosessual strukturunu elmi baxımdan modelləşdirən konsepsiyası göstərir ki, aşiq vahidi göründüyündən qat-qat, inanılmaz dərəcədə çox olan informasiya sistemlərinin daşıyıcısıdır. Aşiq vahidinə Y.M.Lotmanın mədəniyyəti «semiosfera» (işarə qatı, üzvlənmiş işarə layı – S.R.) kimi götürən konsepsiyasından yanaşsaq, o, semiosfera – işarə məkanıdır. Y.M.Lotman semiosferanın əlamətlərindən biri olaraq semiotik bərabərsizliyi götürərək yazır ki, semiotik məkan onda (çox vaxt bir neçə) nüvə strukturun... olması ilə səciyyələnin... Semiotik məkanın struktur baxımdan yekcins olmaması dinamik proseslərin ehtiyatlarını yaradır və sfera daxilində yeni bilginin hasilə gəlməsinin mexanizmlərindən biri olur²⁷.

Y.M.Lotmanla H.İsmayılovun yanaşmalarını birləşdirək, görərik ki, aşiq vahidinin semiotik «orqanizmində» zaman-zaman funksional olub, hazırda daşlaşmış funksiyalar onun bir «semiosfera» kimi daxili qurumunun «nüvə strukturlarını» işarələndirir. Lotmandan bəlli olduğu kimi, bu strukturlar zaman-zaman üzvlənməyə, funksionallığa can atır²⁸. Bu baxımdan, aşiq vahidində müxtəlif tarixi dövəmlərin, mədəni struktur qatlarının işarə sistemləri bir-birinə dolaqlanıb. Onla-

²⁷ Ю.М.Лотман. Культура как семиосфера – Ю.Лотман. Семиосфера.–www-документ. <http://diction.chat.ru/Semiosfera.html>
²⁸ Ю.М.Лотман. Культура как семиосфера – Ю.Лотман. Семиосфера.–www-документ. <http://diction.chat.ru/Semiosfera.html>

rın açılması elmimizə böyük perspektivlər vəd edir. H.İsmayılovun araşdırması (və araşdırmaları) bu yolda Azərbaycan sünaslığın çağdaş dönəmində əldə etdiyi ilk ciddi «dividentdir». Müəllifin təqdim etdiyi konsepsiya öz qoyuluş müstəvisi baxımından olduğu kimi, nəticələri etibarilə də dünya türkologiyasına ünvanlanmış, onun səviyyəsində olan və onu bu mövzuda yenidən funksionallaşdırmaq gücündə olan hadisədir. Heç təsadüfi deyildir ki, alimin bu aşkarlamaları mütəxəssislər tərəfindən artıq yüksək qiymətləndirilməkdədir. Prof. N.Cəfərov və A.Xəlil yazırlar: «H.İsmayılov bu tədqiqatında Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi rolu və mövqeyi ilə seçilən bir neçə fəaliyyət sistemini kompleks şəkildə təhlil etmiş, dəyişən və dəyişməyən elementləri müəyyənləşdirmiş, bununla da aşiq sənətinin invariant strukturunu aşkarlayan mükəmməl bir konsepsiya yaratmışdır»²⁹. Gənc alimlər E.Abbasov və S.Xavəri də sözü gedən hadisəni «aşiq sənətinin genezisi, inkişafı və xarakteri barədə yeni elmi-nəzəri konsepsiya», «aşiq yaradıcılığının poetikasına dünyanın müasir və aparıcı elmi metod və nəzəriyyələri işığında yeni baxış» adlandırmışlar³⁰.

²⁹ N.Cəfərov, A.Xəlil. Aşiq sənətinin sistemi: invariant strukturu və funksional diaxron elementləri – H.İsmayılov. Aşiq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm, 2002, s. 9.

³⁰ E.Abbasov, S.Xavəri. Aşiq sənəti: genezis, tipologiya, poetika. "Elm" qəz., 25 sentyabr 2003-cü il

2. Aşıq sənətinin mənşəyi konsepsiyası və dünya türkologiyası

H.İsmayılovun 2004-cü ildə müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyası³¹, sözün gerçək mənasında, geniş elmi əks-səda, o cümlədən beynəlxalq rezonans doğurdu. Mətbuatda biri-birinin ardınca çoxsaylı məqalələr dərc olundu. Şübhəsiz ki, bütün bunlar təsadüfi olmayıb, folklorşünaslığımızda ilk dəfə bu səviyyəli tədqiqatın meydana çıxması ilə bağlı idi. Dotkorluq dissertasiyasının müdafiəsini təşkil edən Birdəfəlik Şuraya Azərbaycanın görkəmli folklorşünas, filosof, ədəbiyyatşünas, dilçi, tarixçi-etnoqraf, şerqşünas, sənətşünas alimlərindən rəylər daxil olmağa başladı. Diqqətəlayiqdir ki, İran İslam Respublikası, Rusiya Federasiyası, Tatarıstan, Gürcüstan kimi ölkələrin alimləri də Dissertasiya Şurasına rəylər göndərərək bu fundamental elm hadisəsinə öz münasibətlərini bildirdilər.

Dissertasiya, onun avtoreferatı, mövzu ilə bağlı çap olunmuş monoqrafiyalar əsasında yazılmış bu rəyləri nəzərdən keçirdikdə görürük ki, Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin diqqəti tədqiqatın üç əsas cəhətinə yönəlmişdir:

1. Göyçə aşıq mühitinin və onun simasında folklor mühiti anlayışının dərin elmi əsaslarla öyrənilməsi;
2. Aşıq sənətinin mənşəyinə dair yeni konsepsiya;

³¹ H.Ə.İsmayılov. Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları. Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. B., 2004

3. Aşıq sənətinin təşəkkülü və təkamülündə sufizmin rolunun mükəmməl elmi əsaslarla öyrənilməsi.

Bu üç cəhət hər hansı kəmiyyətdə bütün rəylərdə var. Diqqət çəkən əsas məsələ ondan ibarətdir ki, rəylərdə göstərilən cəhətlər təkcə qeyd olunmamış, həm də onlara münasibət bildirilmişdir. Rəyləri nəzərdən keçirdikdə görürük ki, H.İsmayılovun tədqiqatda əldə etdiyi fundamental nəticələr araşdırıcılarda böyük maraq doğurmaqla yanaşı, onlarda məsələlərə öz münasibətini bildirmək ehtiyacı da yaratmışdır. Bu cəhətdən verilmiş rəylərdə göstərilən məsələlərlə bağlı çoxsaylı fikirlər deyilmiş və beləliklə, aşıq sənətinin mənşəyi, aşıq sənəti və yaradıcılığının təşəkkülündə sufizmin rolu və aşıq mühitinin strukturu və s. ilə bağlı zəngin elmi informasiya toplanmışdır. Bu rəylərin əksəriyyətinin çap olunmadığını nəzərə alsaq, elmi ictimaiyyət həmin zəngin elmi bilgidən, bir növ, xəbərsizdir. Halbuki Azərbaycan folklorşünaslığının, ümumən türkologiyasının bu fundamental məsələləri ilə bağlı ortaya qoyulmuş baxışların ictimailəşdirilməsinə, oxuculara çatdırılmaqla elmi fikir dövriyyəsinə daxil edilməsinə ehtiyac vardır.

H.İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyası haqqında yazılmış çoxsaylı rəylər içərisində diqqəti ilk növbədə opponentlərin fikirləri cəlb edir. Dissertasiyaya beynəlxalq tərkibdə (Azərbaycan və Gürcüstan) üç mütəxəssis opponentlik etmişlər: AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, prof. İsa Həbibbəyli, filologiya elmləri doktoru, prof. Qəzənfər Paşayev, S.S.Orbeliani adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan

dili və ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, prof. Valeh Hacıyev.

Akad. İsa Həbibbəyli diqqəti ilk növbədə tədqiqatın aktuallığına və ümumelmi əhəmiyyətinə yönəldərək onu Azərbaycan humanitar fikrinin fundamental hadisəsi hesab etmişdir: «Bu baxımdan yanaşdıqda İsmayilov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda yazılmış doktorluq dissertasiyası həm konkret problemlərlə əlaqədar məsələlərin, həm də ümumən milli folklorşünaslığın tədqiqində yeni mərhələ sayılmağa layiqdir. Fikrimizcə, «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları»na həsr olunmuş doktorluq dissertasiyası və eyniadlı monoqrafiya müstəqillik dövrü Azərbaycan folklorşünaslığının şah əsəri, yaxud möhkəm elmi bünövrəsi kimi qiymətləndirilməlidir»³².

Akademik göstərir ki, bu tədqiqat işi təkcə folklorşünaslıq sahəsində deyil, eləcə də bütöv Azərbaycan filologiyasında nəhəng hadisədir: «Qədim Azərbaycan torpağı Göyçə mühitinin yetişdirməsi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayilov da öz növbəsində təqdim etdiyi sanballı dissertasiyası və monoqrafiyası ilə yeni çağda formalaşan milli folklorşünaslıq elminin görkəmli nümayəndəsi olduğunu isbata çatdırır. Heç tərəddüd etmədən Hüseyn İsmayilovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasını bütövlükdə müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin nailiyyətlərindən biri hesab etmək olar»³³.

³² İ.Həbibbəyli. İsmayilov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması), s. 1

³³ İ.Həbibbəyli. Göst qaynaq, s. 1-2

Opponent bu araşdırmanın bütövlükdə fundamental olan yeniliklərinə diqqət yönəldərək yazır ki, «dissertasiyada ilk dəfə olaraq Azərbaycan aşıq sənətinin əsas mərkəzi sayılan Göyçə aşıq mühitinin son dörd yüz illik inkişaf yolu elmi baxımdan diqqətlə izlənilmiş, tarixi və nəzəri planda əhatəli şəkildə dərinlən öyrənilib ümumiləşdirilmişdir. Özünəqədərki tədqiqatların ən yaxşı cəhətlərini qoruyub saxlayan və uğurla davam etdirib dərinləşdirən, çoxsaylı yeni materiallarla zənginləşdirən, orijinal elmi konsepsiyası ilə diqqəti cəkmən bu doktorluq dissertasiyası ümumən aşıq sənəti haqqında meydana çıxan dəyərli ümumiləşmiş tədqiqat kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İlk dəfə məhz bu dissertasiyada aşıq sənətinin tarixi inkişaf prosesi ilə bağlı olan Şaman-Ozan-Aşıq modeli əvəzinə yeni Ata-Baba-Dədə-Aşıq konsepsiyası irəli sürülmüş, nəzəri cəhətdən işlənilib əsaslandırılmışdır. Dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarət olan dissertasiya problemin qoyuluşu, strukturu, elmi konsepsiyası, çıxardığı nəticələr etibarilə tərədən dırnağa, başdan ayağa qədər yenidir»³⁴.

Tədqiqatın hər bir fəsilini ayrıca təhlil edən akademik ikinci fəsildə reallaşdırılmış yeni konsepsiya üzərində geniş dayanmış və onu aşıq sənətinin genetik strukturuna dair yeni konsepsiya kimi qəbul etmişdir. İ.Həbibbəyli yazır: «İkinci fəsildə «Aşıq sənətinin inkişaf mərhələləri»ni tədqiq edən Hüseyn İsmayilov bu ulu sənətin inkişaf yolu haqqında Azərbaycan folklorşünaslığında tamamilə yeni elmi

³⁴ İ.Həbibbəyli. İsmayilov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması), s. 2

konsepsiya irəli sürür. Doktorant bəyan etdiyi Ata-Baba-Dədə-Aşıq modelinin həm ümumi-nəzəri prinsiplərini, həm də tərübü imkanlarını tam halda meydana qoymuş, əsaslandırılmışdır. Dissertasiyada irəli sürülmüş konsepsiyanın tərkib hissələrindən hər biri ayrı-ayrılıqda konkret elmi mülahizələr və seçilmiş folklor nümunələri əsasında diqqətlə nəzərdən keçirilmişdir. Bu məqamda aşiq sənətindəki Ata kultürünün «əcdad kultunun işarəsi», yaxud «icma başçısı, şaman-kahin», «tanrıçılığın peyğəmbəri» olması haqqındakı mülahizələr, Baba fenomeninin açılışı ilə əlaqədar sərrast müşahidələr və tezlər, Dədə anlayışının «ümumən oğuzların içində oğuz-türkman tipinin spesifik bir mədəni institutu» səviyyəsində dəyərləndirməsi, Atanın ədəbi irsinə ata sözlərinin, Babanın folkloruna sufi dərvişlərin yaradıcılıq nümunələrinin, Dədə ədəbiyyatına «Dədə Qorqudan Dədə Ələsgərə qədər bütün dədə sənətkarların yaradıcılıq örnəklərinin» aid edilməsi faktları yalnız Hüseyn İsmayılova məxsus olan elmi qənaətlərdir. Hətta Azərbaycan folklorşünaslığında geniş yer tutan Aşıq anlayışının izahında da Hüseyn İsmayılovun fərqli mülahizələri elmi cəhətdən yeni və əsaslı səslənir. O, inandırıcı dəlillər gətirməklə aşiq sənətinin əsasında şamançılığın dayanmadığını, aşiq sənətinin ozan sənəti ilə biri digərini əvəz etmədiyini, bu qohum sənətlərin yanaşı yaşadığını ilk dəfə olaraq elmi dövriyyəyə gətirmişdir. Aşıq sənətinin Təkkə və Saray mərhələləri tipində mərhələlərə ayrılması məsələsində də Hüseyn İsmayılovun əsaslandırılmış mövqeyi ilə razılaşmaq lazım gəlir. Dissertasiyanın bu fəslində təqdim olunan sxemlər Aşıq sənətinin tipologiyası və dövrləşdirilməsini əks etdirən orijinal nəzəri qənaətlərin konkretləşdirilməsi kimi ciddi

elmi əhəmiyyət kəsb edir və böyük maraq doğurur. Sxemlərdə ifadə olunan təsnifat çoxillik elmi araşdırmaların, geniş nəzəri dünyagörüşün məntiqi yekunudur»³⁵.

Ak.İ.Həbibbəyli əsəri hərtərəfli təhlil etdikdən sonra onu Azərbaycan elmi düşüncəsinin fundamental uğuru hesab etmişdir: «Nəticə etibarilə Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göycə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyası Azərbaycan folklorşünaslığı elminin son nailiyyətlərindən, mühüm uğurlarından biri sayılmağa layiqdir».³⁶

Prof. Q.Paşayev öz opponent rəyində H.İsmayılovun tədqiqatını ilk növbədə yeni fikir və fərziyyələr irəli sürülmüş monumental tədqiqat, uğurlu elmi addım kimi qiymətləndirmişdir: «Hüseyn İsmayılovun dissertasiya işi «Göycə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlınsa da, tədqiqatçı bu möhtəşəm sənətin ədəbi-mədəni bir fenomen kimi qədimdən indiyə qədər keçdiyi mürəkkəb təkamül yolunu izləmiş və bizim qənaətimizə görə, əzəli-əbədi aşiq sənəti barədə yeni fikirlər və fərziyyələr irəli sürmüşdür. Bir sözlə, «Göycə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» monumental əsərdir. Tədqiqat işi aşiq sənətinin yeni nəzəri əsaslarla, keçmiş sovet ideologiyasından kənar, əsaslı tədqiqi yolunda uğurlu addımdır»³⁷.

³⁵ İ.Həbibbəyli. İsmayılov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göycə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasına rəy (alyazması), s. 2

³⁶ İ.Həbibbəyli. Göst qaynaq, s. 5

³⁷ Q.Paşayev. Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göycə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlı doktorluq dissertasiyasına rəy (alyazması), s. 1

Opponent peşəkar folklorşünas alim kimi H.İsmayılovun aşiq sənətinin mənşəyi barədə yeni konsepsiyasını qəbul etmiş və belə bir qənaətə gəlmişdir ki, H.İsmayılov şaman-ozan-aşiq keçidi haqqındakı yanlış təsəvvürləri aradan qaldırmağa nail olmuşdur: «Tədqiqatçı aşiq sənətinin mənşəyi və inkişafı ilə bağlı mövcud şaman-ozan-aşiq keçidi konsepsiyasının yanlış olduğunu isbatlayarkən türk qaynaqlarına və türk alimlərinin fikirlərinə söykənir»³⁸.

Öz rəyində dissertasiyanı fəsil-fəsil təhlil edərək dəyərləndirmiş prof. Q.Paşayev əsərin «Aşiq sənətinin inkişaf mərhələləri» adlanan ikinci fəslinin problemini xüsusi şəkildə qabartmışdır. Opponent ilk növbədə bu fəslin H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyasındakı yeri və roluna qiymət vermişdir: «Aşiq sənətinin inkişaf mərhələləri» adlanan II fəsil ilk baxışda dissertasiyadan xaric təsir bağışlayır. Ancaq tədqiqat işi yaxından tanış olduqca bunun əksini görürük. Hiss edirsən ki, «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» bu fəsilə bütöv olmazdı. Çünki əsərin bu fəslində qlobal məsələlər ortaya qoyulmuş və müəllifin duyumu, elmi axtarırları sayəsində əsaslandırılmışdır ki, aşiq sənətinin mənşəyi və inkişafı ilə bağlı mövcud şaman-ozan aşiq keçidi konsepsiyası yanlışdır»³⁹.

Prof. Q.Paşayev bu «qlobal» məsələdə H.İsmayılovun qənaətini doğru hesab etmişdir: «Dissertant o qə-

³⁸ Q.Paşayev. Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlı doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması), s. 2

³⁹ Q.Paşayev. Göst. qaynaq, s. 4

naətə gəlir ki, aşiq sənəti diaxron strukturuna görə atababa-dədə-aşiq tarixi inkişaf prosesini keçmişdir»⁴⁰.

Əsəri başdan-başa təhlil edən opponent ona öz yekun qiymətini verərkən heç bir tərəddüd keçirməmişdir: «Və nəhayət, tərəddüd etmədən deyə bilərik ki, Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» dissertasiya işi qiymətli əsərdir. Müzakirəyə təqdim olunan bu əsər hər cür tərifi layiqdir»⁴¹.

Prof. V.Hacıyev diqqəti ilk növbədə tədqiqatın aktuallığına, mövzusunun problematikliyinə yönəldərək yazır: «Filologiya elmləri namizədi, tanınmış alim Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlı doktorluq dissertasiyası Azərbaycan aşiq sənətinin beşiyi sayılan Göyçə mahalı aşıqlarının həyat və sənət materialları əsasında bu sənətin ümumi inkişaf qanunauyğunluqlarını, ideya əsaslarını və genezisini öyrənmək kimi problematik bir məsələyə həsr olunub»⁴².

Alim belə hesab etmişdir ki, Azərbaycan mədəniyyətinin əsasını təşkil edən aşiq sənətinin müasir durumu ona münasibəti gerçək elmi-konseptual əsaslar üzərinə keçirməyi tələb edir: «Etiraf etmək lazımdır ki, Şimali Azərbaycanda aşiq sənəti öz tənəzzül dövrünü yaşamaqdadır. Elmi-texniki tərəqqi, qloballaşma kimi ümumdünya miqyaslı proseslərin mədəni sahələri də içinə alması

⁴⁰ Q.Paşayev. Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlı doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması), s. 4

⁴¹ Q.Paşayev. Göst. qaynaq, s. 6

⁴² V.Ə.Hacıyev. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s. 1

aşiq sənəti kimi mənəvi irsimizə həssas yanaşmağı, onun aydın elmi-nəzəri konsepsiyasını hazırlamağı tələb edir»⁴³.

Opponent diqqəti dissertasiyanın belə bir aktual cəhətinə yönəlmişdir ki, aşiq sənəti haqqında XX əsrdə aparılan çoxsaylı araşdırmalar onun struktur mahiyyəti, genetik mənşəyi ilə bağlı fundamental problemləri həll etməmişdir. Məhz bu cəhətdən dissertasiyanı son dərəcə əhəmiyyətli və aktual hesab edən V.Hacıyev yazır: «Aşiq sənəti Azərbaycan folklorşünaslığında yanlış olaraq gah ozan, gah şaman, gah saya mədəniyyət hadisələrinin birbaşa davamı kimi təqdim olunmuşdur. Sovet ideologiyası çərçivəsində aşıqlığın ideya əsasları dar sinfi maraqlar dairəsində izah edilməyə çalışılırdı. H.İsmayılov aşiq sənətinin Miskin Abdal, Dədə Ələsgər, Məmmədhüseyn, Ağ Aşiq, Aşiq Alı kimi böyük nümayəndələrinin həyat və sənət materialları əsasında onların sufi ocaqlarla bağlılığını və təsəvvüfi mahiyyətli sənət fəaliyyətini ortaya çıxararaq bu yanlış tendensiyaya son qoymuşdur. Göyçə aşıqlarının yaradıcılıq örnəkləri kontekstində təsəvvüf elementlərinin sistemli və nizamlı xarakterini müəyyən etməklə və bu elementlərinin sufi semantikasını açmaqla H.İsmayılov birmənalı şəkildə aşıqlığın dini-ürfani mahiyyətini sübuta yetirməyi bacarmışdır»⁴⁴.

Sitatdan göründüyü kimi, aşiq sənətinin mənşəyi ilə bağlı zaman-zaman müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Vaxtilə B.Çobanzadə, M.F.Köprülü kimi alimlər aşıqların ozanların varisi olduqları fikrini irəli sürmüşlər.

⁴³ V.Ə.Hacıyev. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s. 1

⁴⁴ V.Ə.Hacıyev. Göst. qaynaq, s. 1

Mərhum prof. M.Həkimov aşiq sənətinin mənşəyini sayacılarla əlaqələndirmişdir. Prof. M.Seyidov isə aşiq sənəti ilə varsaq sənəti arasında əlaqələr axtarmışdır.

Qeyd edək ki, Azərbaycan folklorşünaslığında ozan-aşiq keçidi daha yaygın olmuş, hətta «ozan-aşiq» ifadəsi bir çox folklorşünasların yaradıcılığında daşlaşmış ada çevrilmişdir. Məsələn, prof. S.P.Pirsultanlı bu mövzuda olan çoxsaylı tədqiqatlarını üç kitabda ümumiləşdirmişdir⁴⁵. Alimin bu araşdırmaları ozan və aşiq sənətinin tipoloji əlaqələrinin öyrənilməsi cəhətindən aktualdır.

H.İsmayılov aşiq sənətinin ozan, saya, varsaq sənət vahidləri ilə əlaqələrini öyrənərək, həmin əlaqələrin heç də keçid, sələf-xələf münasibətlərindən irəli gəlmədiyini aydınlaşdırmışdır. Onun dissertasiyada aşiq sənətinin genetik strukturunun aydınlaşdırılması istiqamətində apardığı araşdırmanın nəticələrini qəbul edən folklorşünas alim V.Hacıyev H.İsmayılovun yeni konsepsiyasını tam fərqli hadisə hesab etmişdir: «Ümumiyyətlə, aşiq yaradıcılığına indiyədək olan münasibətdən tam fərqli baxış tədqiqat işinin uğurlarındandır»⁴⁶.

Prof. V.Hacıyev H.İsmayılovun konsepsiyasında əsas yer tutan «Ata» struktur semantemə münasibət bildirərək yazır: «H.İsmayılov çoxsaylı faktlar və inandırıcı arqumentlər əsasında aşiq sənətinin ən əski köklərinin türk Tanrıçılığında əsas dini funksionerlər olan «ata»lara

⁴⁵ S.P.Pirsultanlı. Ozan-aşiq sənətinin nəzəri məsələləri (2002); «Ozan-aşiq yaradıcılığına dair araşdırmalar. I cild (2002); Ozan-aşiq yaradıcılığına dair araşdırmalar II cild (2002).

⁴⁶ V.Ə.Hacıyev. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s. 2

dayandığını isbatlaya bilmişdir. Alim ozan sənətinin aşılığın genetik bazası olması barədə, indiyədək ümumən türk folklorşünaslıq və kulturologiya elmindəki dominant mülahizələri alt-üst edərək bu sənətlərin bir-birindən çox fərqli məqamlarını müəyyənləşdirmişdir. H.İsmayılov Göyçədə yaşayıb-yaratmış bir neçə ozanın yaradıcılıq örnəklərindən nümunələr əldə etməklə, ozan sənətinin müəyyən müddət aşılıqla paralel mövcud olduğunu aşkara çıxarmışdır⁴⁷.

Opponent H.İsmayılovun konsepsiyasını aşiq sənətinin təşəkkülü və inkişafı ilə bağlı irəli sürülmüş fikir və mülahizələrlə müqayisə edərək belə bir qənaətə gəlmişdir: «...tədqiqatçının Göyçə aşiq sənətinin inkişaf mərhələləri barədə nəzəri konsepsiyası (XVI əsr – aşiq sənətinin yaranması, XVII-XVIII əsrlər – aşiq sənətinin inkişafı, XIX əsr – aşiq sənətinin zirvə dövrü) Azərbaycan aşiq sənətinin mərhələvi klassifikasiyası istiqamətində ən kamil konsepsiyasıdır. Alim həmin mərhələləri Azərbaycan xalqının taleyi ilə sıx bağlı proseslərlə əlaqələndirməklə diaxron istiqamətdə dolğun tədqiqat aparmışdır. Türklərin Yaxın Şərqdəki hegemonluğu dövründə mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqədə «ata» institutunun aşılıqla transformasiyası alimin tədqiqatında ata-baba-dədə-aşiq keçidləri şəklində təhlil olunub»⁴⁸.

Opponent H.İsmayılovun tədqiqatının nəzəri əsaslarının, nəzəri-metodoloji bünövrəsinin yeniliyini, ümumiyyətlə, araşdırmanın yeniliyini xüsusi şəkildə vurğulamışdır:

⁴⁷ V.Ə.Hacıyev. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s. 2

⁴⁸ V.Ə.Hacıyev. Göst qaynaq, s. 2-3

«H.İsmayılov Göyçə aşiqlərinin dastan yaradıcılığına, poetika məsələlərinə xüsusi yer ayırmışdır. Alim tam yeni, müasir nəzəriyyə və metodlar əsasında Göyçə aşiqlərinin bədii yaradıcılıq örnəklərini təhlil edərək sufi semantika ilə yanaşı, semiotik kontekst və pragmatikanın bir sıra digər məsələlərinə geniş yer vermişdir»⁴⁹.

Opponentin diqqətini cəlb edən məsələlərdən biri də dissertantın oğuz-türk eposunun diaxronik strukturu ilə bağlı irəli sürdüyü yeni konsepsiyadır. V.Hacıyev yazır: «Tədqiqatçı müəyyən etmişdir ki, türk-oğuz epik ənənəsinin fasiləsiz davamı kimi Göyçədə dastan yaradıcılığı göyçəli subyektin təsəvvürlərində əski modellərin birbaşa və ya dolayısı təkrarıdır. Lakin müəllif Göyçə dastanlarının struktur baxımdan ənənəvi dastan qəlibləri, sxemləri və ya modellərində qurulduğunu təsdiqləsə də obrazlarda, motiv və süjetlərdə, ideya planında orijinal elementləri aşkarlamağa müvəffəq olmuşdur. H.İsmayılov Göyçə dastanlarında epoxal romanın Şah İsmayıl Xətəidən başlaması faktını keyfiyyətə yeni bir epik hadisə kimi dəyərləndirmiş və bunu Azərbaycan türklərinin etnik-mədəni intibahının folklor informasiyası kimi dəyərləndirmişdir»⁵⁰.

Beləliklə, H.İsmayılovun Göyçə aşiq mühitinin təşəkkülü və inkişafına həsr olunmuş doktorluq dissertasiyası digər opponentlər kimi, prof. V.Hacıyev tərəfindən yüksək elmi dəyərə malik, təkcə Azərbaycan folklorşünaslığı üçün deyil, eləcə də ümumtürk folklorşünaslığı,

⁴⁹ V.Ə.Hacıyev. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s. 3

⁵⁰ V.Ə.Hacıyev. Göst qaynaq, s. 4

dünya türkologiyası üçün böyük elmi əhəmiyyətli olan araşdırma hesab etmişdir.

AMEA-nın həqiqi üzvü, prof. T.Ə.Bünyadovun dissertasiya haqqındakı rəyində əsər son dövr Azərbaycan elminin böyük elmi uğuru kimi dəyərləndirilmiş, qabaqcıl dünya elminin standartları səviyyəsində olan iş kimi səciyyələndirilmişdir: «Filologiya elmləri namizədi, nüfuzlu və tanınmış folklorşünas Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası müasir elmi tələblərə və maraqlara cavab verən, son dövrlərin ən sanballı elmi araşdırmalarından biri kimi diqqəti cəlb edir»⁵¹.

Akademik T.Bünyadov aşiq sənətini, haqlı olaraq, milli mədəniyyətimizin fenomeni hesab etmiş və H.İsmayılov tərəfindən bu sənətin tamamilə aktual olan məsələlərinin yüksək elmi səviyyədə həll olunduğunu göstərmişdir: «Bu dissertasiyada alim Azərbaycan mədəniyyətinin fenomenal hadisəsi olan aşiq sənətinin daha düzgün, dini-ideoloji və mədəni-tarixi proseslərin diqtəsi ilə şərtlənən, sənət korifeylərinin istər həyat və fəaliyyəti ilə bağlı, istərsə də əsərlərində saxlanan informasiyanın doğurduğu məntiqi mühakimələr əsasında mənşə, sənət tipi, keçdiyi təkamül yolu və s. aspektlərdən aydın mənzərəsini ortaya çıxarmağa nail olub»⁵².

Alim belə hesab etmişdir ki, H.İsmayılovun dissertasiyasında əsas aktual olan məsələlərdən biri aşiq

⁵¹ AMEA-nın həqiqi üzvü, professor Teymur Əmiraslan oğlu Bünyadovun filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəyi (əlyazması), s. 1

⁵² T.Bünyadov. Göst. qaynaq, s. 1

sənətinin genezisi ilə bağlı irəli sürdüyü yeni konsepsiya-dır: «H.İsmayılovun tədqiqatında aşiq sənətinin genezisi, inkişafı və xarakteri barədə təqdim etdiyi yeni elmi-nəzəri konsepsiya xüsusi maraq doğurur»⁵³.

Teymur müəllim belə hesab etmişdir ki, H.İsmayılovun dissertasiyasında müəllif tərəfindən gerçəkləşdirilmiş üslub bənzərsizdir və əsər milli humanitar düşüncə tariximizdə tamimlə fərqli yeri olan hadisədir. Akademikə görə, H.İsmayılov tərəfindən aşiq sənətinin genetik strukturu və inkişaf mərhələləri haqqında irəli sürülmüş yeni konsepsiya müəllif tərəfindən dissertasiyada sübut olunmuş, əsaslandırılmış, ciddi arqumentləşdirilməsi aparılmışdır: «Tədqiqatçının təsvir üslubunun orijinallığı və elmi tədqiqat metodunun yeniliyi, onun dissertasiyasını indiyədək Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında və folklorşünaslığında bu mövzuda yazılan əsərlərdən fərqləndirir. Müəllif türk mədəniyyətində şaman, ozan, ata, dədə, aşiq və digər bu kimi tarixi, dini və mədəni fenomenləri təsnif etmiş, aşiq sənətinin indiyədək folklorşünaslıqda qəbul edildiyi kimi, ozan sənətinin birbaşa davamı deyil, türk ata institutuna bağlılığını sübuta yetirmişdir. Tədqiqatçı aşıqlığın sufi kontekstinə böyük yer ayırmış, bu sənətin ata və dədə mədəniyyət hadisələrinin islam Şərqiindəki türk dövlətləri və regional mədəniyyətləri daxilində sonrakı diferensial faktlarından (Azərbaycan Səfəvilər dövləti mühitində) biri olmasını ortaya çıxarmışdır»⁵⁴.

⁵³ AMEA-nın həqiqi üzvü, professor Teymur Əmiraslan oğlu Bünyadovun filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəyi (əlyazması), s. 1

⁵⁴ T.Bünyadov. Göst. qaynaq, s. 1

Akademik T.Bünyadov tədqiqatı bütövlükdə böyük elmi nailiyyət, aşıq sənətinin genezisi, tipologiyası və poetikası haqqında fundamental istiqamətverici mənbə hesab etmişdir: «Tam məsuliyyətlə demək olar ki, «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda Hüseyn İsmayılovun təqdim etdiyi doktorluq dissertasiyası müasir folklorşünaslığımızın elmi nailiyyətidir və gələcəkdə bu sənətin genezisi, tipologiyası və poetikası ilə əlaqəli bütün tədqiqatları istiqamətləndirəcək əsas mənbələrdən biri olacaqdır»⁵⁵.

AMEA-nın həqiqi üzvü, f.e.d., prof. Kamal Talıbzadə H.İsmayılovun dissertasiyası haqqındakı rəyində onu «görməli alim» hesab edərək, tədqiqatın elmi əhəmiyyəti ilə yanaşı, milli, mədəni, siyasi önəmini xüsusi vurğulamışdır: «Görməli folklorşünas alim, filologiya elmləri namizədi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun direktoru Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» dissertasiyası son dərəcə aktual bir mövzuya həsr edilmişdir. Bu nəhəng araşdırmanın aktuallığı təkcə onun elmi əhəmiyyəti ilə yox, eyni zamanda milli, mədəni, siyasi əhəmiyyəti ilə də ölçülür. Belə ki, Azərbaycan aşıq yaradıcılığının, aşıq mühitlərinin, onların sənət və yaradıcılıq fondunun öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır. Dissertasi-

⁵⁵ AMEA-nın həqiqi üzvü, professor Teymur Əmiraslan oğlu Bünyadovun filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəyi (əlyazması), s. 1

ya aşıq yaradıcılığına həsr olunmaqla bu sahədəki bilikləri dərinləşdirmiş, qabağa aparmışdır»⁵⁶.

Dissertasiyanı aşıqsünaslıq sahəsindəki mövcud araşdırmalarla müqayisə edən akademik onu «inqilab» hesab etmişdir. Akademik K.Talıbzadə bu sözü söylərkən onun təkcə bir mühiti əhatə etməməsinə, Azərbaycan aşıq yaradıcılığının fundamental problemlərinin həllinə yönəlməsinə əsaslanmışdır: «Dissertasiyanın elmi əhəmiyyəti çox böyükdür. Onu aşıqsünaslıq sahəsində, doğrudan da, inqilab adlandırmaq mümkündür. Bu tədqiqatda təkcə Göyçə aşıq mühiti öyrənilməmişdir. Eyni zamanda, aşıq yaradıcılığının on illər ərzində yığılıb qalmış problemləri özünün köklü-köməcli həllini tapmışdır»⁵⁷.

Kamal müəllim H.İsmayılovun aşıq sənətinin genetik strukturu ilə bağlı konsepsiyasını «yeni və orijinal» adlandırmış və onun beynəlxalq əhəmiyyətini – dünya türkologiyası üçün əlamətdar hadisə olmasını xüsusi şəkildə vurğulamışdır: «Burada diqqəti çəkən ən mühüm məsələ ondan ibarətdir ki, o, aşıq yaradıcılığının, bütövlükdə bu sənətin mənşəyi ilə bağlı yeni və orijinal konsepsiyanın müəllifidir. Həm də bu konsepsiyanın əlamətdarlığı ondadır ki, o, bütöv türkologiya üçün tamamilə yenidir. Təsədüfi deyildir ki, H.İsmayılovun bu tədqiqatına həsr olunmuş resenziyalarda alimin irəli sürdüğü

⁵⁶ Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, professor Kamal Abdulla oğlu Talıbzadənin filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəyi (əlyazması), s. 1

⁵⁷ K.A.Talıbzadə. Göst. qaynaq, s.1

yeni konsepsiya dünya miqyaslı elmi uğur kimi qiymətləndirilmişdir»⁵⁸.

Akademik konsepsiyayı təhlil edərək H.İsmayılovun ozan-aşıq keçidi haqqında folklorşünaslığımızda uzun müddət hallandırılmış fikrin səhv olduğunu əsaslandırma bildiyini göstərmişdir. Kamal müəllim belə hesab etmişdir ki, ozan-aşıq keçidi haqqında elmdə çox danışılma da, əslində, bununla bağlı ciddi, fundamental araşdırmalar aparılmamışdır. Başqa sözlə, alimə görə, ozan-aşıq keçidi haqqındakı fikir meydana çıxandan sonra o, daha çox mexaniki şəkildə qəbul olunmuş, ciddi elmi ekspertizalardan keçməmişdir. K.Talıbzadəyə görə, H.İsmayılovun konsepsiyası faktla, məntiqlə əsaslandırılmış mükəmməl nəzəri sistemdir: «Bəllidir ki, aşiq yaradıcılığına həsr olunmuş əsərlərdə uzun müddət ozandan aşığa keçid prosesindən bəhs edilmişdir. Doğrudan da, bu bərədə müəlliflər ozan-aşıq keçidini əsaslandırmağa, bu prosesin tarixi, ictimai, siyasi, ideoloji, mədəni əsaslarını müəyyənləşdirməyə ciddi səy göstərməmişlər. Bu da təsadüfi deyildir. H.İsmayılovun aşiq sənətinin mənşəyinə dair yeni konsepsiyası aşığın birbaşa sələfinin ozan olmadığını subut etdi. Qeyd edək ki, konsepsiya fikir baxımından çox zəngin, məna baxımından çox dərinidir. Burada hər şey faktla və məntiqlə əsaslandırılmışdır. Sübut olunmuşdur ki, aşiq birbaşa olaraq təkkədən, ocaqdan çıxmışdır. O, dini-ürfani ənənələrin daşıyıcısıdır. Bu halda onun ozanla əlaqəsi

⁵⁸ Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, professor Kamal Abdulla oğlu Talıbzadənin filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s.2

yalnız sənət kontekstində olmuşdur. Yəni aşiq ozandan yalnız bir sıra musiqi, ifaçılıq maneralarını mənimsəmişdir. Bu mənada aşığın sələfi Ata-Baba-Dədə ənənəsidir»⁵⁹.

Bilindi ki, Ata, Baba, Dədə məna vahidləri daha çox orta əsrlər sufi-təsəvvüf ənənəsi ilə bağlıdır. H.İsmayılov bu vahidləri yeni konsepsiyasının əsasına çıxarıb, onları tamamilə başqa aspektdə mənalandıra bilmişdir. Akademik K.Talıbzadə konsepsiyanın bu cəhətinə xüsusi fikir vermişdir: «Onu da bildirək ki, Ata-Baba-Dədə keçidi aşığa qədərki ənənə olaraq bütöv türkologiyada heç kəs tərəfindən indiyə qədər aşiq sənətinin mənşəyi kontekstində təhlil edilməmişdir»⁶⁰.

AMEA-nın müxbir üzvü, f.e.d., prof. Azad Nəbiyev H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında yazdığı rəydə tədqiqatı böyük elmi əhəmiyyəti olan araşdırma hesab etmişdir: «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ayrılmaz bir qolu olan aşiq sənətinin tədqiqi istiqamətində Azərbaycan və türk folklorşünaslığında müəyyən işlər görülmüşdür. Buna baxmayaraq zəngin olduğu qədər də mürəkkəb olan aşiq sənətinin professional tədqiqat predmetinə çevrilməyən kifayət qədər sahələri qalmaqdadır. Məhz buna görə də bu sahədə atılan hər bir yeni addım, yazılan hər bir yeni tədqiqat əsəri son dərəcə böyük elmi-filoloji əhəmiyyətə malikdir. H.İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzu-

⁵⁹ Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, professor Kamal Abdulla oğlu Talıbzadənin filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s.2

⁶⁰K.A.Talıbzadə. Göst. qaynaq, s.2

sunda doktorluq dissertasiyası bu baxımdan olduqca böyük elmi əhəmiyyətə malikdir»⁶¹.

Prof. A.Nəbiyev dissertasiyanın Göyçə aşiq mühitinə həsr olunması amilini yüksək qiymətləndirmişdir. Alimə görə, Göyçə aşiq mühiti Azərbaycan aşiq sənətinin yaranma ocaqlarındandır və bu mühit aşiq sənətinin təşəkkül və təkamülünün bünövrəsini təşkil edir: «Aşiq sənətinin beşiyi olan Göyçə türklük miqyasında aşiq sənətinin təşəkkül və təkamülündə genetik baza rolunu oynamışdır. Azərbaycan aşiq sənətinin müxtəlif lokal-regional təzahürləri Göyçədən start götürərək meydana çıxmışdır. Buna görə də Azərbaycan folklorşünaslığında aşiq sənətinin genezisi ilə bağlı problemlərin həlli də bir-başə Göyçə aşiq mühitinin öyrənilməsindən asılıdır»⁶².

Qeyd edək ki, Azərbaycan dastanları, aşiq yaradıcılığı, aşiq mühit və məktəbləri haqqında dəyərli elmi əsərlər müəllifi olan prof. A.Nəbiyev H.İsmayılovun aşiq sənətinin mənşəyi və inkişaf mərhələləri ilə bağlı konsepsiyasını çox yüksək dəyərləndirmişdir. Alim belə hesab etmişdir ki, aşiq sənətinin genezisinin öyrənilməsi olduqca aktual problemdir. H.İsmayılovun konsepsiyası aşiq sənətinin türk-oğuz mədəniyyəti kontekstində inkişaf qanunauyğunluqlarını özündə ehtiva edir və konsepsiyada predmetlə bağlı beynəlxalq qaynaqlar tədqiqə uğurla cəlb edilmişdir. Prof. A.Nəbiyev H.İsmayılovun konsepsiyasını «trafili şəkildə əsaslandırılmış» yanaşma hesab etmişdir.

⁶¹ A.Nəbiyev, H.İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi dissertasiyanın avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 1

⁶² A.Nəbiyev, Göst qaynaq, s. 1

dir. Alim bu konsepsiyanın yeniliyini və filoloji-kulturoloji sahədə «son söz» olmasını xüsusi vurğulamışdır: «Dissertasiyanın II fəslə olduqca aktual bir problemə – aşiq sənətinin genezisi probleminə həsr edilmişdir. Müəllif bu fəsilə aşiq sənətinin qədim türk-oğuz mədəniyyəti kontekstində təşəkkül, təkamül və inkişafının nəzəri modelini hazırlamış, bu konsepsiyanın hazırlanması üçün Avropa, Rus, Şərq mənbələrindən istifadə etmişdir. Aşiq sənətinin oğuz cəmiyyəti kontekstində qam-şaman kompleksi ilə bağlı olmaması, sufi dünyagörüşünün bilavasitə təsiri ilə yaranması, orta əsrlərin dini-ideoloji axınları ilə şərtlənərək mürəkkəb təşəkkül və təkamül yolundan keçməsi olduqca əsaslandırılmışdır. Aşiq sənətinin təşəkkül və təkamül dinamikası haqqında H.İsmayılovun bu konsepsiyası yenidir və filoloji-kulturoloji düşüncəmizdə, hələ ki, son sözdür»⁶³.

Folklorşünas alim öz həmkarı H.İsmayılovun Göyçə aşiq mühitinin inkişafı tarixinə həsr olunmuş fəslə yeni konsepsiyanın praktiki gerçəkləşməsi baxımından dəyərli və əsas fəsilərdən biri olaraq səciyyələndirmişdir: «İndiyə qədər Azərbaycan folklorşünaslığının az bəlli olan Göyçə aşıqlarının həyatı haqqında bioqrafik mülahizələr, zəngin poetik dünyalarının təhlili bu fəsilə əksini tapmışdır. Konseptual elmi modelləşmədən əvvəlki mərhələnin «qara fəhləlik» mərhələsi olan toplama, araşdırma və tərtib mərhələsini də alim böyük bir uğurla, yorulmazlıqla həyata keçirmişdir. Alimin bu fəaliyyətinin nəticəsidir ki,

⁶³ A.Nəbiyev, H.İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi dissertasiyanın avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 2

neçə-neçə yaddaşlardan silinmək təhlükəsi ilə üz-üzə olan aşığıların ədəbi fondu xalqa qaytarılmışdır»⁶⁴.

H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyası haqqında bir əlamətdar rəy vardır. Onu **mərhum ədəbiyyatşünas alim, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə görkəmli mütəxəssis, filologiya elmləri doktoru, professor Xeyrulla Məmmədov** yazmışdır⁶⁵. Əlamətdarlıq ondadır ki, mərhum X.Məmmədov H.İsmayılovun və bu sətirlərin müəllifinin müəllimi olmuşdur. Xatirəsini əbədi olaraq əziz tutduğum müəllimim rəyində ilk növbədə yetişdirməsi – tələbəsi olan H.İsmayılovun əldə etdiyi böyük uğurların təsadüfi olmadığını, bütün bunların onun istedadından qaynaqlandığını vurğulamışdır: «Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının son illərdə dövlət qayğısı ilə inkişafı, Azərbaycan MEA-nın xüsusi Folklor Elmi-Tədqiqat İnstitutunun açılması sevindirici hadisədir. Bu sevincin ikiqat artmasının səbəbi isə Azərbaycan folklorşünaslıq elmini araşdıran müəssisəyə işlədiyim ali məktəbin yetirməsi – istedadlı tələbəm Hüseyn İsmayılovun uğurla rəhbərlik etməsidir. O, təşkilatçı olmaqla bərabər, həm də ciddi elmi araşdırmalar meydana gətirən alim kimi özünü tanıdı bilib»⁶⁶.

⁶⁴ A.Nəbiyev. H.İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkül və inkişaf yolları» mövzusunda filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi dissertasiyanın avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 2

⁶⁵ X.Məmmədov. İsmayılov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkül və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması)

⁶⁶ X.Məmmədov. Göst. qaynaq, s. 1

Prof. X.Məmmədov alimin tədqiqatının mövzusunun aktual hesab edərək yazır ki, «H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyası üçün seçdiyi mövzu da olduqca aktualdır. Ona görə ki, xalqımızın qədim sənətinin mənşəyinə, təşəkkülünə və inkişaf mərhələlərinə həsr olunub»⁶⁷.

Xeyrulla müəllim peşəkar ədəbiyyatşünas kimi, H.İsmayılovun əsərinin ümumi məzmun və mündəricəsini, alimin yanaşmasının nəzəri-metodoloji özəlliklərini düzgün şəkildə qiymətləndirmişdir: «Avtoreferatdan görünür ki, alim ağır zəhmətə qatlaşıaraq zəngin materialı saf-çürük edib, bu sahədə yeni və maraqlı müddəalar irəli sürüb. Hüseyn İsmayılovun aşığı sənətinin mənşəyini xalq sufizmi və Şah İsmayıl Xətai dövrü ilə əlaqələndirməsində böyük bir həqiqət vardır. O, xalq sənətinin real zəminini göstərir, bəzi tədqiqatçılar kimi onu əfsanəvi şəxslərə bağlamır, əsassız olaraq, daha qədimlərə aparmağa təşəbbüs etmir, bu qənaətlərin elmdən uzaqlığını sübuta yetirir. Onun qədim əlyazmalarından və el ağsaqqallarının şifahi nitqindən topladığı zəngin folklor irsinin içərisində Şah İsmayılın müasiri Miskin Abdalın da payına çox əsər düşür»⁶⁸.

Prof. X.Məmmədov əsərdə irəli sürülmüş yeni konsepsiyaları dəyərləndirərək onun elmi cəhətdən əsaslandırılmış, arqumentli, yüksək analitik təhlilə söykənən baxış sistemi olduğunu göstərmişdir: «Dissertasiyada aşığı sənətinin inkişaf mərhələləri düzgün müəyyənləşdirilir, bu sa-

⁶⁷ X.Məmmədov. İsmayılov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkül və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 1

⁶⁸ X.Məmmədov. Göst. qaynaq, s. 1

hədə mövcud olan yanlış konsepsiyalar, qənaətlər inkar edilir. Müəllifin Göyçə aşiq mühitinin tarixi-mədəni faktorlarla şərtlənən dövrləri və görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılıq irsinə həsr etdiyi elmi oçerklər də yenidir. Əsərdə elm aləminə az bəlli olan onlarla aşiq-sənətkarın həyat və yaradıcılığı araşdırma obyektinə çevrilir. Bir cəhət də maraqlıdır ki, H.İsmayılov təsvirçilikdən yan qaçır, daha çox analitik təhlil, diskussiya və polemikadan istifadə edir. O, Göyçə dastanlarını daha geniş diapazonda toplayıb nəşr etməklə yanaşı, həm də dissertasiyanın bir fəslində ətraflı şəkildə araşdırma obyektinə çevirir. Epik əsərlərin poetik forma xüsusiyyətləri və obrazlar sistemini təhlil etdikcə məzmunundakı sirli məqamları da üzə çıxarır»⁶⁹.

20 ildən yuxarı müddətdə arxivlərdə, kitabxanalarda işləyərək Azərbaycan folklorşünaslıq elminin tarixini yazmış **filologiya elmləri doktoru, prof. Paşa Əfəndiyev** H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyası haqqındakı rəyində əsərin ilk növbədə milli əhəmiyyətinə toxunmuşdur: «Dissertasiya elmi prinsiplərin, nəzəri modelləşmənin mükəmməlliyi baxımından milli-strateji əhəmiyyət kəsb edən əsərlərdəndir»⁷⁰.

Alim əsərdə verilmiş konsepsiya haqqında yazmışdır: «Tədqiqatda Göyçə aşiq mühitinin tədqiq tarixi ilə

⁶⁹ X.Məmmədov. İsmayılov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 1-2

⁷⁰ P.Əfəndiyev. Filologiya elmləri namizədi, dos. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlı doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması)

bağlı informativ baxımdan zəngin, əhatəli məlumat verilmiş, bir mühitin tədqiqi timsalında, ümumən, aşiq sənətinin təşəkkül, təkamül və inkişaf mərhələləri, sənət tipi haqqında elmi konsepsiya təqdim edilmişdir»⁷¹

Prof. P.Əfəndiyev öz rəyində konsepsiyayı təhlil edərək onu aşiq sənətinin mənşəyi haqqında «son söz» adlandırmışdır. Alim bununla da ozan-aşiq keçidi haqqında bundan əvvəlki fikirlərin artıq öz elmi aktuallığını itirdiyini vurğulamışdır. O yazır: «Hüseyn İsmayılov Göyçə aşiq sənətinin qədim türk-oğuz qəbilələrinin yaşadığı dövrdən indiyə qədər keçən mərhələlərini zəngin mənbə və qaynaqlara söykənərək aydınlaşdırmışdır. Alim aşiq sənətinin qədim türk-oğuz mədəniyyəti kontekstində təşəkkül, təkamül və inkişafının nəzəri modelini hazırlamış, bu konsepsiyanın əsaslandırılması üçün kifayət qədər mənbələrə (Avropa, Şərqi, rus, Azərbaycan və s.) müraciət etmişdir. Bizə görə, H.İsmayılovun konsepsiyası folklorşünaslığımızda tamamilə yenidir və son sözdür. Aşiq sənətinin oğuz cəmiyyəti kontekstində qam-şaman kompleksi ilə bağlı olmaması, sufi dərviş dünyagörüşünün bilavasitə təsiri ilə yaranması, orta əsrlər Azərbaycan tarixi gerçəkliyi ilə, siyasi situasiyalarla şərtlənərək təşəkkül və təkamüldən keçməsi olduqca elmi əsaslarla izah edilmişdir. Alimin elmi-nəzəri təfəkkür prizmasından saldıdığı işıqda aşiq sənətinin inkişaf dinamikası bütün aydınlığı ilə görünür»⁷².

⁷¹ P.Əfəndiyev. Filologiya elmləri namizədi, dos. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlı doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması), s. 1

⁷² P.Əfəndiyev. Göst. qaynaq, s. 1

Azərbaycan folklorşünasıq elminin tarixini yaratmaqla yanaşı, dastan yaradıcılığı sahəsində də sanballı tədqiqat müəllifi olan Paşa müəllim dissertasiyanın Göyçə dastan yaradıcılığına həsr olunmuş fəsilini təhlil etmiş və əsas məziyyətlərini qıscaca səciyyələndirmişdir: «Dissertasiyanın diqqətəlayiq və zəngin fəsilərindən biri Göyçə aşıqlarının dastan yaradıcılığı probleminə həsr olunub. H.İsmayılov dastan haqqında folklorşünaslığımızda mövcud olan bütün axtarıları diqqətlə nəzərdən keçirmiş, bu sahədə Azərbaycan folklorşünasıqları ilə polemikaya girərək öz mövqeyini əsaslandırılmışdır. Dissertasiyadakı elmi faktlar sübut edir ki, Göyçə dastanları ümumi Azərbaycan dastan yaradıcılığının ayrılmaz bir hissəsidir. Bununla belə, Göyçədə dastan yaradıcılığının özünəməxsus, orijinal xüsusiyyətləri olmuşdur»⁷³.

H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyasına verilmiş rəylərdən birini **fəlsəfə elmləri doktoru, professor Ağayar Şükürov** yazmışdır⁷⁴. O, öz rəyində tədqiqatın uğurunun əsasında müəllifin Göyçə aşıq mühitinə yaxından bağlılığının durduğunu göstərmişdir: «Dissertasiya işi ilə tanışlıq göstərir ki, onun müəllifi Göyçə aşıq mühitini kifayət qədər yaxşı bilir. Müəllif uzun müddət Göyçə aşıqları haqqında materiallar toplamış və başqalarını da bu işə həvəsləndirmişdir. Bu toplama işi nəticəsində aşıq yaradıcılığımız son dövrlərə qədər elmə məlum olmayan bir çox maraqlı şəxsiy-

⁷³ P.Əfəndiyev. Filologiya elmləri namizədi, dos. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlı doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması), s. 2

⁷⁴ A.Şükürov. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması)

yətlər və poetik örnəklərlə zənginləşmişdir. Bu şəxsiyyətlər və onların yaradıcılığı haqqında məlumatların əksəriyyətini müəllif şəxsən özü toplamış və onlar haqqında elm aləminə məlumat vermiş, yaradıcıqlarını təhlil etmişdir. Bu materialların ortaya çıxması aşıq yaradıcılığı haqqında təsəvvürlərimizi köklü surətdə dəyişdirir»⁷⁵.

Prof. A.Şükürov dissertasiyada təkcə filoloji yanaşma aspektindən çıxış edilmədiyini xüsusi vurğulamışdır: «Müəllif dissertasiya işində faktiki materialın filoloji təsviri səviyyəsində qalmır. O, dərin nəzəri təhlillərə girişərək öncə problemin araşdırılma tarixini tənqidi şəkildə izləyin»⁷⁶.

Fəlsəfə və mifologiya sahəsində çoxsaylı tədqiqatlar müəllifi, peşəkar filosof A.Şükürov öz rəyində əsas diqqəti H.İsmayılovun aşıq sənətinin mənşəyi ilə bağlı yeni konsepsiyasına yönəlmişdir. Konsepsiyanı müxtəsər şəkildə təhlil edən müəllif onu sübut olunmuş, bitkin, mükəmməl baxış sistemi hesab etmişdir: «Bunun ardınca, aşıq sənətinin inkişaf mərhələləri filoloji təhlilə cəlb olunur. Dissertantın nəzəri təfəkkürü də elə bu fəsilə özünü bürüzə verir. Bu fəsilə müəllifin əsas uğuru uzun müddət folklorşünaslıqda kök salmış «ozan-aşıq keçidi» adlı yanlış konsepsiyanın puçluğunu elmi əsaslarla sübuta yetirməsidir. Elmdə baş alıb gedən yanlış konsepsiya Azərbaycan, eləcə də Türkiyə folklorşünaslığına böyük zərbə vurub. Folklorşünaslıqda müxtəlif səviyyələrdə hallanan bu

⁷⁵ A.Şükürov. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması), s.1

⁷⁶ A.Şükürov. Göst. qaynaq, s.1

konsepsiya sözü gedən ifaçılıq və yaradıcılıq hadisələrinin diaxronik ardıcılığından başqa, heç bir fakta söykənmirdi. Bu konsepsiyanın ucbatından aşığı sənətinin mahiyyəti, eləcə də ozan sənətinin sonrakı taleyi elmdə izah olunmamış qalırdı. Müəllifin irəli sürdüyü konsepsiya – aşığı sənətinin sufi ocaqlarından çıxması və deməli, ozan sənəti ilə bağlı olmaması – hər iki sənət hadisəsinin (ozanlıq və aşığılığın) mahiyyətini anlamağa imkan verir. Bu elmi konsepsiya aşığı sənətinin ruhuna hopmuş təsəvvüflə bağlı məcazlar sisteminin haradan gəlməsinə işıq salır. Bununla da, aşığı şeirlərinin poetikasında özünü göstərən təsəvvüf layı əsl kontekstini tapır. Müəllif təkkədə sənətə doğru gedən yolun təsvirini kifayət qədər aydın şəkildə izah etmiş, dərvişdən aşığa keçid prosesini elmi şəkildə müşahidə etməyə nail olmuşdur. Beləliklə müəllif elmdə kök salmış «ozandan aşığa» keçid hadisəsinə «dərvişdən aşığa» keçidlə əvəz edərək ümumtürk, eləcə də ümumdünya folklorunda bənzəri olmayan bu ifaçılıq və yaradıcılıq hadisəsinin mahiyyətini həm diaxronik, həm də sinxronik şəkildə izah etməyə nail olmuşdur»⁷⁷

Öz rəyində H.İsmayılovun dissertasiyada qoyduğu məsələləri faktiki nümunələrlə təhlil edən prof. A.Şükürov tədqiqatın Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının zənginləşməsindəki rolunu da xüsusi vurğulamışdır: «Müəllif Göyçə mühitində yetişmiş başqa təsəvvüf şairlərinin şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında materialları toplayıb elmi dövriyyəyə salmaqla ədəbiyyat tariximiz haqqında

⁷⁷ A.Şükürov. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması), s.1

təsəvvürləri əhatəli dərəcədə genişləndirilmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi «xalq təsəvvüf şairlərini» özündə əks etdirmək baxımından kifayət qədər kasıbdır. Bu vəziyyət bir tərəfdən sovet ideologiyasının təsiri ilə bağlıdırsa, başqa tərəfdən yaddaşlarda yaşayan təsəvvüf şairlərinin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı materialların toplanması problemi ilə əlaqəlidir. Ona görə də təkcə göyçəli təsəvvüf şairlərinin xalq yaddaşından yazıya alınaraq ədəbi irsinin elmi dövriyyəyə buraxılması ədəbiyyat tariximiz qarşısında mühüm xidmətdir»⁷⁸.

Maraqlıdır ki, peşəkar filosof olan A.Şükürov öz rəyində aşığı sənətinin təşəkkülü və inkişafının ümumi-dialektik qanunauyğunluqlarını dəyərləndirməklə yanaşı, əsərdə «qeyri-fəlsəfi» aspektlərin – sənət və sənətkar, sənətkar və mühit məsələlərinin də necə qoyulması və həll edilməsinə peşəkarcasına qiymət verməyi bacarmışdır: «Dissertasiyada təsəvvüf şairinin el sənətkarına çevrilməsi prosesi uğurla müşahidə olunur. Dissertant XVIII əsrin birinci yarısında Nadir şahın qızılbaş ideologiyasına vurduğu zərbələri təsəvvüf şairinin el sənətkarına çevrilməsinin başlanğıcı sayır. Müəllifə görə, dövlət dayaqlarını itirən təsəvvüf şairləri məcburiyyət qarşısında dəyişərək el sənətkarı kimi fəaliyyət göstərməyə başladılar. Təkkədə el məclislərinə, dərvişdən sənətkara keçid belə baş verdi. Bununla yanaşı, müəllif irəli sürdüyü elmi ideyanı Göyçə materialları əsasında sübuta yetirir»⁷⁹.

⁷⁸ A.Şükürov. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması), s. 3

⁷⁹ A.Şükürov. Göst. qaynaq, s. 3

Dissertasiyaya folklorşünaslıq sahəsində görkəmli mütəxəssis, əziz elmi rəhbərim, H.İsmayılovun müəllimi, filologiya elmləri doktoru, professor, mərhum Mürsəl İsmayıl oğlu Həkimov da rəy yazmışdır.

Prof. M.Həkimov, ümumiyyətlə, H.İsmayılovun folklorşünaslıq fəaliyyətini elmi qəhrəmanlıq, fədakarlıq kimi qiymətləndirmişdir: «Zəngin folklorumuzun rəng-rəng janrlarını toplamaq, tərtib edib çapa hazırlamaq, hazırladığı folklor örnəklərini elmi-nəzəri cəhətdən təhlil-tədqiqata cəlb etməkdə usanmaq bilməyən H.Ə.İsmayılov folklorşünaslığımızın son 70 ildən çox müddət ərzində görə bilmədiyi nəhəng bir işin öhdəsindən gəlmişdir»⁸⁰.

Alim öz rəyində diqqəti H.İsmayılovun insan və alim taleyinə yönəlmiş, alim taleyinin insan taleyi ilə sıx bağlı olduğunu və bu talelərin təkcə bu insanın şəxsiyyətində yox, həm də onun yaratdığı «Göyçə» kitabında qovuşduğunu göstərmişdir: «H.İsmayılovun bu gün Göyçə aşığı mühiti ilə bağlı belə yüksək tədqiqatı ortaya qoya bilməsi qətiyyənlə təsadüfi bir hadisə olmayıb, onun alim və şəxsiyyət ömrünün zənginliyini təzahür etdirir. O, sazlı-sözlü Göyçədə dünyaya gəlmişdir. Bütün taleyi ilə Göyçə folkloruna bağlanmış, hələ uşaqlıqdan Azərbaycanın ən zəngin folklor ocağı olan Göyçədə folklor ruhu ilə böyümüşdür. Doktorluq dissertasiyasını oxuduqca onun tədqiq etdiyi mühiti nə dərəcədə dərinləndirən bilməsi heyranlıq doğurmaqla bərabər, alimin bir şəxsiyyət kimi,

⁸⁰ M.İ.Həkimov. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması)

bu mühitin zəngin tarixi, mədəni, ədəbi ənənələrindən qopduğunu açıq nümayiş etdirir»⁸¹.

Prof. M.Həkimov Azərbaycanın, onun elminin və bu elmin «oğlu» H.İsmayılovun taleyində Göyçə faktorunun son dərəcə mənalı hadisə olduğunu göstərərək yazmışdır: «Göyçənin öyrənilməsi vacibdir. Özü də o, birtərəfli öyrənilməməlidir. Onun bütün tarixi, etnoqrafiyası, coğrafiyası və folkloru dərinləndirən tədqiq edilib xalqa çatdırılmalıdır. Çünki Göyçə Qərbi Azərbaycanın ən mühüm elidir. Azərbaycan bu gün Qərbi Azərbaycandan ayrı düşüb. Tarixi unutmamaq olmaz: onun bütövlüyünün bərpası Göyçə kimi ellərimizi unutmamaqdan, onları dərinləndirən öyrənməkdən keçir. H.İsmayılov Göyçə aşığı mühitini tədqiqə cəlb etməklə elmi qəhrəmanlıq göstərmişdir. Ancaq biz deyərdik ki, Göyçə bu dissertasiyada təkcə saz-söz sənəti ilə deyil, bütöv tarixi-mədəni obrazı ilə öz əksini tapmışdır. Çünki müəllif mövzu ilə bağlı bütün tədqiqatları təhlilə cəlb etmiş, bir elmi sözü belə qıraqda qoymamışdır. Bu məsələdə tədqiqatçı hal kimi onu hesab edirik ki, dissertasiyada folklor səciyyəli bilgilərə ayrıca yer verilmiş və onlara münasibətdə xüsusi elmi-metodoloji kontekstdən çıxış edilmişdir»⁸².

⁸¹ M.İ.Həkimov. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s. 1

⁸² M.İ.Həkimov. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s. 1-2

Peşəkar folklorşünas, bir çox Azərbaycan folklor (aşığı) mühitlərini dərinədən bilən M.Həkimov H.İsmayılovun dissertasiyasında Göyçənin bir aşığı mühiti kimi nəzəri şəkildə necə tədqiq edilməsinə toxunaraq yazmışdır: «Bildiyimiz kimi, aşığı mühiti folklor hadisəsi olmaqla şifahi ənənələrə söykənir. Mühit özü haqqında olan bütün əsaslı bilgiləri, onun tarixi ilə bağlı taleyüklü hadisələri şifahi yaddaşa çevirir. Ancaq bu yaddaş elmi bir yaddaş deyildir. Yəni mühitin yaddaşında nə varsa, bədiiləşir, folklor obrazlarına, mətnlərinə çevrilir. Hər bir folklor mətni isə variantlaşır. Bu da onlara münasibətdə xüsusi yanaşma tələb edir. Əgər folklorşünas belə informasiyaları tədqiqə cəlb etməsə və onlara münasibətdə düzgün elmi-metodoloji yanaşma tətbiq edə bilməsə, uğur qazana bilməz. Göyçə folklor mühiti ilə bağlı nəhəng yaddaş bilgisi var və heyranlıqla qeyd edilməlidir ki, Hüseyn İsmayılov nəinki bu bilgiləri tədqiqə cəlb etmiş, o eyni zamanda həmin folklor mətnlərində bədii olanla gerçək olanı bir-birindən dərin alim intuisiyası ilə ayıra bilmiş və bu yolla Göyçənin folklorşünaslıq salnaməsini yaratmağa nail olmuşdur»⁸³.

Əlamətdardır ki, aşığı yaradıcılığı, dastanlarla bağlı çoxsaylı tədqiqatlar müəllifi olan M.Həkimov H.İsmayılovun aşığı sənətinin mənşəyi və inkişaf mərhələləri ilə bağlı yeni konsepsiyasını qəbul və təqdir etmişdir. O yazır: «Tədqiqatdakı elmi yenilikləri sadəcə qurtaran deyil... Bunlardan biri aşığı yaradıcılığının mənşəyi

⁸³ M.İ.Həkimov. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s. 2

məsələsidir. Uzun müddət, biz də daxil olmaqla, aşığın əcdadı – sələfi olaraq ozanı qəbul etmişik. Elm bundan artığını görə bilməmişdir. Bütöv Azərbaycan folklorşünaslığının onilliklər ərzində görə bilmədiyini H.İsmayılov təkbəşinə görə bildi. O, aşığı münasibətdə ozanın həqiqi yerini müəyyənləşdirdi və onun aşığı hansı tərəfdən təsir etdiyini, aşığıla ozanı məhz nələrin birləşdirdiyini aşkarlayaraq ortaya qoydu. Ancaq məsələ təkcə bununla bitmir. Alim aşığın sələfləri ilə bağlı dünya folklorşünaslığında inqilab edərək tamamilə yeni olan, təzə-tər bir konsepsiya irəli sürdü. Bundan məlum olur ki, aşığı bir sənətkar kimi meydana çıxana qədər Ata, Baba, Dədə mərhələlərindən keçmişdir. Dissertasiyanın elm qarşısında əlamətdarlığı ondadır ki, H.İsmayılov öz fikrini, sadəcə olaraq, deyib keçməmişdir. O, yeni konsepsiyayı elmin tələbləri səviyyəsində əsaslandırılmış, fəlsəfi-metodoloji bazasını yaratmış, məntiqi əsaslarını müəyyənləşdirmişdir»⁸⁴.

H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyasına **peşəkar folklorşünas, filologiya elmləri doktoru, professor İsrail Abbash** da rəy vermişdir⁸⁵. O, öz rəyində diqqəti ilk növbədə tədqiqatın xüsusi özəlliklərinə (fərqlərinə) yönəlmişdir. Alim yazır: «Azərbaycan folklorşünaslığı tarixində aşığı sənəti və poeziyası ilə bağlı bir sıra namizədlilik, doktorluq dissertasiyaları müdafiə edilmiş, xeyli monoqrafik araşdırmalar nəşr

⁸⁴ M.İ.Həkimov. Filologiya elmləri namizədi Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyası haqqında rəy (əlyazması), s. 2-3

⁸⁵ İ.Abbaslı. Filologiya elmləri namizədi, dos. H.Ə.İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlı doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması)

olunmuşdur. Haqqında söz gedən doktorluq dissertasiyası isə problemin qoyuluşu, mövzu və mündəricə istiqaməti baxımından əvvəlki tədqiqatlardan tamamilə fərqlənməkdədir. Hər şeydən öncə, dissertasiya regional səciyyə daşıyır. Onun müəllifi H.İsmayılov Azərbaycan ozan-aşıq sənətinin qədim beşiklərindən olan, bu sənətin bütün çalarlarını qoruyub saxlayan, tarixən Oğuz-Türk yurdu sayılan Göyçə mahalının bu sənət mühiti və onun şəcərəsini geniş elmi-nəzəri araşdırmaya cəlb etmişdir»⁸⁶

Prof. İ.Əbbaslı göstərir ki, H.İsmayılovun konsepsiyası yenidir və milli mədəniyyətin əsas struktur vahidlərinə isnad edir: «Əsərdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan aşığı sənəti, xüsusilə Göyçə aşığı mühiti kontekstində bu sənətin inkişaf mərhələləri müəyyənləşdirilmişdir. Dəyərli cəhət ondan ibarətdir ki, müəllif aşığı sənətini islam mədəniyyəti, bu mədəniyyətin ədəbi-bədii təfəkkürdən doğan sufizm-hürufiliklə bağlı araşdırmışdır. Müəllifin belə bir istiqamət götürməsi daha məntiqi və obyektiv xarakter daşıyır. Dissertasiyanın elmi yenilikləri də məhz bu problemlə bağlı bölmələrdə özünü büruzə verməkdədir»⁸⁷.

Filologiya elmləri doktoru, professor, folklorşünas alim Qara Namazov da H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyasına rəy verərək onu elmimizin aktual probleminə həsr olunmuş yüksək səviyyəli tədqiqat hesab etmişdir: «H.İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyası Azərbaycan folklorşünaslığının aktual problemlərindən birinə

⁸⁶ İ.Əbbaslı. Filologiya elmləri namizədi, dos. H.Ə.İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» adlı doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması), s. 1

⁸⁷ İ.Əbbaslı. Göst. qaynaq, s. 1

həsr olunmuşdur. Belə ki, folklorun mühitlər üzrə öyrənilməsi onun tarixi-mədəni strukturunu, poetik-mənəvi mahiyyətini üzə çıxarmağa imkan verir. Göyçə folklor mühitinin öz fiziki-coğrafi məkanından zorla qoparılması yaddaşda mövcud olan mühit folklorunun bərpasını folklorə münasibətdə bütün parametrlər üzrə zəruri olaraq tələb edir. H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyası, bu baxımdan, Göyçə folklor mühitini tarixi-mədəni yaddaş hadisəsi kimi məhv olmaqdan qoruyan, onu bütün tarixi-mənəvi koloriti ilə bərpa edən və bununla Azərbaycan folklor yaddaşını yarımcılıqdan qoruyan problematik əsərdir»⁸⁸.

Prof. Q.Namazovun qənaətinə görə, tədqiqatda əldə edilmiş nəticələr özünün elmi əsasları və konseptual yeniliyi ilə Azərbaycan folklorşünaslığının hüdudlarını aşaraq beynəlxalq (türkoloji) əhəmiyyət kəsb etmişdir: «Dissertasiyada aşığı sənəti bütün tarixi strukturu baxımından öyrənilmişdir. Son dərəcə əsaslandırılmış arqumentasiyalar əsasında aşığı sənətinin mənşəyi ilə bağlı türkoloji miqyaslı açılışlar edilmiş, bu sənətin tarixi strukturu tamamilə yeni struktur modeli əsasında bərpa edilmişdir. Bu da dissertasiyanın elmi-nəzəri əhəmiyyətinin ümumtürkoloji səciyyəsini göstərir»⁸⁹.

Tədqiqatçının əsərlə bağlı gəldiyi yekun qənaətə görə, H.İsmayılovun araşdırması elmimizi yeniliklərlə zənginləşdirən fundamental monoqrafiyadır: «Dissertasiyada ciddi arqumentasiyalara əsaslanan, elmi etikanın gözlənilməli polemikalar aparılmışdır. Bunlar elmi səciyyə

⁸⁸ Q.Namazov. Filologiya elmləri namizədi, dosent Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasına rəy (əlyazması), s. 1

⁸⁹ Q.Namazov. Göst. qaynaq, s. 1

yəsi, aparılma keyfiyyəti baxımından məntiqi və sərrastdır. H.İsmayılovun doktorluq araşdırması elmi yeniliklərlə zəngindir. Bunlar bir əsərə məxsus yox, bütöv elmimizə məxsus orijinal fikirlərdir»⁹⁰.

H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyasına özünün **nəzəri folklorşünaslıq tədqiqatları ilə tanınmış alim, filologiya elmləri doktoru, professor Asif Hacı** da rəy vermişdir. O, dissertasiyanı müqayisəli şəkildə qiymətləndirərək öz fikirlərini nəzəri tezislər şəklində ifadə etmişdir: «Folklor mühitləri, aşiq məktəbləri, xalq yaradıcılığının regional xüsusiyyətləri haqqında son illərdə yazılmış bir çox əsərlərdən bu tədqiqatı, fikrimizcə, aşağıdakı cəhətlər fərqləndirir:

- müəllif araşdırdığı mühitin mahiyyətinə, tarixi-etnoqrafik, mədəni özəlliklərinə dərinlən bələddir;
- əsərdə olduqca geniş, bir çox məqamda elmi dövriyyədə olmayan materiallardan istifadə olunub;
- tədqiqat obyektinə və elmi məqsədə uyğun metoddan – yalnız ümumtipoloji cəhətlər deyil, daha çox məhz regional səciyyənin şərhinə imkan verən araşdırma üsulundan istifadə edilib;
- konkret folklor mühitində ümummilliyə və ümumtürk təfəkkür tipologiyasına aşkarlanıb;
- araşdırma müasir prinsiplərlə aparılıb və bir çox nəzəri və tarixi ümumiləşdirmələr verilib»⁹¹.

⁹⁰ Q.Namazov. Filologiya elmləri namizədi, dosent Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasına rəy (olyazması), s. 2

⁹¹ A.Hacı. H.Ə.İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (olyazması), s. 1

A.Hacı öz rəyində H.İsmayılovun əldə etdiyi yeniliklərə, xüsusilə aşiq sənətinin mənşəyi ilə bağlı konsepsiyasının nəzəri əsaslarına münasibətini də nəzəri tezislər şəklində ifadə etmişdir: «Yüksək elmi səviyyə, tədqiqat metodunun uyğunluğu, istifadə olunmuş materialın əhatəliliyi, mükəmməl tədqiqatçı peşəkarlığı, alim obyektivliyi və milli təəssübkeşlik müəllifə elmi yenilik saydığımız mühüm nəticələr almağa imkan vermişdir:

– Göyçə aşiq mühitinin mərhələləri təsnif olunmuş və bu zəmində ümumən aşiq sənətimizin dövrəşdirilməsinə aydınlıq gətirmişdir;

– «dərviş-ozan-aşiq» əlaqələri haqqında dolaşılıqlı son qoyan şərh verilmiş, ozan və aşiq fenomenlərinin tədqiqat prinsipləri müəyyənləşdirilərək tətbiq olunmuşdur;

– Göyçə və ümumən aşiq sənətimizin fəlsəfi, estetik qaynaqları, xüsusən təsəvvüflə bağlılığı təhlil olunmuşdur;

– sufi-dərviş və haqq aşığı mərhələlərinin təkamülü, fərdi yaradıcılıq meyillərinin formalaşaraq inkişafı prosesi izlənməmişdir;

– dini-fəlsəfi məfkurə və sənət meyarları arasında tənasüb öyrənilmişdir;

– Göyçə aşiq mühitinin nümayəndələrinin, aşıqların və el şairlərinin yaradıcılığı konkret materiallar əsasında ətraflı tədqiq edilmişdir;

– Göyçə dastan yaradıcılığının mənşəyi öyrənilib və dastançılıq baxımından (dastanların əksərinin ümumiliyi nəzərindən) çox mürəkkəb məsələ olan lokallaşdırılma təqdim edilib;

– ümumtürk dastanları və Göyçə dastançılıq ənənəsi arasında bağlılıq göstərilmişdir;

– Göyçə dastanlarının obrazlar sistemi, dil-üslub səciyyəsi, sufi və türk etno-mədəni konteksti, janr xüsusiyyətləri və digər məsələlər təhlil edilmişdir;

– aşıq yaradıcılığının psixoloji, poetik, tarixi-mədəni səpgilərini aydınlaşdıran bir çox nəzəri ümumiləşdirmələr verilmişdir»⁹².

Prof. A.Hacılı rəydə H.İsmayılovun Azərbaycan folklorşünaslığı qarşısındakı fundamental xidmətlərini qeyd etməyi də zəruri sayaraq onu «fədai» adlandırmışdır: «Nəhayət, bir məsələni də qeyd etməyi vacib hesab edirik. H.İsmayılov Göyçə, ümumən, Azərbaycan və türk folklorunun toplanması, elmi nəşri, tədqiqi sahəsində böyük xidmətləri olan görkəmli alim, təşkilatçıdır. Hüseyn müəllimin dissertasiyasında əks olunmuş elmi prinsiplər artıq onun rəhbərliyi ilə hazırlanaraq nəşr olunmuş müxtəlif folklor antologiyalarının yeni cildlərində tətbiq olunmuşdur. Müəllif Göyçə aşıq mühitinə, folklorumuzun digər məsələlərinə dair bir çox sanballı monoqrafiyaların, məqalələrin müəllifidir. Artıq milli folklorşünaslığımızın mərkəzinə çevrilmiş Folklor İnstitutunun yaradılması və ciddi elm ocağı kimi fəaliyyəti də onun adıyla bağlıdır. Hüseyn müəllimi sözün tam mənasında folklor fədaisi, millət fədaisi hesab etmək olar»⁹³.

Alim rəyin sonunda yekun fikrini ifadə etmiş və H.İsmayılovun dissertasiyasını, o cümlədən onda irəl

⁹² A.Hacılı, H.Ə.İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 1-2

⁹³ A.Hacılı, Göst. qaynaq, s. 2-3

sürülmüş yeni konsepsiyanı dünya (türkoloji) əhəmiyyətli hadisə hesab etmişdir: «Bütün bunlar haqqında danışdıgımız tədqiqatın dəyərini bir daha artırır. Geniş materiala, faktlara əsaslanan, mətnlərin dərin təhlili, konseptual ümumiləşdirmələr, maraqlı müşahidələrlə seçilən, müasir elmi metodologiyadan istifadə olunmuş, tədqiqat üsulunun məntiqiliyi, sistemliliyi, quruluş bütövlüyü ilə fərqlənən bu dəyərli əsəri milli folklorşünaslığımızın, ümumiyyətlə, türkologiyanın böyük nailiyyəti kimi qiymətləndiririk. Bu tədqiqatın folklor mühitlərimizin, aşıq yaradıcılığının, folklor poetikasının gələcək araşdırmalarında ciddi mənbə kimi uğurla istifadə olunacağına əminik»⁹⁴

Dissertasiyaya **Azərbaycan romantizmi problemləri ilə bağlı mütəxəssis alim, filologiya elmləri doktoru, professor Kamran Əliyev** də rəy vermişdir⁹⁵. O, avtoreferata yazdığı rəydə əsəri ilk növbədə Azərbaycan folklorşünaslığı elminin tarixi müstəvisində dəyərləndirmiş və onu fundamental baxış sistemi kimi səciyələndirmişdir: «Aşıq sənəti sözün, musiqinin və rəqsin vəhdətini ifadə edən xüsusi bir yaradıcılıq tipi kimi bu və ya digər dərəcədə Azərbaycan folklorşünasları tərəfindən araşdırılmış və təhlil edilmişdir. Bununla belə etiraf etmək lazımdır ki, mövcud elmi fikirdə aşıq sənətinin tədqiqi daha çox ayrı-ayrı aşıqların yaradıcılığı və janr ətrafında aparılmışdır. Bu mənada Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə

⁹⁴ A.Hacılı, H.Ə.İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 3

⁹⁵ K.Əliyev, Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması)

aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası aşiq sənətinə müasir, qlobal və sistemli baxış kimi xüsusi diqqət və maraq doğurur»⁹⁶.

Alim tədqiqatı ümumi elmi şəkildə səciyyələndirərək onun əsas struktur «cizgilərini» müəyyənləşdirməyə çalışmışdır: «Hüseyn İsmayılovun doktorluq dissertasiyası, konkret olaraq, Göyçə aşiq sənətinin təşəkkülü, formalaşması və inkişafı, geniş mənada, tarixi-genezisi, tipologiyası, intibahı haqqında elmi tədqiqat işidir. Buna görə də tədqiqatçı həm ayrı-ayrı aşıqların həyat və yaradıcılığını, onların sənət nailiyyətlərini, nailiyyətlərin fərdi və ümumi xüsusiyyətlərini, həm də aşiq şəxsiyyətinin mühitə təsir imkanlarını, mühiti formalaşdırmaq potensialını öyrənmək və əlaqələndirmək vəzifələrini həyata keçirmişdir»⁹⁷.

Ayrıca vurğulamaq istəyirik ki, prof. K.Əliyev H.İsmayılovun aşiq sənətinin genetik strukturu haqqında konsepsiyasını özünəməxsus şəkildə dəyərləndirməklə ona orijinal qiymət verməyə nail olmuşdur: «Hüseyn İsmayılovun doktorluq dissertasiyasında aşiq sənətinin inkişaf mərhələlərinin ümumi və xüsusi səciyyəsi «ozan-aşiq» düsturunun etimoloji dayaq prinsiplərinə deyil, «ata-baba-dədə» şəcərəsinin fəlsəfi mahiyyətinə əsaslanır. Beləliklə, Hüseyn İsmayılovun şəxsində müasir folklorşünaslıq elmi aşiq sənəti faktlarının fonetik, leksik, bir az geniş baxımdan, etimoloji izahından, ümumi mənada isə formal, zahiri, kosmetik pafos alüdəçiliyindən üz çevirə-

⁹⁶ K.Əliyev. Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması), s. 1

⁹⁷ K.Əliyev. Göst. qaynaq, s. 1

rək mahiyyəti ortalığa qoyan daxili və fəlsəfi dəyərləndirmə sistemində doğru uğurlu istiqamət götürür»⁹⁸.

Dissertasiyaya **muğam musiqisi, musiqi folkloru sahələrində mütəxəssis, sənətsünaslıq elmləri doktoru, professor Rafiq İmrani** də rəy vermişdir⁹⁹. Alimə görə, bu fundamental tədqiqatın başlıca uğuru onun nəzəri səviyyəsi ilə bağlıdır: «Dissertasiyanın folklorşünaslığımızda böyük əhəmiyyəti... ondadır ki, ədəbiyyatçı alimlərimizin uzun illərdən bəri, musiqişünaslarımızın isə nisbətən yaxın keçmişdən qələmə aldıkları elmi tədqiqat işlərindən prinsipialca fərqlənən konsepsiyalarla zəngin olan bu əsərdə verilmiş müddəalarda çoxlarının demədikləri nəzəri fikirlər söylənilmiş və bununla da gələcək folklorçularımızın tədqiqatları üçün böyük məktəbin bünövrəsinin qoyulması üçün lazımı baza yaradılmışdır. Müəllif aşiq yaradıcılığının tarixi köklərini araşdırarkən, haqlı olaraq, onun şaman-ozan-aşiq keçidi ilə bağlı olmaması konsepsiyadan çıxış edir. Musiqi tarixi və muğam tarixi sahələrində apardığım tədqiqatlara və əldə olan çoxsaylı arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış qayaüstü rəsmlərə istinad edərək deyə bilərəm ki, hələ b.c.ə. III-II və I minilliyə aid olan rəsmlərdə əlində müasir saz alətinin eyni olan saz çalan mağ göstərilir. M.Allahverdiyev «Teatr tarixi» əsərində də aşıqların hələ qədim şumer deyişmə

⁹⁸ K.Əliyev. Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması), s. 2

⁹⁹ R.İmrani. Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması)

demələri göstərilir. Bu kimi faktlar H.İsmayılovun dediyi «Aşkar edilmişdir ki, şaman, ozan, aşıq bir sənətin diaxron strukturunun vahidləri olmayıb, müstəqil, sinkron sənət hadisələridir» – fikrinə bəraət qazandıraq»¹⁰⁰.

Prof. R.İmrani öz rəyində diqqəti aşıq sənətinin sinkretik strukturunun son dərəcə mürəkkəbliyinə yönəlmiş və H.İsmayılovun bu sinkretizmi struktur incəliklərinə qədər duymasının səbəbinin onun bütün varlığı ilə saz-sözə bağlı olmasında, mayasının sazla-sözlə tutulmasında görmüşdür: «Aşıq sənətində kompleks şəkildə cəmləmiş hər bir sənət sahəsi, yəni şeir, musiqi oxuma qabiliyyəti, şairlik qüdrəti, rəqətmə və rəvayət – dastan söyləmək bacarığı, aktyorluq ustadlığı ayrı-ayrılıqda informasiya daşıyıcısı olduğu üçün onların vahid sənətdə təzahürünün sənətkar ifaçı olan aşıq tərəfindən, ümumi ideya-məzmunu, bədii-estetik çalarların dolğun ifadəsinə, tabe etdirilməsi bacarığının təsəvvüflə, dini-mistik görüşlərlə üzvü şəkildə əlaqələndirilməsi o qədər də asan bir iş deyildir. Dissertantın böyüyüb başa çatdığı mühütdə sazın sehrli səsini duyması, onun iştirakçısı olduğu saysız mərasimlərdə sazın psixologiyasına güclü təsirinin şahidi olması və sözsüz ki, bir tədqiqatçı kimi bilik və bacarığı aşıq yaradıcılığının bütün incəliklərini təfərrüatı ilə ortaya qoymasına zəmin yaratmışdır»¹⁰¹.

Sənətsünas alim öz ixtisasından irəli gəlməklə dissertasiyada diqqəti mühüm bir məsələyə – qopuz-saz münasibət-

¹⁰⁰ R.İmrani. Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması), s. 1.

¹⁰¹ R.İmrani. Göst. qaynaq, s. 2.

lərinə yönəlmişdir: «Dissertasiyada müəllif musiqişünaslar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən bir məsələyə də aydınlıq gətirir. Milli instrumental yaradıcılığı tədqiqatçılarımız uzun illərdən bəri nəşr olunan bütün əsərlərində qopuz alətinin sazın əcdadı olması kimi göstərilər və hər dəfə də qopuzun iki növündən; yaylı və mizrablı qopuzdan söz açirlər. Sazın ifaçılıq təcrübəsində yaylı növü olmadığı üçün mizrabla çalınan qopuzu sazın əcdadı hesab etmişlər. Hətta Dədə Qorqudun rəsmi yaradılarda onun əlində saz tipli alət yox, tənbur tipli alət təsvir olunmuşdur. Sazın və tənburun icrasındakı tembrlər bir-birindən çox fərqlidir. Tənbur heç vaxt saz alətinin səslənməsində mövcud olan zənginliyi verə bilməz. H.İsmayılov musiqiçi olmasa da, alim təfəkkürü ilə qopuz alətinin bir alət olmaması qənaətinə gəlməsi və fakt kimi çox doğru olaraq ukraynalılarda kobzaya, Rusiyada dombraya, bala-laykaya, sibir türklərində ağızda çalınan alətə qopuz deyilməsi və s. göstərməsi təqdirə layıqdır. İranda bütün alətlərə saz, cəm halında isə sazla deyildiyi kimi türk tayfalarının ənənəsindən digər xalqların musiqi ənənəsinə keçmiş musiqi alətlərinə də qopuz deyirdilər. Bir tədqiqatçı musiqişünas kimi H.İsmayılovun bu doğru elmi mövqeyini müdafiə edirəm və istədim ki, instrumental yaradıcılıqla məşğul olan musiqişünaslar bu faktı gələcək tədqiqatlarında istifadə etsinlər»¹⁰².

¹⁰² R.İmrani. Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması), s. 2.

Dissertasiyaya folklorşünas alim, filologiya elmləri doktoru, professor Rüstəm Rüstəmzadə də rəy vermişdir¹⁰³. O, öz rəyində diqqəti birbaşa aşiq sənətinin mənşəyi ilə bağlı konsepsiyaya yönəldərək ona münasibət bildirmişdir: «Azərbaycan mədəniyyətinin xüsusi fenomenoloji hadisəsi kimi özünü təzahür etdirən aşiq sənətinin genezisi, təşəkkül və inkişaf mərhələləri, bu sənətin ayrı-ayrı görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı istər Azərbaycan, istərsə də türk, Orta Asiya elmi-filoloji fikrində müxtəlif aspektlərdən təhlil edilmişdir. Lakin aşiq sənəti haqqında nə qədər çox yazılsa da, sənət konseptual aspektdən öz genezisi, tarixi inkişaf mərhələləri ilə təhlil edilməməmişdir. Düzdür, bu mürəkkəb sənət fenomeninin konseptual təhlilinə cəhdlər edilmiş, lakin bu cəhdlər elmi fikirdə normativləşmiş, daşlaşmış konsepsiyaya çevrilə bilməməmişdir»¹⁰⁴

Prof. R.Rüstəmzadənin fikrincə, əsərdə reallaşdırılmış konsepsiya daha çox nəzəri səviyyəsi ilə seçilir: «Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» doktorluq dissertasiyası ilk baxışdan Azərbaycan aşiq sənətinin ayrıca bir kulturoloji regionundan bəhs etsə də tədqiqat işi elə qurulmuşdur ki, burada daha çox aşiq sənətinin nəzəri problemlərindən söhbət gedir. Müəllifin problemə yanaşma metodu elədir ki, əslində, bir regionun kulturoloji tədqiqi fonunda bütöv-

¹⁰³ R.Rüstəmzadə. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması)

¹⁰⁴ R.Rüstəmzadə. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması), s. 1

lükdə aşiq sənətinin genezisindən, inkişafından bəhs edilmişdir»¹⁰⁵.

Qocaman folklorşünas əsərin ikinci fəslinin əhəmiyyətini xüsusi olaraq qabardıb göstərir ki, burada aşiq sənətinin genetik strukturunun inkişafı problemi öz həllini tapmışdır. R.Rüstəmzadə yazır: «Aşiq sənətinin inkişaf mərhələləri» adlı dissertasiyanın ikinci fəslı elmi-nəzəri baxımdan tədqiqatın əsas ağırlıq mərkəzi hesab oluna bilər. O mənada ki, müəllif bu fəsildə qədim türk mədəniyyətinin dini-fəlsəfi, etnik-mifoloji fikir axınları kontekstində aşiq sənətinin genezisini və əsas mərhələlərini müəyyənləşdirmişdir. İki nəhəng etnik-fəlsəfi dünyagörüşünün, iki nəhəng sivilizasiya tiplərinin bir-biri ilə qarşılıqlı zənginləşməsini, vəhdətini, yəni qədim Türk sivilizasiyası ilə İslam sivilizasiyasının kulturoloji təmayüllərinin vəhdəti məqamında yarandığı üçün aşiq sənətinin genezis və təkamül tarixi son dərəcə mürəkkəb bir proses olmuşdur. Alim bu mürəkkəbliyi obyektiv elmi nöqteyi-nəzərdən şərh etmək üçün yeni konsepsiya təqdim edir. Bu konsepsiya filoloji fikirdə səhvən normativləşmiş «şaman-ozan-aşiq» keçidi konsepsiyasının obyektiv elmi dəlillərlə inkarı zəminində irəli sürülmüşdür»¹⁰⁶

Prof. R.Rüstəmzadə tədqiqat haqqındakı yekun fikrini bir cümlə ilə belə ifadə etmişdir: «Dissertasiya yalnız Azərbaycan folklorşünaslığı üçün deyil, ümumtürk filoloji və türkoloji düşüncəsi üçün əhəmiyyətli bir hadisədir»¹⁰⁷.

¹⁰⁵ R.Rüstəmzadə. Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatına rəy (əlyazması), s. 1

¹⁰⁶ R.Rüstəmzadə. Göst. qaynaq, s. 1-2

¹⁰⁷ R.Rüstəmzadə. Göst. qaynaq, s. 3

Dissertasiyaya **ədəbiyyatşünas alim, filologiya elmləri doktoru, professor Tərlan Novruzov və folklorşünas, mifoloq alim, filologiya elmləri namizədi, dosent Ramazan Qafarlı** da rəy vermişlər¹⁰⁸. Onlar birgə yazdıqları rəydə ilk növbədə dissertasiyanın mövzusunun aktuallığını geniş və ətraflı şəkildə əsaslandırmışlar: «Yalnız türkə məxsus bədii söz və musiqi yaradıcısı aşiq Azərbaycan xalqının köynəyindən çıxıb və sənətkarlardan birincisidir ki, elinin, obasının qədim ənənələrdən gələn örnəklərini bütünlüklə özündə yaşadır, iliyinə qədər şifahi epik, lirik yaradıcılığa, adətlərə, ayınlərə, insanların məişət tərzinə, ruhuna bağlı olur. Haqq yolunun yolçusu kimi aşiq düzüb-qoşduqları ilə fərdiləşsə də, yaratdıqlarının mayasını folklorlardan alır, xəmirini el sözlərindən yoğurur. İstər bədahətən lirik şeirlər oxusun, istərsə də, epik dastanlar söyləsin, bütün əsərlərinin strukturunun özəyini şifahi el sənətinin sabitləşmiş modellərindən götürür, fərdi yaradıcılıq emalatxanasında istehsal olunan söz sənəti inciləri xalqın zəngin poetik düşüncəsinin hazır qəliblərindən, ilkin dünyagörüşlərinin mədəniyyət faktoru tək təsdiqlənən elementlərindən qurulur. Ona görə də xalq ruhunun, xalq təfəkkürünün bütün atributları saz-söz ustalarının fərdi yaradıcılığında öz əksini tapır. Bu mənada, aşiq Azərbaycan folklorunun canlı yaradıcısı və daşıyıcısıdır. O, elə bir gücə və istedadla malikdir ki, min illər ərzində Azərbaycan türkünün şüurunda baş verən prosesləri

¹⁰⁸ T. Novruzov və R. Qafarlı. İsmayilov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması)

fəhm yolu ilə ümumiləşdirib yaşadığı dövrün tələbinə uyğun şəkildə yenidən ərsəyə gətirir. Onun haqq aşığılıq statusuna yiyələnməsi üçün ilahi ələmin sakinindən buta alması təsadüfi meydana gəlməyib. Çünki aşığın üzərinə götürdüyü missiya elə ağır və əhatəli idi ki, fəvqəltəbiilikdən kənarında, adi halda yerinə yetirdiyini etiraf etsə, inanılmaz. Bu mənada, tədqiqatçı Hüseyn İsmayilovun doktorluq dissertasiyasının mövzusu olduqca aktualdır¹⁰⁹.

Alimlər öz rəyində H. İsmayilovun keçdiyi tədqiqatçılıq yoluna nəzər salmış, onu folklor dünyasına gətirən səbəblərə toxunmuşlar: «Alimin fəaliyyətinin bir cəhəti də təşkilatçılıqdır. Onu cavan yaşlarında «ustad» adlandıranlar yanılmırlar. Onlarla görkəmli folklorşünası, elmdə öz sözünü deyən tanınmış alimi ətrafında cəmləşdirib respublikanın xalq yaradıcılığının keşiyində durması göstərir ki, Hüseyn İsmayilov bu iş üçün doğulub. On il əvvəl mərhum prof. Y. Qarayev özünün yetişdirdiyi gənc alimlər arasında seçim apararkən məhz uzun müddət Qərbi Azərbaycan torpaqlarını qarış-qarış gəzib folklor incilərini qələmə alan, oradakı dədə-baba yer-yurd adlarımızın ermənilər tərəfindən dəyişdirilməsi ilə mübarizə aparan, xalqımıza qarşı xəyanətin ağrısını öz doğmaları ilə birlikdə çiyinlərində çəkib evindən-əşiyindən didərgin düşən Hüseyn İsmayilovun üzərində dayanmışdı»¹¹⁰.

Prof. T. Novruzov və dos. R. Qafarlı tədqiqatda reallaşdırılmış konsepsiyaya qısa, lakin sərrast qiymət vermiş-

¹⁰⁹ T. Novruzov və R. Qafarlı. İsmayilov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 1

¹¹⁰ T. Novruzov və R. Qafarlı. Göstəyən, s. 2

lər: «Dissertasiyanın ən uğurlu fəsilərindən biri aşıq sənətinin inkişaf mərhələlərinə həsr olunur. Burada Göyçə aşıq sənəti də daxil olmaqla bu sənətin inkişaf mərhələləri müəyyənləşdirilir, bu sahədə mövcud olan yanlış konsepsiyalar təkzib edilir»¹¹¹.

Dissertasiyaya **şəhriyarşünas alim, tanınmış ədəbiyyatşünas, filologiya elmləri doktoru, professor Elman Quliyev** də rəy vermişdir¹¹². O, avtoreferata yazdığı rəydə tədqiqatı fundamental araşdırma adlandırmaqla yanaşı, onun aktuallığına, elm üçün əhəmiyyətinə yüksək qiymət vermişdir: «Göyçə Azərbaycanın ağırlı yerlərindən biridir. Böyük söz ustaları yetişdirən bu ulu diyar neçə illərdir ki, düşmən əlindədir. Bu yurdun sakinləri babalarının yaratdıqları mənəvi sərəvəti – folklor irsini öz sinələrində qoruyub saxlayırlar. Azərbaycanı Göyçəsiz, Göyçəni aşıqsız təsəvvürə gətirmək mümkün deyil. Bu mənada, tanınmış folklorşünas H.İsmayılov yurdumuzun Göyçə yarasına məlhəm olaraq fundamental bir tədqiqat işi meydana gətirib. Onun doktorluq dissertasiyasının mövzusu həm aktuallığı, həm də sanbalı ilə seçilir. Çünki aşıq şifahi epik, lirik yaradıcılığı ilə xalqın ən ağır çağlarında ona təsəlli verib, cavanlara düz yol göstərmişdir. Aşıq Azər-

¹¹¹ T.Novruzov və R.Qafarlı. İsmayılov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 4

¹¹² E.Quliyev. İsmayılov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması)

baycan folklorunun canlı yaradıcısı və daşıyıcısı funksiyasının çiyinlərinə götürüb»¹¹³.

Prof. E.Quliyev görkəmli folklorşünas H.İsmayılovun Göyçə aşıq mühiti ilə yazdığı bu fundamental tədqiqatın təsadüfi olmadığını, alimin bu sahədə zəngin elmi nəzəri təcrübəyə malik olduğunu göstərərək yazır: «Hüseyn İsmayılov beşdən artıq iri həcmli folklor toplusu tərtib edib, 3 monoqrafiyanın və yüzlərlə elmi məqalənin müəllifidir. Onun aşıq sənətinin mənşəyinə həsr olunan doktorluq dissertasiyası müasir folklorşünaslığımızı xeyli zənginləşdirib. Tədqiqat işində bir sıra qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirilir, aşıqın keçdiyi uzun yola elmi nəzər salınır»¹¹⁴.

Alim tədqiqatın bütün fəsillərini ümumən nəzəri şəkildə səciyyələndirmiş və bu axarda yeni konsepsiyanı da dəyərləndirmişdir: «H.İsmayılovun doktorluq dissertasiyasının girişində mövzunun aktuallığı, obyektinə və predmetinə, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, problemin öyrənilmə dərəcəsi, araşdırmanın elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müasir elmi tələblərə uyğun şərh olunur. Birinci fəsilə Göyçə aşıq mühitinin tədqiqat tarixinə nəzər salınır və problemin öyrənilmə dərəcəsi aşkarlanır. İkinci fəsilə Göyçə aşıq sənətinin inkişaf mərhələləri müəyyənləşdirilir, bu sahədə mövcud olan yanlış konsepsiyalar tənqid olunur, Miskin Abdalın XVI əsrdə Göyçə aşıq mühitinin təşəkkülündə təsəvvüf-ürfani qaynaqların rolu aydınlaşdırılır. XVII-

¹¹³ E.Quliyev. İsmayılov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 1

¹¹⁴ E.Quliyev. Göstərilən qaynaq, s. 1

XVIII əsrləri Göyçə aşığı poeziyasının təkamül dövrü kimi təhlilə cəlb edilməsi Dərdli Nəsim, Şımpırılı Sevgili və Qul Mahmud kimi sənətkarların yaradıcılıq irsinin sistemli halda öyrənilməsi üçün dəyərini bir az da artırır. O, XIX əsr Göyçə aşığı poeziyasını mühitin intibah dövrü kimi səciyyələndirir, el şairlərinin bu prosesdə iştiraklarının poetik dəyər və mənzərəsini müəyyənləşdirir»¹¹⁵.

Əvvəldə qeyd etdik ki, H.İsmayılovun aşığı sənətinin mənsəyi və inkişaf mərhələləri ilə bağlı konsepsiyası təkcə Azərbaycanda deyil, eləcə də dünya türkologiyasında marağa səbəb olmuş və Dissertasiya Şurasına əsərlə bağlı dəyərli rəylər daxil olmuşdur.

Bunlardan birini **Tataristan respublikası Alabuqa Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsinin dekani, Tatar ədəbiyyatı kafedrasının professoru, filologiya elmləri doktoru Əlfina Siqbutulina** yazmışdır¹¹⁶.

Prof. Ə.Siqbutulina dissertasiyanın monoqrafiyası haqqında yazdığı rəydə ilk növbədə əsərin elmi əhəmiyyətinə toxunulmuşdur: «Hüseyn İsmayılovun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» monoqrafiyasında Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının yüksək dəyərə malik növlərindən olan aşığı sənətinin inkişaf mərhələləri tədqiq olunur. Bütün türk xalqlarına xas olan bu sənət növü elmi dünyada hələ də az tanınmaqdadır. Ona görə də H.İsmayılovun kitabı türkoloqlar, etnoqraflar və folklorçular arasın-

¹¹⁵ E.Quliyev. İsmayılov Hüseyn Ələsgər oğlunun «Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı haqqında rəy (əlyazması), s. 1-2

¹¹⁶ А.Т.Сигбатulina. Отзыв на монографию Гусейна Исмаиловой «Гейчинская ашыгская среда: становление и пути развития» (рукопись)

da böyük maraqlı oyadır. Müasir nəzəri metodların tətbiqi, tarixi fakt və bədii mətnlərin hərtərəfli təhlili nəticəsində aşığı sənətinin təbiəti aydınlaşdırılmış və onun inkişaf mərhələləri özünün forma və məzmun əlamətləri səviyyəsində təsvir olunmuşdur»¹¹⁷.

Qeyd edək ki, Tataristanda həm də sufizm problemləri sahəsində görkəmli mütəxəssis sayılan Əlfina xanım Siqbutulina diqqəti monoqrafiyadakı sufizm məsələlərinə yönəlmiş və H.İsmayılovun aşığı sənətinin formalaşmasında sufizmin rolunu necə işıqlandırmasını dəyərləndirmişdir. Ə.T.Siqbutulina yazır: «Monoqrafiyanın aspektlərindən birini aşığı sənətinə xas olan sufi cərəyanı təşkil edir. Müəllif tərəfindən belə bir tezis irəli sürülərək arqumentləşdirilir ki, aşığılar əvvəlcə sufilər olmuş və şifahi xalq yaradıcılığının bu növü məhz sufi fəlsəfə və ədəbiyyatının sayəsində yaranmışdır. Sufi düşüncə və praktikasının poetik və musiqi təzahürü formaları aşığı yaradıcılığında hətta onun transformasiyalarında – bu sənətin müasir nümayəndələrinin yaradıcılığında tam şəkildə inikas olunmuşdur. Kitabda xalq aşığı poeziyası və aşığı musiqisindən gətirilmiş nümunələr bu tezisi gözəl şəkildə təsdiqləyir. Monoqrafiyada Azərbaycan sufizmi özünün bütün mümkün təzahürlərində təqdim olunmuşdur. Müəllif tərəfindən Azərbaycan aşığı təşkilatının ilkin ocağı olan sufi qardaşlığı kifayət qədər dolğun və arqumentləşdirilmiş şəkildə tədqiq olunmuşdur. Monoqrafiyada aşığı ənənəsi və sufi poeziyası Göyçədə təriqətin banisi Miskin Abdaldan 1821-1926-cı illərdə yaşamış böyük

¹¹⁷ А.Т.Сигбатulina. Отзыв на монографию Гусейна Исмаиловой «Гейчинская ашыгская среда: становление и пути развития» (рукопись), s. 1

şaz musiqisi və sufi lirikası ustadı Aşıq Ələsgərə qədər izlənilir. H.İsmayılova görə, Azərbaycan sufizmi əski türk xalq inamları və oğuz-türk tanrıçılığı əsasında formalaşmışdır. Xüsusilə başda Şah İsmayıl Səfəvi olmaqla sufilərin hakimiyyətə gəlişindən sonra islam mistikaçılığı rəsmi mənəvi instituta çevrildi. Sufi ənənəsinin yeni keyfiyyət şəkilləyişməsi (zıkların sazda çalınması və sufi nəğmələrinin oxunması ilə icra olunması), monoqrafiya müəllifinin fikrinə görə, aşıq sənətinin təzahüründən başqa bir şey deyildir. Sufilər səfəvi hakimiyyəti dövründə haqq aşıqları adlanırdılar. Göyçəli Ələsgər istedadlı sufi aşıqlardan biridir və onun yaradıcılığı aşıq sənətinin yeni inkişaf dövrünə keçməsinə parlaq şəkildə nümayiş etdirir»¹¹⁸.

Prof. Ə.Siqbatulina öz rəyində tədqiqatın əhatə etdiyi dövrü, elmi metodunu, türkoloji əhəmiyyətini – türk filologiyası və mədəniyyətsünaslığının inkişafına və rəcəyi töhfələri səciyyələndirərək yazır: «H.İsmayılovun Azərbaycan xalq yaradıcılığının çox böyük bir dövrünün görkəmli musiqi və söz ustalarının simasında təqdim və təhlil olunduğu monoqrafiyası zəngin faktiki materiala əsaslanır. Bu əsər folklor sahəsində fundamental tədqiqatdır və türk mədəniyyətində sonrakı proseslərin struktur-tipoloji, müqayisəli-tarixi aspektlərinin öyrənilməsinə təkan verəcəkdir. H.İsmayılovun monoqrafiyası Azərbaycan folklorunun ayrıca bir növünün öyrənilməsi ilə məhdudlaşmadığı və sufi cərəyanı, ədəbiyyatı və musiqisi-

¹¹⁸ А.Т.Сигбатулина. Отзыв на монографию Гусейна Исмаиловой «Гейчинская ашыгская среда: становление и пути развития» (рукопись), с. 1-2

nin aktual problemlərini işıqlandırdığı üçün türk filologiyası və kulturologiyasına töhfədir»¹¹⁹.

Digər bir rəy **Tataristan Respublikasının Q.İbrahimoğlu adına Elmlər Akademiyasının Dil, Ədəbiyyat və İncəsənət İnstitutunun Ədəbiyyatsünaslıq şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Ramil İslamov** tərəfindən yazılmışdır¹²⁰. O, öz rəyində diqqəti ilk növbədə monoqrafiya müəllifinin alim şəxsiyyətinə yönəlmişdir. R.İslamovun rəyi bu cümlələrlə başlanır: «H.Ə.İsmayılov Azərbaycan humanitar elmlərinin aparıcı folklorşünaslarından biridir. Onun Azərbaycan və türk şifahi xalq yaradıcılığının aktual problemlərinə həsr olunmuş əsərləri təkcə Azərbaycanda deyil, onun hüdudlarından çox uzaqlarda məşhurdur»¹²¹.

Prof. R.İslamov daha sonra kitabın fəsilələrini ardıcılıqla və qısa şəkildə təsvir-təhlil etmiş, H.İsmayılovun konsepsiyasını fundamental elm hadisəsi kimi qiymətləndirmiş və sonda belə bir nəticəyə gəlmişdir: «Beləliklə, H.Ə.İsmayılovun kitabı faktiki materiallarla zəngindir və nəzəri planda yüksək səviyyədə işlənmişdir. O, təkcə Azərbaycan folkloru haqqında yox, bütövlükdə ümumtürk şifahi yaradıcılığı haqqındakı biliklərimizi zənginləşdirir»¹²².

¹¹⁹ А.Т.Сигбатулина. Отзыв на монографию Гусейна Исмаиловой «Гейчинская ашыгская среда: становление и пути развития» (рукопись), с. 2

¹²⁰ Р.Ф.Исламов. Рецензия на книгу Г.А.Исмаиловой «Гейчинская ашыгская среда: становление и пути развития» (рукопись)

¹²¹ R.F.İslamov. Göst. qaynaq, s. 1

¹²² R.F.İslamov. Göst. qaynaq, s. 2

Əsərə daha bir beynəlxalq rəy **Gürcüstan respublikası S.S.Orbeliani adına Tiflis Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şərqşünaslıq kafedrasının professorları, filologiya elmləri doktoru Aygül Çalkalamanidze və Nomadi Bartaya** tərəfindən verilmişdir¹²³. Əcnəbi mütəxəssislər dissertasiyanın avtoreferatı haqqında yazdıqları rəydə diqqəti ilk növbədə aşiq sənəti və aşıqların Azərbaycanın tarixi və çağdaş mədəniyyətində oynadıqları möhtəşəm rola yönəldərək yazırlar: «Azərbaycan folklorunun əsas qan damarı olan aşiq sənəti eyni zamanda milli mədəniyyətin əsas qaynaqlarından biridir. Bu sənəti yaradan və ona həyat verən aşıqlar bütün əsrlərdə xalq tərəfindən sevilən şəxsiyyətlər, ağıllı və istedadlı adamlar idilər»¹²⁴.

Alimlər dissertasiya mövzusunun aktuallığını qeyd edərək onun elmi məzmun və mündəricəsini belə qiymətləndirmişlər: «H.Ə.İsmayılovun dissertasiyasının mövzusu Göyçə aşiq mühitinin tədqiqi, onun problematik xüsusiyyətlərinin elmi-nəzəri cəhətdən ümumiləşdirilməsi, təşəkkülü və inkişaf yollarının öyrənilməsi baxımından çox aktualdır. Dissertant müasir ədəbiyyatşünaslığın az öyrənilmiş probleminə toxunaraq, Göyçə aşiq mühitinin çox əhəmiyyətli məsələlərini onun (mədəni-tarixi – S.R.) təcrübəsini, özünəməxsusluğunu və ictimai-tarixi qaynaqlarını əhatə edib öyrənməklə nəzərdən keçirir. Beləliklə, H.İsmayılovun tədqiqatı xalq yaradıcılığının inkişaf qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və onun metodo-

¹²³ А.Цалкаланидзе, Н.Бартая. Отзыв на автореферат докторской диссертации Исмаиловой Гусейна «Ашугская среда Гейчы: становление и пути развития» (рукопись)

¹²⁴ А.Çalkalamanidze və N.Bartaya. Göst qaynaq, s. 1

loji təcrübəsinin araşdırılmasında ədəbiyyatşünaslıq elmi və qafqazşünaslıq üçün konkret maraq yarada bilər»¹²⁵.

Prof. A.Çalkalamanidze və prof. N.Bartaya rəydə H.İsmayılovun aşiq sənətinin mənşəyi haqqındakı konsepsiyasına toxunub onun təhlil etməyə və dəyərləndirməyə də çalışmışlar. Onlar yazırlar: «H.Ə.İsmayılov Göyçədə aşiq yaradıcılığının təşəkkülü və inkişafı tarixinə keçərək, folklorşünas alimlərin bu sahədəki əsərlərinə nəzər salıb, bu və ya digər məsələ haqqında öz fikrini əsaslandırmaq üçün yeri gəldikcə bir sıra yeni arqumentlərini irəli sürməklə tədqiqatçılarla ciddi elmi polemika aparır. Dissertant Göyçə aşiq mühitinin təşəkkülü və inkişaf yollarına təsir edən faktorlardan danışarkən belə ümumi nəticələr çıxarır: aşiq sənəti mahiyyəti etibarilə sufilik hadisəsidir və bu mərhələlərdən keçmişdir:

a) XII-XVI əsrlərdə sufi dərviş mərhələsi;

b) XVI əsrin başlanğıcından XVIII əsrin ortalarına qədər;

c) XVIII əsrin II yarısından indiki zamana qədər.

Tədqiqatda Göyçə aşiq sənətinin təşəkkül, təkamül və dirçəliş mərhələləri müəyyənləşdirilir, ilk dəfə olaraq çoxlu ozan-aşiq nümayəndələrinin yaradıcılığı öyrənilir və Göyçə aşiq mühitinin dastan yaradıcılığı təhlil olunur»¹²⁶.

Dissertasiyaya daha bir beynəlxalq rəy **İran İslam Respublikasının Tehran Universitetinin professoru Hüseyin**

¹²⁵ А.Цалкаланидзе, Н.Бартая. Отзыв на автореферат докторской диссертации Исмаиловой Гусейна «Ашугская среда Гейчы: становление и пути развития» (рукопись), s. 1

¹²⁶ А.Çalkalamanidze və N.Bartaya. Göst qaynaq, s. 1-2

Məhəmmədzadə Sadiq (Düzgün) tərəfindən verilmişdir¹²⁷. Professor yazır ki, «...namizad (iddiaçı – S.R.) Azərbaycan-Türk aşiq sənətini həm bütöv mədəni mirasımız və Türklük kultür aşamaları zəminində yetişən bir vahid varlıq kimi tədqiqat işinə cəlb etmiş və Göyçə mühitini öyrənməklə yanaşı, sistemli şəkildə aşiq mühiti və tarixinə həsr olunmuş tədqiqatı elmi əsaslara uyğun nəzərdən keçirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Qərbi Azərbaycan və Borçalı və Azərbaycanın şimal-qərb rayonlarında yaşayan ellərin folklor, ədəbi-bədii əsərlər və mədəniyyət asarı çox zəngin və hərtərəfli yaradıcılıq yolları arxada qoymuş bir uzun-uzadı və alçaqlı-ucalı tarix keçirmişlər»¹²⁸.

Prof. H.Düzgün belə hesab etmişdir ki, H.İsmayılovun araşdırması bu sahədə yeni yoldur: «O (H.İsmayılov – S.R.), tədqiqatları incələməklə həyat tərzini və mədəni yanaşmalarının əski tarixi ənənələrinin qorunduğu və tərəkmə yaşam tipinin davamının olmasının elmi isbatına çalışmışdır»¹²⁹.

Ümumiyyətlə, H.İsmayılovun Göyçə aşiq mühitinin təşəkkülü və inkişafına həsr olunmuş doktorluq dissertasiyası və onda təqdim olunmuş yeni konsepsiya prof. H.Düzgün tərəfindən də yüksək şəkildə qiymətləndirilmişdir.

Beləliklə, dissertasiyaya Azərbaycan və dünya alimləri tərəfindən verilmiş rəylərin nəzərdən keçirilməsi bizə aşağıdakı qənaətlərə gəlməyə imkan verir:

¹²⁷ H.Düzgün. «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları». Ünvan: Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya haqqında elmi rəy (əlyazması)

¹²⁸ H.Düzgün. Göst qaynaq, s. 2-3

¹²⁹ H.Düzgün. Göst qaynaq, s. 3

– H.Ə.İsmayılovun «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda doktorluq dissertasiyası son dərəcə aktual mövzuya həsr olunmuşdur. Rəylərdə bu aktualıq yekdilliklə qeyd olunmaqla yanaşı, problemin ümumtürkoloji aktuallığı da vurğulanmışdır.

– Rəylərdə tədqiqatın ümumelmi yenilikləri içərisində alimin aşiq sənətinin mənşəyinə həsr olunmuş yeni konsepsiyası xüsusilə əlamətdar hadisə kimi qiymətləndirilmişdir.

– Azərbaycan və dünya alimləri H.İsmayılovun aşiq sənətinin Ata-Baba-Dədə-Aşiq sxemi üzrə təkamül dinamikasını nəzərdə tutan konsepsiyasını fundamental elmi hadisəsi kimi qiymətləndirərək, bu konsepsiyanın ozan-aşiq keçidi haqqındakı mövcud mülahizələrin əsassız olduğunu sübuta yetirdiyini vurğulamışlar.

– Rəylərdə xüsusi diqqət yetirilmiş başqa bir mühüm məsələ dissertasiyada aşiq sənətinin inkişafında sufizmin roludur. Tədqiqatçıların hamısı yekdilliklə qeyd etmişlər ki, H.İsmayılov aşiq sənətinin tarixi məsələsində süni qədimləşdirmə və qeyri-elmi patriotizm təzahürlərini yaxın buraxmayaraq, elmi həqiqəti hər şeydən uca tutmuş və aşiq sənətinin sufitəkkə ocaqlarında təşəkkül tapdığını əsaslandırma bilmişdir.

– H.İsmayılovun aşiq sənətinin mənşəyi ilə bağlı irəli sürdüyü konsepsiya həm Azərbaycan, həm də dünya alimləri tərəfindən yüksək şəkildə qiymətləndirilməsi bir daha sübut edir ki, alimin «Göyçə aşiq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» mövzusunda tədqiqatı və onda aşiq sənətinin genetik strukturu ilə bağlı irəli sürülmüş konsepsiya dünya (türkoloji) əhəmiyyətli hadisə olub, XXI yüzilliyin başlanğıcında Azərbaycan humanitar-filoloji düşüncəsini dünyaya tanıdan nəhəng elm hadisəsidir.

MƏDƏNİYYƏT VƏ İNFORMASIYA KONSEPSİYASI

Folklorun etnik-regional strukturunun yeni informasiya modeli¹³⁰

Oxuculara təqdim olunan bu yeni kitab filologiya elmləri doktoru Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılovun gərgin və məhsuldar elmi axtarırlarının növbəti məhsuludur. Ancaq bu əsər də müəllifin bundan əvvəlki monoqrafiyaları kimi, sıradan bir tədqiqat olmayıb, Azərbaycan folklorşünaslıq elminin ən mürəkkəb nəzəri-konseptual problemlərindən birinə həsr olunmuş fundamental elm hadisəsidir.

Hüseyn İsmayılov hər bir tədqiqatı ilə milli folklorşünaslıqda, eyni zamanda humanitar-filoloji düşüncəmizdə rezonans yaratmağa nail olur. Çünki onun araşdırmaları təkcə tematik orijinallığı ilə fərqlənir. Alim folklorə və folklorşünaslığa qloballaşdırıcı kontekstdə yanaşmaqla bu iki düşüncə hadisəsinin (uyğun olaraq: etnik özü-nüifadə kodunun və onun tarixi-elmi düşüncə kontekstində şifrələnmə səviyyəsinin) bütöv inkişaf tarixini onun dialektik təkamül modeli səviyyəsində görə bilir. Məhz bu cəhət ona milli-humanitar düşüncənin məşğul olduğu istənilən sahəsi ilə bağlı konseptual nəticələri ortaya qoy-

¹³⁰ Bu yazı H.İsmayılovun üçüncü monoqrafiyasına ön söz kimi yazılmışdır. Bax: S.Rzasoy. Folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyası – H.İsmayılov. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri. B., «Səda», 2006, s. 3-37

mağa imkan verir. Malik olduğu biliyin universallaşdırıcı xarakteri alimə xüsusilə humanitar düşüncə tarixinə ən qlobal kontekstlərdə yanaşmağa şərait yaratsa da, əsas nəzər-diqqəti folklorə yönəlmişdir. Şüuri enerjinin bütün elmi təzahür proyeksiyalarının folklorə mərkəzləşməsi Hüseyn İsmayılovun simasında təkcə elmlə yox, həm də fərdi-psixoloji keyfiyyətlə bağlı əlamətdar hadisədir.

O, unikal şəxsiyyətdir. Bu şəxsiyyətin özünəməxsusluğu milli reallığın istənilən həyat səviyyəsində baxdıqda bütün aydınlığı ilə ortaya çıxır. Müasirləri, xüsusilə həmkarları onun işgüzarlığına, elmlə mövcud milli reallığı birləşdirmək bacarığına heyran qalmaqla bunu yalnız fitri mənəvi-cismani qabiliyyət və istedadın təzahürü sayırlar. Ancaq məsələnin mahiyyəti yalnız bunda deyil, yaxud təkcə buna müncər olunmur. Milli-folklorşünaslıq «səhnəsində» Hüseyn İsmayılov fenomeninin necə yaranmasının əyani müşahidə təcrübəsi onun varlığının elmi və ictimai təzahür passionarlığının necə kövrək və incə psixoloji məqamlara bağlandığı haqqında yəqinliklə danışmağa imkan verir.

Hüseyn İsmayılov üçün folklor heç bir ilkin qavranışında elmi düşüncənin obyekt deyil. Baxmayaraq ki, çağdaş folklorşünaslığımızın ən unikal əsərlərini yazmaqla milli-humanitar mühitdə elmi rezonansları daim o yaradır, baxmayaraq ki, folklorlardan başlanan bütün elmi-ictimai həyat dinamikasının alqoritmlərini o müəyyənləşdirir, baxmayaraq ki, bu gün folklorşünaslıq elmi etiraf edib-etməməsindən asılı olmayaraq, öz inkişaf istiqamətlərini hər hansı forma və təzahür səviyyəsində yalnız ona hesablanmaqla qurur, ancaq yəni də bu fenomenal elmi

şəxsiyyət üçün folklor ilkin qavranışında məhz elmi düşüncənin obyektı deyil.

Folklor onun mənəvi mahiyyətidir. O, folklorun bağrından qopmuş, mayası folklorla yoğrulmuş və folk-lordən dünyaya göz açmışdır. Canına, qanına, iliyinə, sü-müyünəcən mənsub olduğu etnosun folklorlarda reallaşmış varlığını təmsil edir. O, Azərbaycan folklorunun daşdığı bütün tarixi-mənəvi dəyərlərin canlı təmsali və təcə-sümüdür. Davranışları milli xarakterin ən sivil səviyyə-sində belə yürüşçü oğuz türkünün folklor dünya modeli-nin ilkin bəşəri-universal arxetiplərini canlı şəkildə qoru-yur. Psixologiyasındakı milli xarakter özünəməxsusluğu-nun əsasında folklor dünyagörüşünün sabit, inkişaf və dəyişmələr zamanı toxunulmaz qalan, zamanın təbə-dülatları qarşısında mahiyyəti təhrif olunmayan struktur dəyərləri dayanır. Bütün bu keyfiyyətləri ilə o, folklorun həm içində, həm də fəvqündədir.

«Folkloriçi» onun yaddaş məkanını başdan-başə təşkil edən Göyçədir. O Göyçə ki Hüseyn İsmayılov üçün düşmənlə tapdağı altında deyil. Bütün tarixi koloriti, etnik mahiyyəti, mənəvi özəlliyi ilə diridir (yerindədir). Bu Göyçə onun üçün heç vaxt ölə bilməz. Onun ölməsi, Hüseyn İsmayılovu yaxından tanıyanlar bilir ki, bu az-man şəxsiyyətin hər mənada sona çatması olar. Hüseyn İsmayılov ona görə yaşayır ki, Göyçə diri, canlı və yenil-məzdir. Ruhu ilə Göyçəyə tən gələn, Göyçə adlı varlığın bütün semantik struktur göstəricilərini öz varlığında pro-yeksiyalandıran Hüseyn İsmayılov yaşamağa və çarpış-mağa haqqı Tanrıdan alan qazidir. Özü Göyçəyə, Göy-çəsi Azərbaycana, Azərbaycanı Turana, Turanı bütöv

planetə kodlaşmış bu insan üçün yaşamaq əzabı və qələ-bəni seçmək deməkdir.

Yaşamanın bu formulu hələ körpəlikdən onun canın-da və qanındadır. Aşığın sazı və sözü ilə onun ruhuna oturub. Gözünü açıb, dünyanı mərd-namərd savaşında görüb. Mərdin namərdlər, xeyirin şər üzərində qələbəsinə inam onun mənəviyyətinə folklorlardan aşılıb. Folklor qəhrəmanı ölümün astanasında olsa da, yenə sağ qalır və hökmən şər qüvvələr üzərində qələbə çalır. Bu, folklor-da mərdliyin, sağ qalmağın və qələbə çalmağın yeganə sxemidir. Həmin sxem bütövlükdə və eyni zamanda öz ifrat strukturu səviyyəsində Hüseyn İsmayılovun həyat fəlsəfəsini və onun praktik əsaslarını təşkil edir.

Hüseyn İsmayılovun alim şəxsiyyətinin unikalığı onun eyni zamanda folklor mühitinin həm içində (folk-loriçi»ndə), həm də fəvqündə («folklorfəvqü»ndə) ola bilməsində ifadə olunur. Mühitin qlobal məkanının fərqli qavrayış qatları arasında hərəkət (mediasiya) etmək qabi-liyyəti onun intellektinin, əqli-idraki imkanlarının (föv-qəl)genişliyi və (fövqəl)dinamizmi ilə şərtlənir. Folklor-şünaslığın Azərbaycan təcrübəsi üçün elmə gəlişin çox vaxt folklorla vurğunluqdan başlanması səciyyəvi haldır. Bir çox folklorşünaslarımız vardır ki, klassik folklor mühitlərindən çıxmışlar və həmin mühitin mətn fonduna əla səviyyədə bələddirlər. Folklor mühitini praktik olaraq bilmək yaxşı tədqiqatçı olmaq üçün fundametal bazanı təşkil etsə də, Azərbaycan təcrübəsində biz çox vaxt başqa mənzərənin şahidi olururuq. Bizim folklorşünasların ək-səriyyəti folklor mühitindən («folkloriçindən») qırağa çıxa bilməyib, bütün ömrü boyu onu, ən yaxşı halda, savadlı «söyləyici», alim-«informator» səviyyəsində təmsil edirlər.

«Folklorfövqü»nə qalxmaq təmsil olunduğu folklor mühitinin kosmik kontinumunun (məkan-zaman xronotopunun) orbitindən qopa bilmək, folklorun yeni qavrayış xronotopuna daxil olmağı bacarmaq deməkdir. **Bu bir inkarolunmaz fenomenallıqdır ki, Azərbaycan folklorşünashq elminin Hüseyn İsmayılov fakturasında «folkloriçi» və «folklorfövqü» məkanlar vahid intellektual sistem hadisəsi kimi tarixi-elmi gerçəklik modelinə çevrilmişdir.**

«Folklorfövqü» rakurs Hüseyn İsmayılova folkloru dünya modeli kimi elmi davranış kodu ilə «yenidən yaşamağa», folklorun zaman içində zamansızlıq («zaman zaman içində»), məkan içində məkansızlıq («xəlbir saman içində») mahiyyətini anlamağa imkan vermişdir. Folklor məkanının istənilən elementinin gerçəkliyi işarələndirən mətn olmasının dərki ona Azərbaycan folklorşünashq elminin tarixində fundamental konsepsiyaları reallaşdırmağa imkan vermişdir. Aşiq sənətinin genetik strukturunun modelləşdirilməsinə, yaxud dastan informasiyasının tarixi-prosessual strukturunun təsvirinə dair irəli sürdüyü, əsaslandığı və praktik intellektual təcrübədə gerçəkləşdirdiyi konsepsiyalar alimə böyük şöhrət gətirdiyi kimi, həm də onun intellektual-idraki potensialının sürəkli, dönməz və coşğun hadisəyə çevrilməsini təmin etmişdir. Oxuculara təqdim olunan «Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri» monoqrafiyası da Hüseyn İsmayılovun bundan əvvəlki konsepsiyalarının davamı yox, məhz yeni konsepsiyanın təqdimidir. Alim bu əsərində konkret olaraq folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyasını təklif etmiş, onun fundamental-nəzəri əsaslarını işləyib hazırlamış və

praktik material əsasında elmi təcrübədən (aprobasiyadan – sınaqdan) keçirmişdir.

«Folklor informasiyası» kateqorial hadisə olaraq nəhəng anlayışdır: ilk növbədə folklor dünya modelini bir bütöv olaraq «proyeksiyalandıran» sistemi nəzərdə tutur. Həmin sistemin daxili strukturu son dərəcə mürəkkəbdir. Ən iri kontekstdə Gerçəklik-Mətn-Şüur münasibətlərinin kosmik kontinumunu (məkan-zaman sistemini) bütün sərhədləri ilə nəzərdə tutur. Folklor informasiyası məkan-zaman sistemini onun ən mənalı elementləri səviyyəsində işarələndirdiyi kimi, həmin sistemin funksional dinamikasını da özündə əks etdirir. Bu mənada, folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyası son dərəcə dəqiq analitik təhlil qabiliyyəti tələb edir. **Həm də nəzərə alsaq ki, Azərbaycan folklorşünashqında bütün bu fundamental elmi-nəzəri problemlərə onun bütün tarixi boyunca, demək olar ki, toxunulmayıb və nəticədə həmin problemlərə münasibətdə milli nəzəri-elmi baza yaradılmayıb, onda Hüseyn İsmayılovun konsepsiyalarının hansı intellektual fenomenallığın sayəsində reallaşdığı təsəvvürə gələ bilər.**

Hüseyn İsmayılovun gerçəkləşdirdiyi konsepsiyalarda folklor ilk növbədə varlığın gerçəkləşmə modelidir. Alimin konsepsiyalarının yaranma imkanları həm də ona müncər olunur ki, Hüseyn İsmayılov düşüncənin folklor kodunun strukturunu aydın şəkildə təsəvvür edir. Onun üçün Mifin, Folklorun və Tarixin münasibətləri epoxal keçidlərin etnokosmik bütövidür. O, Mifdən Folklorə, Folklordan Tarixə yönəlmiş dinamikanı həm düzxətli diaxroniya, həm də qarşılıqlı (üfüqi) sinxroniya kimi götürüb sxemləşdirə bilir. Zamanla şərtlənən Mif-Folk-

lor-Tarix inkişaf strukturunun hər intellektə nəsib olma-
yacaq şəkildə zamansızlıq (retrospektiv- geriye zaman)
kontekstində modelləşdirə bilməsi ona Folklorun infor-
masiya hadisəsi kimi Mif arxitektonikasını da, Tarix
diaxroniyasını da bərpa etməyə imkan vermişdir. **Hüseyn
İsmayılovun intellektual gücünün ən unikal təzahürü onun
folklorun informativ strukturunda eyni zamanda həm Mifi,
həm də Tarixi görə və bərpa edə bilməsində ifadə olunmuş-
dur.** Alimin aşiq sənətinin genetik strukturunun modelləş-
dirilməsi haqqında son dövr dünya türkologiyasının fun-
damental hadisəsi olan (yeri gəlmişkən, Rusiya, Türkiyə,
İran, Tatarıstan, Dağıstan, Gürcüstan və s. ölkələrin tür-
koloqları tərəfindən yüksək şəkildə qiymətləndirilmiş)
konsepsiyası onun intellektual potensialının yuxarıda təs-
vir etdiyimiz xassələrinin passionar kükrəyişinin nəticəsi
olaraq meydana gəlmişdir. Hüseyn İsmayılovun folklor
informasiyasının etnik-regional strukturunun model-
ləşdirilməsi haqqında sonuncu konsepsiyasının şərh (yeri
gəlmişkən, alimin elmi təhlilinin bütün canlı «təhkiyə» ko-
loritinə baxmayaraq, bir çox hallarda son dərəcə sxematik
səviyyədə təqdim olunması, elmi informasiyanın təsvirinin
struktur mürəkkəbliyi bu nəhəng intellektin yaradıcılığını
şərh etməyi Azərbaycan elminin ehtiyacına çevirir) indiki
halda onun aşiq sənətinin genetik strukturunun modelləş-
dirilməsi haqqındakı konsepsiyasını bir daha xatırlamağı,
həmin konsepsiyanın struktur tezislərinə toxunmağı zərur-
ətə çevirir.

Alimin aşiq sənətinin genetik strukturunun model-
ləşdirilməsi haqqındakı konsepsiyası son dərəcə mürəkkəb
intellektual hadisədir. Ancaq konsepsiya bütün mürəkkəbliyi ilə yanaşı, həmin sənətin inkişaf modelinin

epoxal keçid məqamlarının çox aydın şəkildə müəyyən-
ləşdirilməsi ilə əlamətdardır. Konsepsiyaya görə, «aşiq»
sənət və yaradıcılıq hadisəsi kimi Ata-Baba-Dədə-Aşiq
struktur sxeminin məhsuludur. Bu sxemdə hər bir vahid
Azərbaycan-türk etnosunun bəşər səhnəsindəki tarixinin
konkret bir epoxasını işarələndirir: Ata, Baba, Dədə və
Aşiq epoxaları. **Azərbaycan-türk zamanının bu epoxal
inkişaf sxemi ona münasibətdə müşahidəsi hələ dünyanın
heç bir tədqiqatçısının intellektinə nəsib olmamış yeni
modelləşdirmə konsepsiyasını təqdim edir.** Bizə tarixin ən
müxtəlif inkişaf sxemləri baxımından modelləşdirilməsi
məlumdur. Miflərdə, mifik-epik şəcərələrdə zamanın mə-
lum ənənəvi təsvir strukturları olur.

Rəvayətdən bizə «Qordi düyünü» bəllidir. Əslində,
aşiq sənətinin mənşəyi Tarixin, Folklorun, Mifin və
Ritualın yaratdığı və «Qordi düyünü»ndən də mürəkkəb
dolaşığı idi. Qordi düyünü açma bilməyən Makedoniyalı
İsəndər onu qılıncla doğramışdı. **Dünya türkologiyasının
«aşiq sənətinin genezisi» adlanan «Qordi düyünü»nü aç-
maq məhz Hüseyn İsmayılova nəsib oldu.** Ancaq bu, tari-
xin şəxsiyyətə verdiyi şans yox, məhz qanunauyğunluq
idi. Çünki alimin dastan informasiyasının tarixi-proses-
sual strukturu ilə bağlı, eləcə də Novruz bayramı haqqın-
dakı və bu sonuncu konsepsiyaları bizə indi Azərbaycan
elminin Hüseyn İsmayılov fakturasından yalnız fenomen
kimi bəhs etməyə və onun elmi fəaliyyətini Azərbaycan
folklorşünaslığının renessans dövrü adlandırmağa imkan
verir.

Azərbaycan folklorşünaslığının XX əsrin sonundan
başlanan renessansı bütün səviyyələrdə Hüseyn İsmayılov
fenomenindən proyeksiyalanır. Onun folklorşünaslığa və

zamanla bütöv humanitar mühitə təsiri artan xətt üzrə gedir. Folklorşünaslıq elmi onun təkcə intellekti sayəsində yox, eyni zamanda əqli-psixoloji keyfiyyətləri əsasında inkişaf edir. O, Azərbaycan elmi-ictimai məkanına Folklor İnstitutu adlanan hadisəni daxil edə, onu fakta çevirə və ictimai mühitin fəvqünə qaldıra bildi. Bu prosesdə Hüseyn İsmayılov əqli-fiziki imkanlarından maksimum səviyyədə istifadə etdi. Azərbaycan adlanan mənəvi-ictimai mühitin daxili genetik strukturunu dərinləndirən bilən insan kimi, ən müxtəlif səviyələrə məxsus imkan vahidlərini vahid müstəviyə gətirməyi və folklorşünaslıq elminin akademik struktur vahidinə çevirmə prosesinə yönəlməyi bacardı. Bu, çoxlarına, hətta onu yaxından tanıyanlara, prosesdə bu və ya digər şəkildə iştirak edənlərə belə möcüzə kimi gəlir. Ona heyran olanlar arasında hətta «Bu işin qulpundan Hüseyn İsmayılov yapışıbsa, demək o, düzələcək» deyimi əmələ gəlir. Həmin deyim artıq milli folklorşünaslıq elminin bədxahlarının da ona və onun canı-qanı ilə bağlı olduğu folklor (folklorşünaslığa) münasibətdə xüsusi şəkildə, çox ehtiyatla və başlıca funksional postulat olaraq nəzərə aldıkları davranış formuluna çevrilmişdir. Xarakterinin və intellektual-əqli imkanlarının amplitud genişliyi Hüseyn İsmayılova həm intellektual düşüncə prosesi, həm elmi-təşkilati işlər, həm də ictimai fəaliyyətlə eyni zamanda məşğul olmağa imkan verir. O, buna, sadəcə olaraq, məhkumdur. Eyni zamanda həm alim, həm toplayıcı, həm də ictimaiyyətçi olmaq ondan fəvqəlintellekt və fəvqəlgüc tələb edir. Xoşbəxtliyi ondadır ki, Tanrısı bunları ondan və milli elmimizdən əsirgəməyib.

Hüseyn İsmayılovun bu monoqrafiyada təqdim olunan folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyası mürəkkəb nəzəri-elmi sistemdir. Həmin sistemin bütövlükdə şərhinin özü belə iri bir tədqiqatın mövzudur. Həm də onun təqdim etdiyi konseptual tezlərin qavranması müəyyən zaman tələb edir. Konsepsiyanın mürəkkəbliyinə onun zaman-zaman üzə çıxması da təsir etmişdir. Azərbaycan folklorunun regionlar üzrə toplanması və çapı işinə başçılıq edən, bu prosesdə eyni zamanda həm də toplayıcı və tərtibçi kimi iştirak edən alim konkret regionun folklorunu təqdim edən hər bir cild üçün həmin mühit folklorunun etnik-regional xüsusiyyətlərini, məhəlli-coğrafi təbiətini təsvir və təhlil edən müqəddimə-tədqiqat yazmışdır. Bu, ona zamanla mühitləri onların total mətn-janr sistemi səviyyəsində müqayisə etməyə və folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilməsi ilə bağlı nəzəri ümumiləşdirmələr aparmağa, onların əsasında konseptual tezlər irəli sürməyə və bütün bunları postulatlarla çevirməyə imkan vermişdir. Ona görə də alimin nəzəri sistemi, bir növ, onun yaradıcılığına «səpələn-məklə» zaman-zaman yaranmış (davam etmiş) tədqiqatının genetik strukturunu təşkil edir. Bu baxımdan, Hüseyn İsmayılovun folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyasının öyrənilməsi və şərhini onun bu tədqiqatına «səpələnmiş» konseptual tezlərin, aprobativ postulatların ümumiləşdirilməsini və təqdimini tələb edir.

Alimin folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyası, sözün hərfi mənasında, Göyçədən başlanmışdır. Çünki Hüseyn İsmayılovun

yılovun folklorla ilk təması Göyçə laylasından başlanmış və o, ömrünün bu gününəcən həmin layları eşitməkdədir. Hələ Qərbi Azərbaycanda ali məktəb müəllimi kimi işlədiyi dövrdən Göyçə folklorunu toplamağa başlamışdır. Azərbaycan etnik-siyasi dünya modelinə erməni xaosundan müdaxilə onu Göyçə folkloruna xüsusi şəkil-də və qırılmaz tellərlə bağladı. Göyçənin fiziki əsaslarından qoparılması bu regionun faktiki mövcudluğunu bütövlükdə mənəvi məkana müncər etdi. Göyçənin milli-etnik yaddaşdakı yerinin daşlaşdırılması, yaddaşın Göyçə səhifəsindəki milli-etnik informasiyanın (yazının) qorunması, silinməməsi, pozulmaması və çağdaş Azərbaycanlının «oxuya» biləcəyi koda «transliterasiya» edilməsi uğrunda amansız elmi mücadilə başlandı. Bu mücadilənin başında birmənalı şəkildə Hüseyn İsmayılov dayanırdı.

Onun mübarizəsi çox «amansızdır». Əqli-intellektual, fiziki-mənəvi potensialın imkan çevrəsinə daxil olan ən əhəmiyyətsiz ünsürlərin belə «döyüş hazırlığı» səviyyəsinə gətirilməsini nəzərdə tutur. Bu intellektual vətən savaşının ilk bəhrəsi «Vətən qütbətdə qaldı» kitabı, o cümlədən öz həcmi və tematik səviyyələri ilə hələ heç bir müqayisə obyektə tanınmayan «Göyçə aşıqları və el şairləri» toplusu və «Azərbaycan folklor antologiyası»nın fundamental «Göyçə folkloru» cildi oldu. Üst-üstə 1500 səhifədən yuxarı Göyçə folklor mühitinə məxsus mətnləri əhatə edən bu materialı toplamaq Azərbaycan folklorşünaslığının tarixində hələ heç kəsə nəsib olmayıb. Lakin bu həcm onun təkcə Göyçəyə aid topladıqlarının məkən göstəricisidir. Ümumiyyətlə isə topladığı folklor materialı neçə min səhifəni əhatə edir. Bu mənada, Hüseyn İsmayılovun folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun mo-

delləşdirilmə konsepsiyasının mükəmməlliyi son dərəcə unikal mükəmməlliyə malik bir mühitin folklor informasiyasının strukturunu özündə inikas edir.

Alimin konsepsiyasında Göyçə «**Uzaq etnik mənşəyin, yaxın milli gələcəyin indi qürbət vətəni**» kimi postulatlaşdırılmışdır. İlk baxışdan poetik strukturu ilə diqqəti cəkən bu konseptdə (konsepsiya vahidində) həm Göyçəyə, həm də ümumiyyətlə, folklor mühitinə münasibətdə onun ən mənalı elementləri özünün linqvoişarələnməsini tapmışdır. Bu ifadəni Göyçənin regional mühit formulu da adlandırmaq olar. Həmin ifadədə etnik varlığın konkret struktur səviyyəsinin (Göyçənin) etnopsixoloji düşüncədə işarələnməmiş modelinin paradigmatik səviyyələri öz əksini tapmışdır:

**Uzaq – Yaxın
Etnos – Millət
İndi – Gələcək
Vətən – Qürbət**

Mənalının bu paradigmatik sütununda çağdaş dünyaya modeli baxımından eyni sütunda duran elementlər kosmik eynigüclülük xassəsini heç də bütün hallarda təzahür etdirmir. Çünki Azərbaycan türkünün dünya nizamında tarazlıq pozulub: vətən qürbətə dönüb, «indi» zaman vahidi kimi utanc epoxasına dönüb. Nəzərlər yaxın gələcəyi axtarmaq üçün uzaq etnik mənşəyə yönəlib. **Ancaq Hüseyn İsmayılovun Göyçə formulunda məntiqi-semiotik münasibətlər etnik şüurun arxitektonik strukturunu əks etdirir.** O strukturu ki orada etnik-millət düşüncə üçün məğlubiyət yox, strategiya var, uduzmaq yox, taktika

var. Burada keçmişin, indinin və gələcəyin sərhədləri yoxdur. Bu gün və sabah vahid zaman olub, sakral dünəni proyeksiyalandırmalıdır. Əgər bu günün gerçekliyi dünənin əzəmət və möhtəşəmliyini əks etdirmirsə, onda Azərbaycan insanının bu günü yaşamağa haqqı yoxdur. Hüseyn İsmayılov öz Göyçə formülünün semantik mahiyyəti ilə Dünəni – Tarixi – Folkloru anmağa çağırmışdır:

«Folklor mənim xalqımdır, tariximdir... Zaman dəyişir, dövran keçir, vaxt heç nəyi və heç kimi gözləmir. Nəsillər bir-birini əvəz edir. Və əvəz edə-edə «son ucu ölümlü dünya»da əzəli və əbədi məskənimiz, ölümümüzün və dirmizin yiyəsi müqəddəs Vətən torpağına qovuşur. Beləcə, qovuşa-qovuşa, qaynayıb qarışa-qarışa tarixə çevrilir.

Folklor xalqımın tarixidir. Onun yaddaşında yaşayan və onu yaşadan həqiqət tarixidir. Hər qaya parçasında, hər dağında-daşında, çölündə, yamacında, gölündə, çayında, hər qarış torpağında, hər qəbir daşında, ayaq izində əfsanəyə dönmüş bir həqiqət yaşayır. Bəzən son dərəcə adi görünən bir xalq deyimində böyük bir tarixi həqiqət qorunub saxlanılır».

Göründüyü kimi, Hüseyn İsmayılov üçün folklor xalqı, onun tarixini, zamanını və məkanını özündə daşıyan yaddaş informasiyasıdır. Alim diqqəti milli-etnik yaddaşın folklor fakturasına yönəltməklə müasirlərinə milli həqiqətin ən uca və ülvi ünvanını nişan vermişdir.

Alimin regional folklor mühiti konsepsiyasında «torpaq» vahidi məkan-zaman xronotopunun relyef vahidi olmaqdan daha çox, milli-etnik düşüncənin sakral ünsürü kimi təqdim olunur. Göyçəni «Ulu Qorqud diyarı» kimi işarələndirən Hüseyn İsmayılov onun folklor

mühiti kimi regional strukturuna ilk növbədə bu sakrallıqdan yanaşmışdır:

«Torpaq müqəddəsdir. Orada ulularımızın, babalarımızın ölməz ruhu yaşayır. Bu torpaqda Vətən adlı bir ana yaşayır. Bu Vətən analarımızın anasıdır. Uzun saçlı, al yanaqlı, gül camallı, boylu-buxunlu, ər qeyrətli, namuslu Burla Xatunumuzun, Məshətimizin, Nigarımızın anasıdır. Analar həmişə torpaq amanatı deyiblər. Namuslu, qeyrətli, bin-bərəkətli torpaq. Xalqımızın torpağı bərəkətdən yögrulmuş el-obalarından biri də qədim Göyçə mahaladır».

Beləliklə, konsepsiya müqəddəs dəyərlərin Azərbaycanın etnik-mədəni mühitləri üçün əsas olduğuna isnad etmişdir. Torpağın müqəddəsliyi uluların (babaların) ruhuna, Vətən adlı anaya ehtiva olunur. Ana Vətənin sakral torpaq ruhu etnoepik düşüncənin Burla Xatun, Məshəti, Nigar, Həcər kimi düşüncə arxetiplərində paradizmə bənzərdir. Bu sakrallıq fərdlərin davranış sxemləri səviyyəsində namus, qeyrət stereotiplərini nəzərdə tutur. Bunlar olan yerdə etnosun varlığının teokosmik başlanğıcı hərəkətə gəlir: Uca Tanrı el-obaya bin-bərəkət verir.

Hüseyn İsmayılovun folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyasında Göyçə folklor mühiti onun strukturunun bütün elementləri səviyyəsində mənalandırılmışdır. Alim «Göyçə Oğuz Türk dili» ilə «Saz dili» arasında semiotik bağları aşkarlamaqla regional folklor mühitini necə tədqiq etməyin son dərəcə canlı və emosional nümunəsini vermişdir. Onun tədqiqatından aşağıdakı parça konseptual tezis kimi də, funksional postulat kimi də bütün hallarda orijinal duyum və deyimi ortaya qoyur:

«Göyçə Oğuz Türk dili də min illər, altında heç bir sistemli dil qatı olmadan, öz kökləri üzərində yaşayıb. O cümlədən hər bir göyçəlinin qövmi-genetik çalarında Saz ruhu olduğu kimi qalıb. Sözün, səsin deyə bilmədiyini deyən Saz Ruhu! Bu genetik rişə tarixin hansı dərinliklərinə gedib çatır, məlum deyil... Özgə yerlərdən gəlmə ayrıntılar və s. Göyçə bədii metaforasının ümumi sistemində əriyib, özləşib, Sazlaşıb. O məlumdur ki, Göyçə mövcud olandan Saz da mövcuddur. Lakin hər bir nəslin mənəvi səviyyəsindən asılı öz sözü var, nəğməsi, musiqisi var. Göyçənin Qorqud misilsizliyi, Miskin Abdal ucalığı, Ələsgər sehri var. Zaman ölçüsündən isə Qorqud hikməti dünyəvi fikir səviyyəsini ötür. O Qorqud ki, Bayatqalada doğuldu – Göyçənin güney obalarından birində. Buralar Baylarındı. Baybecan xanın otları, yaylası bu obanın yan-yörəsində idi. Sonralar Bayatqala öz adında qaldı, Baybecanın obası isə Baybecan-Babecan-Babacan adlandırıldı. Baybecan xanın qızı Banıçiçəyin Beyrəyi gözlətdiyi təpə – Bam-bam təpə «gözet gədiyi», sonralar «Şımpır gədiyi» adlanırdı. Lakin Bam-bam təpə bu gün cüzi deformasiya ilə Bambı təpə adlanır. Bu gədiyin qarşısında Göyçəli oğuz gözəli Sevgili də öz Mahmudunu gözləyirdi. Düz 70 il əfsanəvi və yaşarı bir məhəbbətlə, insanın qanını heyrətdən donduran bir dözümlü və sədaqətlə məhz Göyçə gözəli beləcə yar yolu gözləyə bilərdi!!! Banıçiçək, Sevgili, Mələykə!!! Bu oğuz qızlarını bir-birindən böyük zaman ayırır. Amma Vəfa, Sədaqət, Sevgi Qüdsiyyəti, Göyçəvarilik onları bir simada bütövləşdirir. Göyçə qızları Göyçə dərğahında Aydan arılanıb, Zirvələrdən dözümlü, qürur, Günəşdən qaynarlıq, çiçəklərdən, çeşmələrdən gözəllik toplamışdılar...»

Bu fikir vahidində elmlə emosiya, intellektlə ruh, analitik baxışla affektiv çalar bir-birinə sarmaşılıb. Elmi özünüifadədə eyni zamanda emosional-affektiv koda köklənmə nə qədər təzadlı səslənsə də, intellektual-əqli diqqətin Göyçə adlanan varlığa cəmləşməsinin yazı təzahürü kimin yazmasından asılı olmayaraq, emosional-affektiv çalarla müşayiət olunmalıdır. Çünki Göyçə milli-mədəni düşüncənin elə bir səviyyəsidir ki, onda Azərbaycan etnosunun mənəvi mədəniyyətinin bütün tarixi fondu özünün kamil şəkildə ifadəsini tapmaqla onunla «təmasa» girəni ilk növbədə heyrətə salır. Buna Hüseyn İsmayilovun Göyçənin «regional mühit formulundakı» semiotik elementlərin təhlilindən aydın görmək olur. Həmin elementlər öz səciyyəsi baxımından iki yerə ayrılır:

1. Göyçə folklor mühiti üçün səciyyəvi olan və məhz bu mühitə xas semantemlərin daşıyıcısı olan obraz-ışarələr (universum-semantemlər);

2. Təkcə Göyçəyə yox, ümumiyyətlə, hər bir folklor mühitinə xas olan obraz-ışarələr (universum-semantemlər).

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, «yalnız Göyçə folklor mühitinə aid olan» obraz-ışarələrin özü belə öz formal strukturunda Azərbaycanın bütün folklor mühitlərinə xas olan keyfiyyətləri özündə universumlaşdırır. Başqa sözlə, folklor mühitinin hər bir struktur elementi onun məkan-zaman xronotopuna, yaxud mənəvi-poetik xronotopa aid olmasından asılı olmayaraq, semiotik işarədir. Bir işarə kimi, mənsub olduğu gerçəkliyi öz inikas miqyasında sistem səviyyəsində təcəssüm etdirir.

Hüseyn İsmayılovun «formullaşdırmasında» Göyçə folklor mühiti aşağıdakı elementləri səviyyəsində universonlaşdırılmışdır:

Göyçə – Regional folklor mühitinin fəvqəlmaksimum dərəcədə sənəkləşdirilmiş nominativ universumu;

Oğuz-Türk dili – Göyçəni tarixi-diaxronik kontekstdə universonlaşdırən, regional-coğrafi kontekstdə xüsusişəkilən linqvokod. Bu kodla Göyçə folklor mühiti bir tərəfdən özünün varlığını reallaşdırır: dil bu halda onun mövcudluğunun zərurətinə çevrilir. O biri tərəfdən folklor dünyagörüşünün total mətn universumuna çevrilir: Göyçə folklor mühiti Oğuz-Türk dilində «Göyçə poetik düşüncəsinə» transformasiya olunur. Lakin dilin rolu heç bir halda texniki prosesə münqər olunmur. Bu, yalnız ayrıca şərtləndirilmiş kontekstdə mümkündür (məsələn, nəyinsə tərcüməsi prosesində). Ancaq Göyçə folklor mühitinin linqvosəviyyədə reallaşdığı Oğuz-Türk dili Hüseyn İsmayılovun «formullaşdırmasında» Göyçənin obrazıdır: struktur elementlərinin mikrohissəcikləri ilə də Göyçə «etnosunun» düşüncə modelini işarələndirir.

Saz – Bu, Hüseyn İsmayılovun «formullaşdırmasında» öz semantikasına görə region folklor mühitinin «xəritəsində» qlobal struktur elementi və səviyyəsidir. O, folklor dünya modelinin strukturuna daxil olan vahid olaraq ünsürdür, lakin universum kimi semantik hüdudsuzluğu onu Hüseyn İsmayılova həmin dünya modelinin sadəcə elementi kimi yox, eyni zamanda müstəqil səviyyəsi (yarusu) kimi götürməyə imkan vermişdir.

Saz Ruh – Alimin folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyasında «saz ruhu» Saz semantemi ilə Göyçəli semantemi

arasındakı metafizik məkan kimi xarakterizə olunur. Bu məkan özünün mənəvi-metafizik xassəsi ilə Sazla Göyçəli arasında elə bir bağlılıq yaradır ki, buraya, istisnasız olaraq, heç nə daxil ola bilmir. Göyçəli həmin Ruh vasitəsi ilə Saza kodlaşır: Saz Göyçəlinin, Göyçəli isə Sazın kosmik ekvivalenti, eynigüclü əvəzedicisi kimi çıxış edir. Bu, Göyçə folklor mühitinin klassik yaddaş çağında da belə idi, indi də o yaddaşın daşıyıcıları üçün beləcə qalır.

«Göyçə» bədii metaforası – Bu, dünyanı obrazlaşdırmanın Göyçə folklor mühitinə xas səviyyəsidir. Həmin səviyyədə həm ümumtürk metafora sisteminin universalizmi, həm də gerçəkliyi metaforalaşdırmanın Göyçəli poetik düşüncəsinə xas xüsusiyyətləri ifadə olunmuşdur. Hüseyn İsmayılovun «formullaşdırmasında» Göyçə bədii metaforası gerçəkliyin linqvopoetik səviyyəyə kodlaşmasının xüsusi halıdır. Onu milli metaforanın başqa sinxron tiplərindən özünəməxsus keyfiyyətləri fərqləndirir. Bu metaforanın özünəməxsusluq keyfiyyətləri Göyçəlinin gerçəkliyə sevgisində ifadə olunmuş xüsusi münasibətdən qaynaqlanır.

Qorqud misilsizliyi və hikməti – Qorqud Göyçə folklor dünya modelinin sakral yaddaş arxetipidir və Hüseyn İsmayılov bu sakral semantemi Göyçə folklorunda həm invariant (**misilsizlik**), həm də paradigmatik törəmələr (**hikmət**) şəklində bərpa edə bilmişdir.

Miskin Abdal Ucalığı – Göyçə folklor mühitinin ilahi-irfani epoxasının invariant səviyyəsi. O, Hüseyn İsmayılovun folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyasında antroposemantemin həm də islami-təsəvvüfi sakrallaşma

başlanğıcıdır. Alim bu obrazın paradiqmatik sütununu Göyçə aşığı mühitinin başlanğıcından bugününəcən bərpa etmişdir.

Ələsgər sehiri – Miskin Abdal invariantının irfani-poetik paradiqmasının intibah həlqəsi. Göyçə folklor mühitinin Miskin Abdaldan gələn irfani-poetik enerjisi Ələsgər sehrinə kodlaşır və bu sehrdən bütöv Azərbaycan aşığı poeziyasına transformasiya olunur.

Göyçə gözəli – Bu universum-obraz Hüseyin İsmayılovun Göyçə folklor mühiti «formulunda» gerçəkliyi estetik kodla qavrayışın etalonu, semantik invariantıdır. Göyçəlinin gözəllik haqqındakı bütün düşüncələri bu obrazda təcəssüm edib. O, gerçəklik aləmində seyr edib təfəkkür hadisəsinə çevirə bildiyi bütün harmoniya ünsürlərini «Göyçə gözəli» obrazına kodlaşdırıb. Hüseyin İsmayılovun bərpasına görə, onda Göyçəli estetik düşüncəsinin bütün epoxal qatları şifrələnib. O, bərpa yolu ilə həmin obrazın strukturunda antropomifoloji harmoniyayı da, islami-ortodoksal ülgüləri də, irfani-teokosmik təəllanı da ayrıca səviyyələr şəklində təsvir etmişdir.

Banıçığək, Sevgili, Məleykə – Göyçəli gözəli invariantının reallıqla poeziyanı vəhdətini təqdim edən «paradiqmaları». Hüseyin İsmayılov bu paradiqmaların simasında Göyçə folklor mühitinə məxsus poetik təfəkkürdə gerçəkliyin obrazlaşma imkanlarını onun funksional mexanizmləri səviyyəsində aşkarlaya bilmişdir.

Vəfa, Sədaqət, Sevgi Qüdsiyyəti – Bu mənəvi semantəmlər Hüseyin İsmayılovun «Göyçə» folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun mə-

dələşdirilmə konsepsiyasında folklor dünya modelinin funksionl strukturunun semantəmləri kimi təqdim olunur. O aydınlaşdırmışdır ki, bu semantəmlər Göyçə folklor mühitinin bütün həyatı durumlarda başlıca mənəvi ülgüləri hesab olunmuşdur. Alimə görə, həmin mənəvi vahidlərinin strukturunda həqiqətlə bədiilik bir-birinə münasibətdə müəyyən nisbət təşkil etmir: boya-boy duraraq bir-birini tamamlayır.

Göyçəvarilik – Vəfa, Sədaqət, Sevgi Qüdsiyyəti semantəmlərini paradiqmalaşdıran, onların düzümünü şərtləndirən invariant. Bu invariant Hüseyin İsmayılovun «Göyçə» folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyasında «Göyçəli gözəl» universumunun funksionallaşma dinamikasının tipi, folklor dünya modelində gerçəkliyə münasibətin poetikləşdirmə məqamı, poetik-estetik yanaşmanın davranış formuludur.

Zirvə, Günəş – Bu obrazlar Hüseyin İsmayılovun Göyçə folklor mühiti «formulunda» relyefin aktual üzvlənmə kontekstində sakrallaşma semantəmləridir. Göyçəlinin gerçəkliyə poetik münasibətinin bu elementlərində onun Zirvə adına qəbul etdiyi bütün ucalıqlar, Günəş adına qəbul etdiyi bütün işıqlar universumlaşıb.

Hüseyin İsmayılovun folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyası özünün bütün nəzəri mükəmməlliyi, elmi sistemi, konseptual əsasları, kateqorial aparatı, nəzər bitkinliyi, terminoloji konkretliyi və elmi kamilliyi səviyyəsində Şirvan folklor mühitinə münasibətdə reallaşıb. Bu səviyyədə onun konsepsiyası həm də nəzəri cəhətdən tamamlanmışdır.

Alimin «Azərbaycan folklor antologiyası»nın «Şirvan» cildinə yazdığı ön sözdə özünün regional folklor mühiti konsepsiyasını belə nəzəri kəskinliyi ilə təqdim etməsi səbəbsiz deyildi. Hüseyn İsmayılov özü bu barədə yazır: «Azərbaycan folklor antologiyası» çoxcildliyinin ölkənin çeşidli bölgələrinin zəngin xalq yaradıcılığı örnəklərini əks etdirən ardıcıl nəşrinə qeyri-elmi münasibət bildirən bəzi opponentlərimizin nəzərinə çatdırırıq ki, folklor mətnlərinin bu şəkildə çap olunması çağdaş folklorşünaslığın elmi prinsiplərinə tamamilə uyğundur və hətta onun kifayət qədər aktual və zəruri bir səviyyəsini təşkil edir. Bu məsələyə **bizim gördüyümüz işin dəyərini elmi ictimaiyyətə yanlış təqdim etmək istəyən qeyri-obyektiv münasibətə** (seçmə bizindir – S.R.) cavab olaraq folklor mətnlərinin və geniş anlamda xalq yaradıcılığı faktının öyrənilməsi üçün mümkün səviyyələri bir daha diqqətə çatdırmağı zəruri sayırıq».

Göründüyü kimi, Hüseyn İsmayılov «Azərbaycan folklor antologiyası» çoxcildliyinin «Şirvan folkloru» cildinə yazdığı ön sözdə bu nəşrə bir sıra «folklorşünaslar» tərəfindən bəslənilən münasibəti «qeyri-elmi» adlandırmışdır. Çox təəssüf ki, Azərbaycan folklorşünaslığında belə «qeyri-elmi» ünsürlərin olması realıqdır. Sovet ideoloqlarının uzun onilliklər ərzində qeyri-ruslara, qeyri-slavyanlara və qeyri-xristianlara münasibətdə yeritdiyi elmi siyasətinin qurbanı və məhsulu olan bu filoloq-folklorşünaslar indi elmi tərəqqinin hər mənada tormozuna çevrilmişlər. Folklorşünaslığın, o cümlədən profil bazası üzrə formalaşdığı filologiyanın gerçək mahiyyətindən xəbərsiz bu «alimlərin» yaratdığı faciə onların özlərinin də dərk etdiyi durumlarını heç cür dəyişmək istəmə-

məsində ifadə olunur. Uyğun elm sahəsinin kateqorial aparatından, nəzəri-metodoloji sistemindən xəbərsiz olan, yaxud qısırlaşmış beyinləri ilə onları heç cür qavraya bilməyən bu adamların sağlam elmə və onun məhsullarına münasibəti bütün hallarda elmi və etik çərçivələrdən qıraqda, yəni Hüseyn İsmayılovun yazdığı kimi, «qeyri-elmi» (o cümlədən qeyri-humanist) olur. Və belələrinə münasibətdə məlumun sübutuna bihədə vaxt sərfi də milli-elmi həyatımızın zərurətinə çevrilir.

Hüseyn İsmayılov antologiyanın «Şirvan» cildində «regional folklor mühiti» anlayışının nəzəri-kateqorial strukturunu şərh etmişdir. Bu şərh doğuran amillərdən biri milli folklorşünaslıqda «məktəb» və «mühit» anlayışlarının kateqorial sərhədlərinin bir-birinə qarış-quruş edilməsidir. Folklorşünaslıqda «aşiq mühiti», yaxud «aşiq məktəbi» termini ilə bağlı mübahisələr vardır.

Ümumiyyətlə, hər hansı elmi mühidə mübahisənin olması təqdirdə və alqışa layiq hal olsa da, bizim folklorşünaslıqda aksiomların mübahisə predmetinə çevrilməsi təəssüfdoğurucu, lakin acınacaqlı gerçəkdir.

«Mühit» və «məktəb» anlayışları aşiq sənətinə münasibətdə konkret məzmun kəsb edən, öz dəqiq sərhədlərinə malik, başlıcası, biri o birini əvəz edə bilməyən, qeyri-sinonimik terminlərdir.

M ü h i t – *aşiq sənətinə münasibətdə tarixi, coğrafi, etnik, demoqrafik, siyasi, ictimai, iqtisadi, inzibati, lingvistik, mədəni və s. bu səviyyəli amillərin qovuşmasından yaranan mədəniyyət hadisəsidir. Mühit anlayışının gerçəkləşmə (ifadələnmə) kodu məkani-mənəvi, yəni fiziki-ruhanidir.*

M ə k t ə b – *aşiq sənətinə münasibətdə mədəni təcrübənin ötürülməsinin, sənəti sistem kimi gerçəkləşdirən*

ənənənin yaşadılma mexanizminin forma-məzmun vahidini ifadə edən anlayışdır. Onun gerçəkləşmə kodu bütün hallarda mənəvidir. Başqa sözlə, aşiq məktəbinin varlığı mənəvi təsir dilinə (koduna) müncər olunur. Və bu varlıq musiqi səsi və bədii söziün sənət kontekstində struktur vahidlərindən təşkil olunur.

Aşiq sənətinə münasibətdə istər «aşiq mühiti», istərsə də «aşiq məktəbi» terminləri funksional anlayışlardır: aşiq sənətinin həm «mühit», həm də «məktəb» səviyyəsi bütün hallarda gerçəkliyi əks etdirir. Azərbaycan folklorşünaslığının tragikomizmi bu anlayışları ya nadanlıqdan, ya da primitivliklə süslənmiş ambisioz tərslikdən doğaraq bir-birinə ya əvəzedici, ya inkaredici mövqedə istifadə etməsində ifadə olunur. Məsələn isə ondan ibarətdir ki, bu anlayışlar aşiq sənətini inikas edən sistemin bir-birindən tamamilə fərqli səviyyələrini əks etdirir və buna görə onları nə sinonim (əvəzedici), nə də antonim (biri digərini inkar edən) kimi işlətmək mümkün deyildir.

Hüseyn İsmayılovun folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyasında folklor mühitin regional sisteminin struktur səviyyələri və bundan irəli gəlməklə öyrənilmə aspektləri aşağıdakı kimi strukturlaşdırılmışdır:

FOLKLOR MÜHİTİNİN STRUKTUR SƏVİYYƏLƏRİ:

1. Məhəlli (lokal) səviyyə;
2. Regional səviyyə;
3. Milli və yaxud ümummilli səviyyə;
4. Qlobal səviyyə;

FOLKLOR MÜHİTİNƏ YANAŞMA ASPEKTLƏRİ:

1. Azərbaycan-türk aspekti;
2. Türk və ortaq türk aspekti;
3. Şərq aspekti;
4. Qlobal aspekt;

Hüseyn İsmayılovun konsepsiyasında folklor mühitin regional strukturunun bütün bu səviyyə və aspektləri dolğun və bitkin nəzəri sistem şəklində təqdim olunmuşdur. Konsepsiyanın strukturu öz şərhli ilə bağlı xüsusi yanaşma genişliyi tələb edir.

Alim folklor mühitinin regional strukturunun «məhəlli (lokal) səviyyəsi» ilə bağlı yazır:

«Buraya kənd, qəsəbə, şəhər, rayon və s. bu tipli məhdud coğrafi məkan əhatə edən folklor mühiti aiddir. Bu zaman folklorun yerli mədəni şəraitdə uyğun məhəlli səciyyəsi aşkarlanır. Söyləyici problemini də, janr intensivliyinin lokal xarakterini də bu səviyyədə öyrənmək daha məqsədəuyğundur. Mərasim folklorunun təbii-coğrafi və tarixi-mədəni özəlliyini əks etdirən səciyyəvi cəhətlər, arxaik elementlər və lokal motivlər də bu zaman daha çox və daha asan aşkarlana bilər».

Konsepsiyanın bu struktur tezisindən aydın olur ki, folklor mühitinin məhəlli (qlobal) səviyyəsinin məkan-inzibati strukturunu kənd, qəsəbə, şəhər, rayon və s. təşkil edir. Bunlar mühitin eyni zamanda məhəlli-mədəni məkan vahidləridir. H.İsmayılov bu vahidləri folklorun regional strukturunun öyrənilməsi üçün ən optimal obyektlər hesab edir.

Alim folklor mühitinin regional səviyyəsi ilə bağlı yazır:

«Tarixi-mədəni və bəzi folklor mühitləri üçün həm də iqtisadi-siyasi şəraitin çeşidli dövrlərdə müxtəlifliyi eyni bir xalqın həyatını folklor gerçəkliyində rəngarəng şəkildə əks etdirmişdir. Bu rəngarənglik bölgəvi xarakter daşıyır və sosial-mədəni əsasları vardır. Bundan irəli gələn məsələlərin sistemli şəkildə öyrənilməsi folklor mətnlərinin regional faktlarının qeydə alınmasından və nəşrindən kənarında baş vermir».

Alim, göründüyü kimi, folklor mühitinin strukturunun regional səviyyəsini həm də xalqın həyatının «tarixi-mədəni» (bəzən həm də «iqtisadi-siyasi») taleyini özündə işarələndirən informativ mənə səviyyəsi kimi götürmüşdür. Əgər məhəlli səviyyədə folklor mühitinin daha çox məhəlli-məkani xüsusiyyətləri aşkarlana bilirsə, regional səviyyə «etnosun» varlığına artıq tarixi-mədəni, iqtisadi-siyasi kontekstdə baxmağa imkan verir. Bu baxış eyni zamanda folklor mühitinin başlıca göstəricisi olan mətnlərin məzmun və forma strukturunda da «regional səviyyəni» şərtləndirən işarələri bərpa etməyə şərait yaradır.

Folklorşünas-alim folklor mühitinin regional strukturunun «milli və yaxud ümummilli» səviyyəsini təqdim edərkən öncə «milli» və «ümummilli» terminləri ilə bağlı bir epistemoloji təhlil də aparmışdır:

«Əslində, bu terminlər arasında bir fərq yoxdur. Bunlardan ikincisi sovet dönəmində və sovet ideologiyası tərəfindən milliliyi məhv etmək üçün uydurulmuş və sosial-mədəni əsası olmayan yanlış bir anlayışdır. Müllərin lüğətində «natsionalny» və «obşenatsionalny» sözlərinin

hər ikisi «national» (milli) şəkildə verilmişdir. «Milli folklor» ifadəsinə irad tutanların bu terminlər və kateqoriyalar haqqında düşünməsinə ehtiyac vardır».

Bu məqamda Hüseyn İsmayılov folklor və millət, folklor və etnik tale ilə bağlı məhz özünə məxsus olan düşüncələrini də təqdim etmişdir:

«Biz bir millətlik. Ölkəmizin və dövlətimizin adı Azərbaycandır. Millətimizin adı Azərbaycan türkü və ya sadəcə olaraq, türkdür. Türklük bizim milli varlığımızdır. Amma türklük çağdaş anlamında içində fərqli etnik qrupların – milliyyətlərin olmasını istisna etmir. Bu anlamda, daha çox tarixi-mədəni, sosial-mənəvi gerçəkliyi ifadə edən həyat və talenin toplumsal birliyi olan millətlə etnik mənsubiyyəti bildirən milliyyət bir-biri ilə qarışdırılmamalı və bir-birinə qarşı qoyulmamalıdır. Mənfur ermənilər bizim üstümüzə gələndə bizim hansımızın hansı etnik mənsubiyyətli olmağımızı, şübhəsiz ki, heç düşünməmişdir. Biz düşmənin də gözündə bir millətlik, öz gözümdə bir olmağımıza nə mane olur?! Milliyyət kimi birimiz oğuzdur, birimiz qıpçaqdır, tatdır, ləzgidir, lahıdır, dağlıdır və s. Amma millət kimi hamımız bir yerdə türk ola bilirik və bununla da eyni əxlaq, din, davranış, məişət və yaşayışın ümumi, hamımız üçün ortaq olan bir nöqtədə birləşirik. Güc birlikdədir və birlik haradadırsa, dirilik də oradadır. Əks halda, bizi hissələrə parçalayıb məhv etmək üçün indidən qıcardılmış dişlərin geniş panoramını müasir dünya düzəninə qatıyan sadə və vəd olduğu kimi humanist olmayan paradoksallığı içərindən çox aydın şəkildə müşahidə etmək mümkündür».

Bu sətirlərdə, əslində, Hüseyn İsmayılovun alim-vətəndaş kimi folklorla bağlılığının, folkloru milli düşün-

cənin fəvqünə qaldırmasının nəzəri-məfkurəvi əsasları ifadə olunmuşdur. Məhz ona məxsus olan bu «milli-ideoloji» «tezisləri» nöqtəsinə və vergülünə dəymədən Azərbaycanın etnik-milliyət siyasət doktrinası üçün əsasnamə kimi götürmək olar.

Doğrudan da, Azərbaycanda ictimai psixologiya səviyyəsində funksional milliyət siyasət yoxdur. Şüarçı mil-lətçilərin çəpər başında savaşıyan qonşu arvadların «repertuarı» səviyyəsindəki «doktrinaları» Azərbaycanın hər obasındakı şəhid xiyabanlarının astanasında nə qədər miskin görünür. Azərbaycan xalqı şəhidlər xiyabanında bütün milliyət əzəməti ilə bütövdür və bu bütövlüyü Hüseyn İsmayılovun nəzəri-məfkurəvi «postulatları» nə qədər dəqiqliklə əks etdirir!

Alim daha sonra folklorun mühitinin regional strukturunun «milli və yaxud ümummilli» səviyyəsini folklor düşüncə koduna münasibətdə şərh edərək yazmışdır:

«Məsələnin folklor kontekstinə gəlinə qeyd etməliyik ki, folklorumuz – xalqımızın yaratdığı fikir və sənət vahidi bir tamdır, bütövdür, hissələr, qəlpələr, laylar, qatlar şəklində realizə olunur, sabit, dəyişməyən strukturun dəyişə bilən məlumatları şəklində kanonik qəlibləri pozmadan variantlaşır, variasiyalaşır, millinin bölgəsi və məhəlli formaları yaranır. Bu tipli üzvlənmənin səbəbləri çoxdur və geniş tədqiqatlar tələb edir. Bu, məsələnin bir tərəfidir. Digər tərəfdən, bölgələrdə, xüsusilə konservativ kənd mühitlərində qorunan arxaik folklor elementləri mövcuddur. Bu da ayrı-ayrı folklor janrlarının genezisi və tipologiyası problemlərini öyrənməyə, mətnlərin əski-kültür aspektlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir».

Fikirdən aydın olduğu kimi, folklor mühitinin regional strukturunun «milli, yaxud ümummilli» səviyyəsində folklor öz daxili quruluş sisteminin bütün struktur elementlərinin funksional qatlarının düzümü şəklində təqdim olunur. Bu halda yeni səviyyə («milli», yaxud «ümummilli») özündən əvvəlki səviyyələrin («məhəlli-lokal» və «regional») mövcudluğunda reallaşmaqla onları heç bir halda inkar etmir.

Hüseyn İsmayılov daha sonra öz «primitiv ədəbiyyatşünas» («folklorşünas») opponentlərinə xitabən yazır:

Amma bu heç də folklorun milli xarakterinin kölgədə buraxılması və ya bəzi primitiv ədəbiyyatşünasların elmi auditoriyanın ətrafında səsləndirdikləri kimi, folklorun bölünməsi, parçalanması deyildir (seçmə bizimdir – S.R.). Məsələn, Göyçədə «Şair Kazım və Nazlı xanım» dastanını bu bölgənin söyləyiciləri də, dinləyiciləri də bilir. Amma Şirvan üçün populyar olan «Canbaxış dastanı»nı bu bölgədən kənar, bəlkə də, heç kim eşitməmişdir. Folklorun digər janrlarında da belə özəlliklərə sıx-sıx təsadüf edilməkdədir. Amma bu nümunələrin heç biri orijinal, yeni bir folklor hadisəsi və ya mətni deyildir. Məsələn, türk dastan qəlibi vardır: daşdığı məlumatlardan, obrazlardan və motivlərdən asılı olmayaraq, bütün dastanlar həmin kanonların içində gerçəkləşir. Bu, folklorun başqa janrlarına da aiddir. Məsələn, lətifələrin lokal qəhrəmanları olduğu bəlli bir hadisədir. Amma Molla Nəsrəddin və ya Bəhlul Danəndə kimi lətifə qəhrəmanları milli kontekstdən də genişdir, ümumtürk və hətta şərq kontekstinə və arealına çıxır. Bu mənada, folklorun etnik-coğrafi və mədəniyyətlər arealları üzrə öyrənilməsi onu başqa bir çevrədə də tədqiqə cəlb etməyi tələb edir».

Hüseyn İsmayılovun folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyasında folklor mühitinin dördüncü struktur qatını «qlobal səviyyə» təşkil edir:

«Konkret olaraq Azərbaycan folklorundan çıxış olursa, bizim milli-mənəvi varlığını əks etdirən mətnlərin Azərbaycan folklor arealından daha geniş kultür çevrəsinə daxil olduğunu müşahidə edə bilərik».

Göründüyü kimi, alimin struktur formullaşdırmasında qlobal səviyyə folklor mühiti məkanının, bir növ, «qabıq» hissəsini təşkil edir. Folklor mühitini canlı orqanizmə bənzətsək, qlobal səviyyə həmin orqanizmin «dərisidir».

Dəri hər hansı orqanizmin ən mühüm orqanıdır. O, sadəcə olaraq, örtük rolunu oynamır. Dəri bədəni (orqanizmi) ətraf aləmdən ayırmır, əksinə, onları əlaqələndirir. İnsan orqanizminin ətraf aləmlə əlaqəsinin əhəmiyyətli bir qismi dəri vasitəsi ilə baş verir. Hüseyn İsmayılovun folklor mühitinin struktur «formulunda» «qlobal səviyyə» də belə bir «qabıq-ötürücü» rolunu oynayır. Hər hansı folklor mühitinin digər folklor mühitləri ilə əlaqəsi ilk növbədə həmin qlobal səviyyə vasitəsi ilə baş verir: ondan keçərək mühitin strukturunun digər səviyyələrinə təmas edir. Hüseyn İsmayılovun konsepsiyasında folklor mühitinin onun daxil olduğu ətraf aləmlə münasibətləri Mikrosistemlə Makrosistemin münasibətləri şəklində modelləşdirilmişdir. Hər iki sistem səviyyəsinin arasında «qlobal (struktur) səviyyəsi» dayanır:

Mikrosistem – Qlobal Səviyyə – Makrosistem

Bu halda:

Mikrosistem – regional folklor mühiti;

Makrosistem – regional folklor mühitinin daxil olduğu milli folklor sistemidir.

Lakin alimin formullaşdırmasından aydın olur ki, Mikrosistem Makrosistemə daxil olduğu kimi, o da öz növbəsində Meqasistemə daxildir. Başqa sözlə, Şirvan folklor mühiti (mikrosistem) Azərbaycan milli folklor sisteminin (Maksosistemin) struktur səviyyəsini təşkil etdiyi kimi, milli folklor sistemi də öz növbəsində dünya folklor sisteminin (Meqasistemin) struktur səviyyəsini təşkil edir:

Mikrosistem – mühit folkloru

Makrosistem – milli folklor

Meqasistem – dünya folkloru

Hüseyn İsmayılovun konsepsiyasından aydın olur ki, bu sistemlər arasında həm diaxron (tarixi-şaquli), həm də sinxron (eynizamanlı-üfüqi) bağlılıq vardır. Başqa sözlə, konkret folklor mühitinin dünya folkloru ilə qarşılıqlı təsirləşməsi (əlaqəsi) eyni zamanda həm milli folklor sistemi (başqa folklor mühitləri vasitəsi ilə), həm də birbaşa baş verə bilər. Beləliklə, sistemlər arasındakı münasibətlərin semantikasi son dərəcə mürəkkəbdir. Alim həmin münasibətlərin dörd aspektini müəyyənləşdirmişdir və birinci aspekti «Azərbaycan-türk aspekti» adlandırmışdır:

«Bunu ümumazərbaycan aspekti də adlandırmaq olar. Burada söhbət daha çox tarixi Azərbaycandan, onun bir xalq kimi formalaşmış tarixi taleyindən gedir. Burada İran (Güney Azərbaycan), İraq (Türkman), Türkiyə (Şərqi Anadolu), Rusiya (Dərbənd), Qazaxıstan (sürgün olunmuş azərbaycanlılar), Əfqanıstan, Gürcüstan (Borçalı) və s. ölkələrdə yaşayan Azərbaycan türklərinin folkloru aiddir».

Göründüyü kimi, birinci aspekt milli etnosun tarixlə müəyyənləşən etnik-coğrafi mövcudluq arealını nəzərdə tutur. Bu arealda folklor proseslərinin funksional strukturu tarixi-sinxron səciyyəlidir.

Hüseyn İsmayılov ikinci aspekti «Türk və ya ortağ türk aspekti» adlandırmışdır:

«Elmdə qohum xalqların digər kultür özəllikləri ilə yanaşı, folklor ortaqlığının da mövcudluğu bəlli hadisədir. Təbii ki, burada ortaqlığın müəyyən dərəcələri vardır. Məsələn, oğuz xalqlarının törəmələri bizimlə bir genetik xəttin daşıyıcıları olduğundan bir çox folklor mirasımız da tamamilə ortağdır. Qıpçaqlar da Azərbaycan xalqının etnogenezində aktiv şəkildə iştirak etdiyindən onlarla da qohumluq bağlarımız güclüdür. Bulqarlar və karluqlar əski çağlarda bizimlə qovuşurlar, amma sonrakı dövrlər üçün tarixi-mədəni gerçəkliyin diqtəsi ilə kultür üzvlənməsində xeyli diferensial özəlliklər qazanılmışdır. Amma bütün hallarda folklorlarda ortağ nöqtələr qorunub qalır: obrazda, motivdə, süjetdə, xalqın qəhrəman yaratma imkanlarında, dünya modelində, fikirdə və sənətdə, xalq müdrikliyinin və xalq gülüşünün türkə xas xüsusiyyətlərində».

Göründüyü kimi, «Türk və ya ortağ türk aspekti» milli etnosun strukturunun genetik mənşə arxitektonikası ilə müəyyənləşən etnosüstü səviyyəsini nəzərdə tutur. Burada folklor proseslərinin funksional strukturunu daha çox tarixi-diaxron mexanizmlər (arxetipik invariantlar) hərəkətə gətirmişdir. Belə ki, türk xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan xalqının folklorunun struktur özünəməxsusluğu qarşılıqlı münasibətlərin yox, tarixi-diaxron inkişafın nəticəsini nümayiş etdirir. Ümumtürk etnosunun yayıldığı son dərəcə hüdudsuz coğrafi məkanda bir-biri ilə artıq neçə əsrlərdir ki, birbaşa təmasda olmayan türk xalqlarının folklorundakı paralel-sinxron səviyyələr (eyniliklər, oxşarlıqlar) qarşılıqlı təsirin yox, türk folklorunun struktur invariantlarının tarixi inkişafının nəticəsi olan paradigmalardır. Lakin bu halda da sinxron proseslərin olması qətiyyənlə inkar olunmur. Əksinə, ümumtürk arealında qonşu xalqlarda zəngin qarşılıqlı təsirlər baş vermişdir (məsələn, Azərbaycan məhəbbət dastanlarının Orta Asiya dastançılığına təsiri və s.).

Hüseyn İsmayılov regional folklor sistemi (Mikrosistem) ilə Makro... və Meqasistemlər arasındakı münasibətlərin üçüncü aspektini «Şərq aspekti» adlandırmışdır:

«Məlumdur ki, Azərbaycan xalqı tarixən türk olmayan digər şərq xalqları ilə yaxın etnik-mədəni əlaqələrdə olmuşdur. Bu münasibətlər öz izlərini folklorlarda saxlamışdır. Bu mənada, bizim folklorlarda ərəb, fars, hind, çin və s. kimi xalqların folkloru ilə oxşarlıqlar mövcuddur. Şərqdə məşhur olan əfsanə, rəvayət və nağıllar hər ölkədə, hər xalqın dilində və düşüncəsində özünəməxsus ifadə formasını tapmış, milli folklor faktına çevrilmişdir. Bununla yanaşı, bu tipli mətnlər genetik strukturunu və

arxetiplərini saxlamışdır. Əski inamlar və dinlər (Tanrıçılıq, Xristianlıq, İslam) folklorda dərin izlər buraxmışdır. Bu, bizim də költürə daxil olduğumuz şərq xalqlarının ortaq mənəvi irsi kimi araşdırıla bilər. Təsəvvüf epoxasının zəngin folklor irsi də bu kontekstdə geniş tədqiqat materialı verir».

Göründüyü kimi, üçüncü aspekt tarixi-sinxron münasibətləri əhatə edir. Hüseyn İsmayılov həmin münasibətlərin qlobal kanallarını dini dünya modelləri səviyyəsində akşarlamışdır. Doğrudan da, din çağı olan orta əsrlərdə münasibətlərin funksionallıq səviyyəsi dini dünya görüşlərin funksionallaşma miqyasından çox asılı olmuşdur.

Alim sistemlərarası münasibətlərin dördüncü səviyyəsini «Qlobal aspekt» adlandırmışdır:

«Bu aspekt Azərbaycan folklorunun dünya folkloru ilə müqayisəli və struktur-tipoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqini nəzərdə tutur».

Bu, göründüyü kimi, sinxron münasibətlər səviyyəsidir. Daha çox struktur mexanizmlərini əhatə edən aspektdir. Belə ki, konkret mühit folkloru (Mikrosistem) Meqasistemin istənilən regional folklor mühiti ilə «struktur-tipoloji» aspektdə «müqayisə» imkanlarına malikdir. Bunun səbəbləri çox dərinədir. Bəşər intellektinin bütün tarixi bu səbəblərin «mübahisəsi tarixi» kimi də səciyyələndirilə bilər. Hüseyn İsmayılovun konsepsiyasında «bu səbəblər» özünün məntiqi görünüşü səviyyəsinə malikdir və oxucunun daha çox intellektual düşüncəsinin perspektiv inkişafına hesablanmışdır.

Beləliklə, folklorun Hüseyn İsmayılovun konsepsiyasından hasil olan bu üç sistemi onlar arasındakı münasibətlərin tədqiq aspekti kimi təklif etdiyi dörd aspektlə uzlaşdırsaq, belə bir sinxron struktur alınmış olur:

Mikrosistem – mühit folkloru

Makrosistem – 1. Azərbaycan-türk aspekti

2. Türk və ya ortaq türk aspekti

Meqasistem – 1. Şərq aspekti

2. Qlobal aspekt

Hüseyn İsmayılovun folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modeləşdirilmə konsepsiyası ilə bağlı nəzəri düşüncələrini «Azərbaycan folkloru antologiyası»nın «Gəncəbasar folkloru» cildində də vermişdir. Burada da alimin baxışları Azərbaycan elm mühitinin realıqları ilə motivlənmişdir. Onun «Gəncəbasar folkloru»na yazdığı «Ön söz» birbaşa həmin elmi mühitə ünvanlanmış abzasla başlayır:

«Azərbaycan folklor antologiyası silsiləsindən Gəncəbasar folkloru həm elmi ictimaiyyətin, həm də geniş oxucu kütləsinin mütaliəsinə təqdim edilir. Azərbaycanımızın istər itirilmiş, istərsə də mövcud bölgələri üzrə folklor antologiyaları işıq üzü görünmə antologiyalar haqqında müxtəlif mülahizələr səslənir. Ağır fiziki (ekspedisiyalar) və intellektual (janr təsnifatı, izah və s.) fəaliyyətin nəticəsi kimi yaranan hər bir antologiya işıq üzü gördükcə bu işin milli-mənəvi dəyərlərimizin rekonstruksiyası, dövlət və dövlətçilik miqyasında əhəmiyyəti yüksək qiymətləndirilməklə yanaşı, qeyri-elmi səviyyədə iradlar da səslənir. Belə qeyri-elmi iradlar içərisində milli folklorumuzun regional aspektdən öyrənilməsinin qeyri-səmərəliliyi, hətta zərəri haqqında mülahizələrdir. **Bu mülahizələr,**

çox güman ki, müasir humanitar elmlərin nailiyyətlərini, lap elə folklorşünaslıq tədqiqatının adı üsullarını bilməmək-dən irəli gəlir» (seçmə bizimidir – S.R.).

Göründüyü kimi, Hüseyn İsmayılov Azərbaycan elm mühitində səslənən «xaric notların» motivlənmə sferasını «açıq kodla» göstərmişdir. Bu da onun konseptual tezislərini həm də istər-istəməz özünün bir «topa» müasirlərinə ünvanlanmış «dərsə» çevirir.

Onun yuxarıdakı abzasında verdiyi fikirlərin təhlili bizə aşağıdakı tezisləri ayırmağa imkan verir:

1. Azərbaycan folklorunun regional mühitlər kontekstində öyrənilməsi birbaşa milli-mənəvi dəyərlərimizin bərpası deməkdir. Başqa sözlə, ümummilli mənəvi dəyərlərin öyrənilməmiş, milli dövriyyəyə buraxılmamış əhəmiyyətli layı milli folklorun məhz regional mühit kontekstində öyrənilməsi prosesində aşkarlana bilər.

2. Milli folklorun regional mühitlər kontekstində tədqiqi dövlət və dövlətçiliyin milli-mənəvi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Folklor mühitləri ümummilli dövlətçilik ideologiyasının qaynağını təşkil edir. Mühitlərin tədqiqi nəticəsində hasil olan milli-mənəvi «postulatlar» milli dövlətçilik ideyasını daha da təkmilləşdirir: onun funksionallaşma imkanlarını artırır.

Hüseyn İsmayılov folklor mühiti anlayışını şərh edərək yazır:

«İstər vahid ideoloji, istər dini, istər regional, istərsə də etnik-millət mədəniyyət tipləri struktur bütövlüyü səciyyəsi daşımaqla yanaşı, bu bütövlüyü təşkil edən ayrı-ayrı mikrostrukturların cəmindən, bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətdə olan və bu münasibətlərin mürəkkəb dinamikasından mədəniyyət fenomeni doğuran vahidlərdən təş-

kil olunmuşdur. Mədəniyyət tiplərinin teoloji, ideoloji, etnik-millət və s. səciyyəsinə asılı olmayaraq, onların kulturoloji, fəlsəfi, filoloji tədqiqindən ümumi səciyyəvi təmayüllərin müəyyənləşdirilməsi və bütövlükdə fenomen hadisə kimi elmi dəyərləndirilməsində həmin mikrovahidlərin həm ayrı-ayrılıqda, həm də bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətdə öyrənilməsi ən səmərəli üsuldur. Bəşəriyyətin inkişaf mərhələləri ərzində müəyyən zaman çevrəsini və planetin müəyyən coğrafi ərazisini əhatə edən istənilən mədəniyyət digər mədəniyyətlərə münasibətdə **təşkil olunandır**, bu böyük mədəniyyətin öz daxilində isə ayrı-ayrı struktur komponentləri struktur bütövlüyünə – böyük mədəniyyətə münasibətdə **təşkil edəndir**. Təşkil edənin təşkilolunana münasibəti kulturoloji müstəvidən fəlsəfi müstəviyə keçirildikdə **təkin ümumiyyə** (seçmə bizimidir – S.R.) münasibəti ilə paralelləşir. Müxtəlif humanitar elmlərin təcrübəsi sübut edir ki, mədəniyyətlərin öyrənilməsində təkdən ümumiyyə, mikrostrukturdan makrostruktura hərəkət dinamikası daha səmərəlidir. Bu cəhət etnik-millət xarakterli mədəniyyət tiplərinə daha çox şamil olunur. O baxımdan ki, etnik-millət xarakterli mədəniyyət onu yaradan mədəniyyət subyektinin (etnosun) etnik təfəkkür və emosiya potensialının ifadəçisidir və həmin etnosun coğrafi lokalizasiyasından asılı olaraq, müəyyən regional səciyyəvilik də kəsb edə bilər. Məhz bu baxımdan etnik-millət mədəniyyətlərin lokal coğrafi çevrələrdə təzahür edən struktur komponentlərinin ayrı-ayrılıqda öyrənilməsi müasir humanitar-elmi düşüncənin zəruri vəzifələrindəndir».

İndi isə alimin bu abzasını tezislər şəklində şərh etməyə çalışsaq:

1. Etnosun ictimai şüur formalarını reallaşdıran sistemlər (Hüseyn İsmayılovun konsepsiyasında bunlar «mədəniyyət tipləri» adlandırılmışdır) bütün hallarda daxili struktur mürəkkəbliyinə malikdir.

2. Etnosun bu mədəniyyət tiplərinin struktur bütövlüyünün müəyyənləşdirilməsi makro... və mikrostruktur vahidlərinin qarşılıqlı münasibətlərinin öyrənilməsinə münəcər olunur.

3. Mədəniyyətin istənilən tipi kulturoloji təhlil müstəvisində öz daxili struktur elementləri tərəfindən «təşkil olunan» kimi təsnif olunur. Bu halda onun struktur elementləri həmin mədəniyyət vahidini «təşkil edəndir».

4. «Təşkildən – Təşkilolunan» münasibətləri kulturoloji düşüncə kodundan fəlsəfi düşüncə koduna transformasiya etdikdə «Tək – Ümumi» münasibətləri kimi «paradiqmalaşır».

5. Elmi baxışın Təkdən Ümumiyə (mikrostrukturdan makrostruktur) doğru olan inkişafın dinamikasına mütənəsibləşdirilməsi nəticəsi şübhə doğurmayan nəzəri-metodoloji yoldur.

6. Etnosun mədəniyyəti tipində onun struktur keyfiyyətləri, o cümlədən coğrafi məkana uyğunlaşma, onu mənimsəmə üsullarının bütün «metodologiyası» şifrələnir. Bu şifrələr mədəniyyət tipinin xüsusi və əhəmiyyətli layını təşkil edən regional xüsusiyyətləri işarələyir.

7. Mədəniyyət tipinin öyrənilməsi onun regional «şifrələrinin» açılmasını zəruri-xüsusi hal kimi tələb edir.

Hüseyn İsmayılov daha sonra etnik mədəniyyət tipinin regional strukturunun konsepsiyasını mədəniyyətin mühüm struktur səviyyəsi olan folklor mühiti kontekstində «tezisləşdirmişdir»:

«Etnik-millî mədəniyyət sistemində mühüm struktur vahidlərindən birini folklor təşkil edir. Bunu şərtləndirən başlıca səbəb odur ki, folklor yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq, dolayısı ilə deyil, birbaşa, bilavasitə onu yaradan mədəni subyektin – etnosun təfəkkürünün, etik-estetik təzahürü kimi meydana çıxır. Məhz bu xüsusiyyətinə görə, folklor etnik-millî mədəniyyətdə o mədəniyyətin müxtəlif təzahür formalarının genezisini təşkil edir, bu təzahür formalarının millilik keyfiyyətinin səviyyəsi folklorlara münasibətdə formalaşır. Etnik-millî mədəniyyət sistemində istənilən kulturoloji təmayül digər etnik mədəniyyətlərin təsirinə də məruz qala bilər, kosmopolitizmə qədər millilikdən uzaqlaşa bilər. Lakin əgər bu uzaqlaşmaların kökündə folklor təfəkkürünə söykənmə, genezis etibarilə ona dayanma varsa, onda yenə də bu təzahürlər istər-istəməz millî keyfiyyətə malik olmalıdır. Beləliklə, etnik-millî mədəniyyətdə folklorun statusu keyfiyyət göstəricisi, milliliyin meyar və etalonu statusundadır. Bu mənada, etnokulturoloji sistemdə folklorun regional öyrənilməsi olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu əhəmiyyət özünü yalnız folklor irsinin müasir azərbaycanlı şüuruna inteqrasiyası kimi olduqca zəruri bir missiya ilə məhdudlaşmayıb, bütövlükdə Azərbaycan və eləcə də türk etnik-mədəni sisteminin genezisini, digər mədəni təzahürlərin nə dərəcədə aidiyini də müəyyənləşdirməyə yardım edir».

Hüseyn İsmayılovun bu konseptual «tezislərindən» göründüyü kimi:

1. Folklor etno-millî mədəniyyət sisteminin «mühüm» vahididir;

2. Folklor etnosun təfəkkürünün birbaşa etik-estetik təzahürü statusundadır;

3. Folklor etnik mədəniyyətin müxtəlif təzahür tiplərinin genezisində də dayanır, başqa sözlə, həmin tiplərin millilik keyfiyyəti folklorla müncər olunur;

4. Folklor milli mədəniyyəti öz kodundan qopmağa qoymayan «qoruyucu» sistemdir: əgər etnosun milli kimliyinin folklor səviyyəsi funksionaldırsa, ifrat kosmopolitizm belə onu öz etnik özümlüyünü korşalda bilmir;

5. Folklorun etnik-milli mədəniyyətdəki birbaşa statusu milliliyin meyar və etalonu vahidlərinə müncər olunur;

6. Folklorun öz regional strukturu ilə etnosun milli strukturundakı bu fəvqəladə «statusu» onun məhəlli mühit kontekstində öyrənilmə zərurətinin başlıca nəzəri-metodoloji əsasını təşkil edir;

7. Folklorun regional kontekstdə öyrənilməsi onun çağdaş milli şüura inteqrasiyası kimi zəruri milli ehtiyacın ödənilməsinə qulluq edir;

8. Folklorun regional kontekstdə öyrənilməsi onun çağdaş ümumtürk dünyasındakı mövqeyinin funksionallaşma xronotopunun total strukturu çərçivəsində müəyyənləşdirilməsi kimi zəruri milli vəzifənin həyata keçirilməsi də başlıca yollardan birini təşkil edir.

Qeyd edək ki, Hüseyn İsmayılovun monoqrafiyasında onun folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilməsi haqqındakı konsepsiyası Göyçə, Şirvan, Qaraqoyunlu, Ağbaba, Gəncəbasar, İrəvan, İrəvan Çuxuru, Zəngəzur folklor mühiti vahidlərinin strukturunu modelləşdirdiyi kimi, mühit folklorunun bir bütöv sistem olaraq proyeksiyalandığı (işarələndiyi) qlo-

bal janr vahidlərinin də eyni kontekstdə modelləşməsini nəzərdə tutmuşdur. Bu mənada, alimin «Koroğlu» dastanının XIX əsrə aid Təbriz variantı ilə bağlı tədqiqatı eposmühit münasibətləri baxımından xüsusi maraq doğurur.

Düzdür, biz Hüseyn İsmayılovun türk eposunun informativ strukturuna dair Göyçə dastanları əsasında yaratdığı yeni təhlil konsepsiyası və onun elmi aprobeşiyasını ayrıca bir tədqiqatımızda («Türk eposunun informativ strukturunun yeni konsepsiyası») təhlil etmişik. Ancaq alimin eposun Təbriz variantını onun bağlı olduğu regional mühit kontekstində təhlil edən bu araşdırması bizim məqaləmizdən sonrakı dövrə aid olduğu üçün ondakı bir sıra nəzəri-konseptual məqamlara, ötəri də olsa, diqqət yetirmək zərurəti yaradır.

Hüseyn İsmayılovun yanaşmasında «Koroğlu» dastanı:

– mifoloji-genetik arxetipləri, gerçəkliyi və onun ictimai səviyyəsini eyni zamanda əks etdirən işarələr sistemi-dir;

– dastanın poetik strukturunun universalizmi onun müxtəlif xalqlar arasında yayılmasının başlıca şərtidir;

– poetik strukturun bu universalizmi Koroğlu süjetini mənimsəyən hər bir xalqa onda öz etnik şüurunu milli variant və versiyalar şəklində gerçəkləşdirməyə imkan vermişdir;

– Azərbaycan «Koroğlu»su eposun qlobal fondunun epik strukturunun zənginliyi, poetik funksionallığın intensivliyi, süjet hərəkətinin fəvqəldinamizmi və epik təhkiyənin kamilliyi baxımından «koroğluluq» ənənəsinin episentrinin Azərbaycana müncər olunduğunu nümayiş etdirir.

Əlbəttə, istər bu nəzəri-konseptual fikirlər, istərsə də monoqrafiyanın burada diqqət yetirə bilmədiyimiz bir çox məqamlarını geniş şəkildə təhlil etmək mümkündür. Lakin hər bir yazının öz janr təbiəti var: bizim də burada «Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri» monoqrafiyasını yazımızın janr statusundan artıq təhlil və təqdim etməyimiz ilk növbədə hörmətli oxucunun monoqrafiya ilə birbaşa təmas hüququnun pozulması demək olar. Onsuz da bizim əsəri necə səciyyəvləndirməyimizdən asılı olmayaraq, oxucu onu öz intellektual zövqü və imkanları səviyyəsində dəyərləndirəcək və ondan məhz həmin səviyyəyə uyğun şəkildə faydalanacaqdır. Ona görə də oxucunu çağdaş Azərbaycan folklorşünaslığının bu qiymətli yaradıcılıq hadisəsi ilə təkliddə buraxmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Hüseyin İsmayılov

Hüseyn İsmayılov ümummilli liderimiz
Heydər Əliyevin məzarını ziyarət edərkən .

Hüseyn İsmayılov akademik
Zərifə Əliyevanın məzarını önündə

Hüseyn İsmayılov və Azərbaycan MEA-nın prezidenti
akademik Mahmud Kərimov "Ortaq Türk keçmişindən Ortaq
Türk gələcəyinə" Beynəlxalq konfransının açılış mərasimində

Hüseyn İsmayılov iş otağında

Hüseyn İsmayilovun gərgin iş günlərindən biri

Hüseyn İsmayilov görkəmli folklorşünas alimlər arasında

Hüseyn İsmayilov və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin nəhənglərindən olan professor Yaşar Qarayev

Hüseyn İsmayilov Folklor İnstitutunun əməkdaşları ilə

Hüseyn İsmayılov 1999-cu ildə Bışekdə Beynəlxalq konfransda

Hüseyn Qazi Kültür və Sənət Vəqfının başkanı Gülağ Öz Hüseyn İsmayılova "Türk Kültürünə xizmət" ödülinü təqdim edərkən

Hələbdə İmadəddin Nəsiminin məzarını ziyarət edərkən

Hüseyn İsmayılov beynəlxalq konfransda iclas apararkən

Hüseyn İsmayilov beynəlxalq konfransda məruzə edərkən

Hüseyn İsmayilov Ankarada Beynəlxalq konfrans zamanı

Hüseyn İsmayilov türkiyəli görkəmli alim
Fikrət Türkmənli

Hüseyn İsmayilov mötəbər ziyafətlərdən birində

Hüseyin İsmayilov "Ortaq Türk keçmişindən Ortaq Türk gələcəyinə"
Beynəlxalq konfransında açılış məruzəsi ilə çıxış edir

Hüseyin İsmayilov "Ortaq Türk keçmişindən Ortaq Türk gələcəyinə"
Beynəlxalq konfransında yekun məruzəsi ilə çıxış edir

Hüseyin İsmayilov dostları arasında

Hüseyin İsmayilov rəsmi tədbirdə

Hüseyin İsmayilov

Hüseyin İsmayilov hərbi xidmətdə

Hüseyin İsmayilov tələbələri arasında

Hüseyn İsmayılov İrəvan Pedaqoji İnstitutunun müəllimi işləyərkən İrəvanda görkəmli yazıçı Fərman Kərimzadə və başqaları ilə

Hüseyn İsmayılov İrəvanda işləyərkən görkəmli Azərbaycan ziyahları ilə "Sovet Ermənistanı" qəzetinin əməkdaşları arasında

Hüseyn Arif Göyçəni tez-tez ziyarət edərdi

Hüseyn İsmayılov Göyçənin saz-söz adamları ilə Aşıq Ələsgərin məzarı önündə

Hüseyin İsmayilov ailə üzvləri arasında

Hüseyin İsmayilovun sevimli nəvələri

NƏZƏRİYYƏ

TÜRK EPOSUNUN İNFORMATİV STRUKTURU¹³¹

1.Faktura və onun subyektii

Son illərdə Azərbaycan folklorunun elmi prinsiplərlə toplanması və tədqiqi sahəsində ciddi uğurlar əldə edilmişdir. Bu baxımdan, Azərbaycan MEA Dədə Qorqud adına Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzi¹³² artıq bütün respublikada gedən folklorşünaslıq fəaliyyətinin həm elmi, həm də inzi-bati baxımdan koordinasiya mərkəzi rolunu dolğun şəkildə yerinə yetirir. Azərbaycan filologiyası və estetik fikrinin patriar-xı, mərhum akademik, bütün ruhu, varlığı, canı və qanı ilə Azərbaycan mədəniyyətinə, o cümlədən folkloruna bağlı olmuş Yaşar Qarayev tərəfindən yaradılmış bu folklor mərkəzi mərhumun uğurlu kadını, Y.Qarayev elmi və əxlaqi ənənələrinin daşıyıcısı, folklorşünas alim Hüseyin İsmayilov tərəfindən, sözün gerçək anlamında, bir elmi idarə kimi təşkil edilmiş, qurulmuş və hazırda Azərbaycan folklorunun toplanması, çapı və tədqiqi sahəsində əvəzolunmaz işlər görməkdədir. Azərbaycan folklorunun regional mühitlər üzrə çoxcildlik antologiyasının artıq beşinci cildini çap etməyə nail olmuş mərkəz¹³³, bu baxımdan, qısa bir müddət ərzində otuzdan yuxarı folklor toplusu və tədqiqatın kitab

¹³¹ Bu yazı ilk dəfə «Türk eposunun informativ strukturu: mətnləri və yeni təhlil modeli» adı altında bu qaynaqda çap olunmuşdur: «Dədə Qorqud» dərgisi, 2002, № 3, s. 105-121

¹³² Hazırkı AMEA Folklor İnstitutu

¹³³ Hazırda «Azərbaycan folkloru antologiyası» seriyasından 16 cild çap olunmuşdur.

şəklində nəşrini həyata keçirmişdir. Əsası 1961-ci ildə qoyulmuş, 39 il ərzində cəmi 7 cild çıxan «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər» məcmuəsinin H.İsmayılov mərkəzə rəhbərlik etdiyi qısa müddət ərzində daha dörd cildini (VIII-XI kitablar) yüksək elmi və poliqrafik şəkildə buraxmağa nail olmuşdur¹³⁴. Mərkəzin tanınmış türkoloq, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Tofiq Hacıyevin redaktorluğu ilə ildə 4 sayı buraxılan «Dədə Qorqud» jurnalı da bu uğurlar sırasındadır.

Sovet dönəmində alimlərin ən böyük problemi həm də çap məsələsi olmuşdur. Dədə Qorqud adına Folklor EMM-də bu məsələ peşəkar şəkildə həll edilmiş, folklor mətnlərinin və folklorşünaslıq araşdırmalarının çapı sahəsində problem birdəfəlik aradan qaldırılmışdır. Artıq cəsarətlə demək olar ki, Azərbaycan folkloru xalqımıza və dünyaya ardıcıl olaraq çatdırılmaqdadır. Bütün bunların başında yorulmaz təşkilatçı, milli dövlət quruculuğumuzun elm sahəsindəki fədakarı H.İsmayılov dayanır. Onun əzmkarlığı, Azərbaycan folklorşünaslığını dünya folklorşünaslığının qabaqcıl mərkəzlərindən birinə çevirmək uğrunda mübarizəsi və bunun məhsuldar nəticələri Azərbaycan folklorunun öz rəhbərliyi altında janrlar üzrə fundamental çoxcildliyini (100 cild həcmində) buraxması ideyasının perspektivlərinə olan inam hissələrini reallığa çevirməkdədir¹³⁵. Bunun əsasında həm də folklor mərkəzi əməkdaşlarının məhsuldar fəaliyyəti və son dərəcə zəngin folklor arxivi durur.

¹³⁴ Hazırda «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər» seriyasından 22 cild çap olunmuşdur.

¹³⁵ Artıq həmin ideya reallığa çevrilmiş və «Azərbaycan folkloru külliyyatı»nın 6 cildi çap olunmuşdur.

Folklor EMM-də gedən toplama və tədqiq proseslərində H.İsmayılov təkcə inzibati-elmi rəhbərlik baxımından yox, eləcə də bir folklorşünas alim olaraq fəaliyyət göstərir, həm də bu fəaliyyət sözün gerçək anlamında fundamental sayıla bilər. Belə ki, o doğulub boya-başa çatdığı Göyçənin folklor örnəklərinin toplanması, çapı və tədqiqi sahəsində həcmi və sambalı baxımından nəhəng işlər görməkdədir. Bu sıradan alimin «Vətən qürbətində qaldı (Göyçə folkloru örnəkləri)» – (B., «Yazıçı», 1993), «Müdrüklük çələngi» (B., «Səda», 2000), «Göyçə folkloru» (Azərbaycan Folkloru Antologiyası, III c., B., «Səda», 2000), «Misgin Abdal» (B., «Səda», 2001) kimi kitabları onun fəaliyyətini milli folklorşünaslıqda ciddi bir hadisəyə çevirməkdədir. Təkcə həcm baxımından onu demək olar ki, «Göyçə folkloru» 766 səhifə həcmindəndir. Folklor mətnlərinin qeydə alınması texnikasının necə bir əzablı proses olduğunu bilənlər bu həcmdə folklor mətnlərinin necə toplanması və çapa hazırlanmasını dolğun şəkildə təsəvvür etməkdə çətinlik çəkməzlər.

H.İsmayılovun folklorşünaslıq fəaliyyəti bu elmin bütün fəaliyyət tipləri (toplama, tərtib, tədqiq, yaradıcılıq) üzrə funksionallaşmaqda davam edir. Bu baxımdan, alimin elmi ictimaiyyətə son olaraq təqdim etdiyi 700 səhifəlik «Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri» (B., «Səda», 2001) folklor toplusu H.İsmayılovun Azərbaycan folklorşünaslıq tarixindəki mövqeyinin zərurət və dəyərini bir daha əsaslandırmaqdadır¹³⁶.

¹³⁶ H.İsmayılov hazırda Göyçə folklorunun toplanması və çapı sahəsində daha fundamental layihələri reallaşdırır. Belə ki, bu günlərdə «Göyçə aşıqları və el şairləri» beşcildliyinin birinci cildi də çapdan çıxmışdır.

Kitabda 26 dastan və aşiq rəvayəti təqdim olunur. Bu mətnlər hazırkı həcmdə iri hadisə olsa da, onlar toplayıcının göstərdiyi kimi, Göyçə dastan fondunun az bir hissəsini təşkil edir. Bu baxımdan, Göyçə dastançılığı Azərbaycan dastançılığının funksional mərkəzlərindən biri olmaqla kitabda mühitin epos fondunun səciyyəvi struktur mətnləri səviyyəsində təqdim olunur. Göyçə dastançılığının mətnlərdə mühitin struktur obrazları olan Misgin Abdal, Şah İsmayıl Xətai, Aşiq Ali, Aşiq Ələsgər və b. səviyyəsində təqdim olunması tərtibatçı tərəfindən Göyçə epos fondu strukturunun mütləq semantik elementlərinin düzgün təsəvvür və təqdim edilməsini göstərir.

2.Dastan epos informasiyasının ən iri struktur vahidi kimi.

«Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri» kitabında H.İsmayılovun gerçəkləşdirdiyi toplayıcılıq və yaradıcılıq fəaliyyəti bir-birini tamamlayıcı səviyyədədir. Belə ki, 700 səhifəlik bu kitabın 80 səhifəsini alimin «Göyçə dastanları: türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi» adlı ön sözü təşkil edir. Bu yazı Azərbaycan dastanlarının epos informasiyasının fasiləsizliyi kontekstində ilk dəfə təhlili baxımından diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir (və bizim buradakı yazımızın elmi motivində elə bu durur). Düzdür, dastan epik informasiya kimi son illərin tədqiqatlarında yer almaqdadır. Ancaq H.İsmayılovun araşdırması epik informasiyanın strukturunun bir proses olaraq (informasiyanın mövcudluq elementlərinin düzüm strukturu və funksiyalaşma mexanizminin, başqa sözlə – fasiləsizliyinin) modelləşdirmə kontekstinə salınması ilə əlamətdardır. Məsələnin bu qoyuluşu, onun hələ konkret təhlilinə keçməzdən əvvəl deyək

ki, ən azı konseptual istiqaməti baxımından Azərbaycan dastanşünaslığı çevrəsində H.İsmayılovun müstəsna xidmətidir.

H.İsmayılovun sözü gedən yazısı¹³⁷ ümumiyyətlə eposşünaslığın bir çox ciddi problemlərinin yeni kontekstdə hallandırılması və bu yöndə bir sıra məsələlərin orijinal elmi həlli baxımından buradakı təqdimi üçün geniş material verir. Ancaq biz burada yazının ümumi təqdiminə yox (bu işi yazının özü uğurla yerinə yetirir), müəllif tərəfindən irəli sürülmüş orijinal konseptual fikir və mülahizələrin təhlilinə çalışacağıq (Bu, bir tərəfdən həm də belə bir amillə aktuallaşır ki, son illərdə, xüsusilə eposşünaslıqda ciddi tədqiqatlar meydana gəlməkdədir və ən başlıcası, bu tədqiqatlarda türk eposu strukturunun yeni keyfiyyətlərdə təhlilləri həyata keçirilir. Bu da öz növbəsində sistemləşdirmə tələb edir).

Dastan H.İsmayılov tərəfindən həm terminoloji vahid (xüsusi kontekst), həm də epos informasiyasının ən iri struktur vahidi, başqa sözlə, eposun özü ilə funksional baxımdan bərabər vahid kimi götürülür. O yazır ki, «Dastan» adı altında dayanan ədəbi hadisə faktı əski epik ənənənin etnik işarəvi və modelləşdirici sistemini saxlamaqla bu terminlə anlaşılan ədəbi forma və məzmunu – differensial mətn tipinə transformasiya olunmuşdur¹³⁸.

Struktur yanaşmanın tipik nümunəsi olan bu tərifdə dastan termini daşdığı anlamın informativ strukturunun sistemi səviyyəsində təsvir-izah olunmuşdur. Tərifin buradakı təhlili onun semantik qatlarını ortaya qoymaqla dastana

¹³⁷ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayarı, tərtib edən, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s.3-82

¹³⁸ H.İsmayılov. Göst. əsəri, s. 3

H.İsmayilov yanaşmasının keyfiyyətini aşkarlamış olar. Tərifdən bəlli olur ki:

a) Dastan ilk növbədə ədəbi hadisə faktıdır (*estetik kontekst*);

b) Epik ənənənin faktıdır (*düşüncənin epik konteksti*);

c) Arxaik epik ənənənin aktual (semantik) üzvlənmiş faktıdır (*epik informasiyanın funksionlaşma – fasiləsizlik konteksti*);

ç) Etnosun epik özünüifadə faktıdır (*etnopsixoloji kontekst*);

d) Etnik düşüncənin total strukturunun işarəvi və modelləşdirici xassələrini epik kodla proyeksiyalandırma faktıdır (*semiotik kontekst*);

e) Total türk eposunun differensial transformasiya faktıdır (*aktual üzvlənmənin janr konteksti*).

Qeyd edək ki, H.İsmayilovun bu müəyyənləşdirməsi elmin ən son nəticələrini özündə əks etdirməklə bir tərəfdən baxışın kontekstual sistemliliyi, o biri tərəfdən semantik tutumluluğu ilə seçilir və bu da onu milli folklorşünaslığın uyğun araşdırmalarda güvənliklə isnad edə biləcəyi konseptə çevirir.

2.1. Dastan-Epos münasibətləri

Prof. N.Cəfərovun eposu «müxtəlif süjetlər, motivlər verən, mənsub olduğu xalqın ictimai-estetik təfəkkürünü bütövlükdə ifadə edən möhtəşəm dastan potensiyası» kimi səciyyələndirən fikri¹³⁹ ilə razılaşan H.İsmayilov bu xüsusda yazır: «Dastanın eposla identik (eyni – S.R.) vahid olmadığı

aydındır. Eyni zamanda dastan epik sistemdə avtonom hüquqlara malikdir. Əslində, dastanın mətn avtonomiyası vardır. Xalq yaradıcılığı örnəklərinin digər elementləri onun strukturunda yalnız kanonik qəliblərə dola və ya hansısa vahidi əvəzləyə bilər. Amma dastanın strukturu dəyişmir; çünki o, sabit informasiya daşıyıcısı kimi bir işarə bütövüdür və mətn strukturunun sabitliyi həm də bununla bağlıdır»¹⁴⁰.

Göründüyü kimi, müəllif dastanı eposun ən iri və muxtar struktur vahidi kimi götürür. Dastanın eposun digər struktur vahidlərini kanonik qəliblər mövqeyində öz strukturunda düzə bilməsi onun semantik baxımdan həm də eposa bərabər vahid olduğunu göstərir. Heç təsadüfi deyildir ki, xüsusilə qəhrəmanlıq dastanlarına münasibətdə «epos» və «dastan» terminləri sinonim kimi işlədilər. Dastanın öz strukturundan eposun digər vahidləri üçün açıq olması eposun şüurda daşınan struktur hadisəsi olmasını və dastanın, eləcə də daha kiçik epik vahidlərinin həmin struktur epik söz kodu ilə janrların ierarxik düzümü kimi gerçəkləşdirməsini göstərir. Başqa sözlə, epos sistemdir, diaxronik və sinxronik struktur arxetip işarənin proyektiv təkrarları şəklində təşkil olunur.

3. Epik informasiyanın diaxronik təhlil müstəvisi: Boy-Dastan konteksti

Türk epos informasiyasını diaxron struktur boyunca araşdıran H.İsmayilov bunun üçün təhlil müstəvisi olaraq boy-dastan münasibətlər modelini əsas götürür. Müəllifə

¹⁴⁰ H.İsmayilov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayilov. B., 2001, s. 9

¹³⁹ N.Cəfərov. Eposdan kitaba. B., "Maarif", 1999, s. 12

görə, boy və dastanı işarələr sistemləri kimi eyni kod – türk epos kodu birləşdirir: «Türk epik sistemində istər «boy», istərsə də «dastan» türk şüurunun varlığa münasibətinin, poetik dünya duyum və dünya dərkinin, özünün və dünyanın dildə, fikirdə və sənətdə modelləşdirilmiş, türk kodu ilə şifrələnmiş və yalnız bu kodla anlaşılan, obrazlı motivlənmiş işarələr sistemidir»¹⁴¹.

Fikirdən bəlli olur ki, boy və dastan eyni kodla şifrələnmiş işarələr sistemləri kimi, eyni strukturun (türk epos strukturunun) diaxron vahidləridir. Onların arasındakı diaxron məsafə türk eposunun konkret fasiləsizlik məkanını bildirir. Boydan dastana gedən yol türk epik təfəkkürünün inkişaf yoludur və türk mədəniyyəti əslində bu yol boyunca izləndikdə daha aydın və dolğun görünür. Müəllif də bu yolla gedir və bu, öz növbəsində dastan informasiyasının strukturu ilə bağlı yeni elmi nəticələrə gəlməyə imkan verir.

Boy-dastan münasibətlərinin informativ strukturunun araşdırılması bu mətn tiplərinin daxil olduqları türk ozan-aşiq sənətinin boy artımının tarixi-poetik təkamülünü təsvir etməyə imkan verir. H.İsmayılov şərhində boy-ozan yaradıcılığıdır, ideoloji konteksti tanrıçılıqdır; dastan-aşiq yaradıcılığıdır və ideoloji konteksti sufi çevrəsində götürülmüş İslam dinidir. Bu, bəlli məsələləri boy-dastan münasibətlərinin tarixi-poetik təkamül kontekstinə salan müəllif türk dastan informasiyasının Tanrıçılıq-İslam kültür dəyişməsi mənzərəsini bərpa edə bilər. Bununla bağlı H.İsmayılov belə bir elmi-nəzəri qənaətə gəlir: «Əski kosmoloji çağ-

¹⁴¹ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözlün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 9

dan çağdaş dövrə qədər informasiya fasiləsizliyini təmin edən etnik şüur fenomeninin varlığa münasibətdə formalaşmış xüsusi modelləşdirici sistemləri diferensial mətn tipləri törədib və onu informasiyanın xüsusi estetik işarəsinə çevirib. Epik informasiyanın aşığa qədərki (XVI əsrədək) mərhələsi olduqca mürəkkəb proseslərdən keçib; həm dünyagörüş, həm sosial-mədəni mühit, həm də sənət səviyyələrində keyfiyyət elementləri ilə təkmilləşib»¹⁴².

Beləliklə, fikirdən göründüyü kimi, epik informasiyanın fasiləsizliyinin əsasında etnik şüur fenomeni durur. Başqa sözlə, fasiləsizliyi şərtləndirən etnik şüurun funksionallıq baxımından fasiləsizliyidir. Təkmilləşmə etnik şüurda gedib və buna uyğun həmin şüurun törətdiyi mətnlər də təkmilləşib. Mətn və şüur bir-birini qarşılıqlı şəkildə təkmilləşdirib. Boy-dastan münasibətlərinin bütün fərq və eynilikləri də bu təkmilləşmə prosesinə ehtiva olunur.

İnformativ təhlil konteksti H.İsmayılova boyun strukturunu aşkarlamağa imkan verir. Müəllifə görə, məhəbbət dastanlarının üç hissəli strukturu (Ustadnamə-Dastan-Duvaqqapma) təsadüfi olmayıb, boyun üç hissəli strukturunu (Soylama-Boylama-Yum) proyeksiyalandırır: «Əski Oğuz «boyu» (dastanı) «soylama» (soy), «boylama» (boy) və «yum»dan ibarət olmaqla üç hissəli bir bütövdən təşkil olunur. Göyçə dastanlarında da bu üçlü sistem saxlanılır. Soylama – ustadnamə üç olmaqla söylənir, dastan nəql olunur, duvaqqapma oxunur. KDQ ilə klassik dastanların uyğunluq sxemi aşağıdakı şəkildədir:

¹⁴² H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözlün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 65

BOY

1. Soylama
2. Boylama
3. Yum

DASTAN

- ustadnamə
dastan
duvaqqapma (cahannamə)¹⁴³

Qeyd edək ki, H.İsmayılovun boy və dastan strukturunu üçlü (trixotomik) sistem olaraq bərpa etməsi nə mexaniki hadisə, nə də təsadüfi nəticə deyildir. Bundan bir qədər əvvəl folklorşünas M.Cəfərli məhəbbət dastanlarının mətn strukturunu **hökm-təsdiqi-nəticəsi** funksional struktur sxemi üzrə məhz üçlü sistem kimi bərpa etmişdi¹⁴⁴. KDQ-nin sonuncu boyunun mətni əsasında biz də boyun strukturunu **Təzis + Aprobasiya + İmperativ** funksional struktur sxemi üzrə məhz üçlü sistem kimi bərpa etmişik. Tədqiqat göstərir ki, boyun strukturunda ritual-mifoloji invariant dayanır və boy ritual-mifoloji mətn strukturuna baxımından **Ritual + Süjet + Ritual** şəklində təşkil olunur¹⁴⁵.

H.İsmayılovun təklif etdiyi **Soylama + Boylama + Yum** üçlü strukturunu bizim təklif etdiyimiz **Ritual + Süjet + Ritual** strukturunu inkar yox, təsdiq edir. Belə ki, **SOYLAMA** funksional mahiyyət və mətn tipi baxımından ritual hadisəsidir. Burada Oğuz Vahid Dünya

¹⁴³ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 81

¹⁴⁴ M.Cəfərli. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası. B., "Elm", 2000, s. 13-24

¹⁴⁵ S.Rzasoy "Dədə Qorqud kitabı"nın sonuncu boyunun mətni strukturunu. "Dədə Qorqud" jur., 2002, №2, s.73-90

İnformasiyasının (Dünya Modelinin) struktur tezisləri elan olunur. **BOYLAMA** – süjettir. Burada struktur tezisi aprobasiyadan keçirilir. **YUM** da öz funksional struktur və mətn mahiyyəti baxımından məhz ritualdır. Və onu da qeyd edək ki, onun ritual olması KDQ-dən açıq görünür. Burada süjetdə aprobasiyalaşdırılmış tezis davranış formulu olaraq təsbitləndirilir (**imperativ**).

Beləliklə, H.İsmayılovun boy strukturunu üçün təklif etdiyi **Soylama + Boylama + Yum** üçlü strukturunu qorqudşünaslıqda tamamilə yenidir, boy üçün təklif edilmiş mətnin ritual-mifoloji strukturunu və onun funksional struktur sxemi ilə təsdiq olunur. Bu trixotomik sxemlər eyni struktur vahidlərini müxtəlif səviyyələrdən işarələndirir. Belə ki, bizim təklif etdiyimiz struktur mətnin funksional sxemi olub, ritual-mifoloji invariantı əks etdirirsə, H.İsmayılovun mahiyyətcə eyni sxemi boy mətninin janr-kompozisiya səviyyəsində işarələndirilməsi, sxemidir.

4. Dastan informasiyasının mühit konteksti

«Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri» kitabında təqdim olunan dastan mətnlərinin mövcud olduğu mühit Göyçədir. «Göyçə dastanları Türk-Oğuz dastançılığının davamı kimi, Azərbaycan aşiq ədəbiyyatına zəngin örnəklər təqdim edib; türk şüurundan anlaşılan dünyanın semantik strukturunu haqqında çeşidli informasiya daşıyıcısı rolunda çıxış edib»¹⁴⁶.

¹⁴⁶ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 32

Beləliklə, Göyçədə epos informasiyası heç vaxt qırılmayıb – fasiləsiz olub. Bunun səbəbi Göyçə dastan daşıyıcılarının etnik-millî səciyyəsi ilə bağlıdır. Müəllif yazır: «Türk ədəbiyyatının etnik-millî səciyyəsində bir xüsusi əlamət də onun şifahi ənənəyə sıx bağlılığı və şifahi ədəbiyyatın funksional fasiləsizliyidir»¹⁴⁷. Göyçə etnik-ədəbi, etnik-estetik informasiyanın məhz folklorda fasiləsiz daşındığı mühitlərdəndir. Burada folklor dünyagörüşü insanların hətta ictimai davranış formullarını belə müəyyənləşdirib. Vətən, onun insanları və təbiəti aşığın şerindən, sazından və sözündən keçərək müqəddəsləşir və şüurun sakral dəyərləri sırasına daxil olur. Bu gün Göyçədən aralı düşmüş göyçəlilərin öz şüurlarında yenə də Göyçədə və göyçəli olmaları buna bağlıdır.

5. Etnik-epik şüurun epoxal milli arxisemlərinin bərpası

Göyçə dastanları çevrəsində təqdim olunan epik informasiyanın arxitektonikasını KDQ kontekstində təhlil müstəvisinə gətirən H.İsmayılov epik zaman və məkan münasibətlərinin arxetipik izomorfluğundan çıxış edərək Azərbaycan-oğuz epik şüurunun mühüm semantik mərkəzlərini aşkarlayır. Bu aşkarlama zəminində **Oğuz** zamanı, **Rəsul Əleyhissəlam** zamanı və **Şah İsmayıl** zamanı xronotop semantemlərinin eyni etnik-epik şüur çevrəsində baş vermiş transformasiya mənzərəsi bərpa olunur. Belə ki, KDQ

¹⁴⁷ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 30

Tanrıçılıq-İslam dini-ideoloji kultür dəyişməsinin, bir növ, «aprobasiya» olduğunu «paliqon» olmuşdur. Bu baxımdan, müəllif haqlı olaraq yazır ki, KDQ-nin İslamdan öncəki dastan formasında zaman qəlibi hökmən «Qorqud ata adlı bir ərin qopmasını «Oğuz xanın zamanına» aid etməli idi və yaxud onun ən mümkün formalarından bir budur»¹⁴⁸.

Qeyd edək ki, müəllifin bu qənaəti KDQ ilə tam təsdiq olunur. Abidədə epoxal zaman olaraq **Oğuz zamanı** vardır. Məs.: «Oğuz zamanında Uşun qoca deərlər bir kişi vardı»¹⁴⁹. Beləliklə, global dini-ideoloji dəyişmələr zəminində epoxal zaman qəlib ifadələrində Oğuz zamanı – Rəsul Əleyhissəlam zamanı transformasiyası getmişdir.

Bu transformasiya zəminində H.İsmayılovun dərin aşkarlaması KDQ-nin sözü gedən ilk cümləsində (epoxal zaman qəlib-ifadəsində) kosmoloji-epik düşüncənin arxetipik xassələrinin qorunmasını üzə çıxarmasıdır. Müəllif yazır ki, KDQ-də «Rəsul Əleyhissəlamın zamanına yaqın» ifadəsi zaman qəlibi kimi izomorf təbiətlidir. Burada qətiyyənlə görünməyən bir məkan anlayışı da vardır. Bu məkan sakral mahiyyətlidir və peyğəmbərlik statusunun xüsusi işarəsidir... Əslində, Qorqud ata R.Ə.-in zamanından daha çox onun məqamına yaxındır»¹⁵⁰.

¹⁴⁸ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 48

¹⁴⁹ Kitabı-Dədə Qorqud. F.Zeynalov və S.Əlizadə nəşri. B., «Yazıçı», 1988, s. 110

¹⁵⁰ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 48

Deməli ki, H.İsmayılovun «Rəsul Əleyhissəlam zamanı» qəlibində zamanla bərabər məkan anlamını da görməsi tamamilə düzgündür. Belə ki, mifoloji-kosmoqonik düşüncədə məkan və zaman bir-birindən ayrılmazdır. Zaman maddi obrazlar şəklində təsəvvür olunur. Bu, mifoloji düşüncənin izomorfizmi ilə bağlıdır. Qorqudun İslam peyğəmbərinin zamanından daha çox onun məqamına yaxın olması fikri yenə də zaman-məkan izomorfluğundan irəli gəlir. İslam peyğəmbərinin məqamı retrospektiv mətn planında dini-ideoloji, sakral məkanı əks etdirir. Yəni məkan və zamanın görünən, hissi, maddi şəkildə təsəvvür olunduğu düşüncə kontekstində zamanla məkan arasında mövcud olanların hamısı maddi, məkani səciyyəlidir. Bu anlamda, İslam peyğəmbərinin sakral məqamı da zaman-məkan izomorfizmini nəzərdə tutmaqla Qorqud-Rəsul Əleyhissəlam transformasiyasının semantik uyğunluq qatlarını ortaya qoymuş olur.

Müəllifin Azərbaycan eposşünaslığı üçün ən böyük aşkarlaması epoxal zaman mərkəzləri silsiləsinin Aşıq-Dastan dövrü (XVI əsrdən başlamaqla) üçün mərkəz elementini müəyyənləşdirməsidir. H.İsmayılov sübut edir ki, qlobal mədəniyyət dəyişmələri çevrəsində baş verən epoxal zaman transformasiyalarının Oğuz – Rəsul Əleyhissəlam silsiləsinin sonuncu həlqəsi Şah İsmayıl Xətəidir. O yazır ki, Göyçə dastanlarında epoxal zaman Şah İsmayıl ilə başlanır. Bu, keyfiyyətə yeni bir hadisədir; milli doğuluşdur, mədəniyyətdə və siyasətdə intibahdır. Daha çox mifoloji türk soy şəcərəsini (geneoloji sxem) təqdim edən Oğuz xanla başlanan epoxal zaman türk etnik-mədəni intibahının əski reallığı haqqında informasiya kimi anlaşıla bilər. Dədə Qorqud boylarında əski informasiya İslam dəryasında parlayan türk inciləri kimi məhz İslam intibahını bəzəyir. Göyçə

dastanlarında isə zaman da, inam da, hakim də, dövlət də, mədəniyyət də türküdür. Xızırдан, Həzrət Əlidən, Rəsul Əkrəmdən və ondan öncə ilk türk Tanrıçı peyğəmbəri (Atası) Oğuz xandan gələn xilaskar-ata, xilaskar-əcdad kultu birbaşa Oğuz dövlətinin (səfəvi xanədanının) başçısı İsmayıl Şeyx Heydər oğluna transformasiya olunur; piri, mürsidə, övliyaya differensiallaşma bir şəxsin simasında sintezləşir və Şahi Mərdan statusunda ən yüksək sakral pilləyə yüksəlir¹⁵¹.

Beləliklə, H.İsmayılov Azərbaycan etnik-epik təfəkkürünün milli-epoxal mərkəzini müəyyənləşdirmiş olur. Səfəvilərin fəaliyyət dövrü Azərbaycan adlı hadisənin türk genezisli, oğuz tipli milli-etnik, siyasi-ictimai, ideoloji-mədəni vahid kimi özümləndiyi dövrü təşkil edir. Oğuz türklüyünün Azərbaycan epoxası Xətai ilə təşkil olunur. İctimai-mədəni şüurun bütün sferalarını bürüyən yeni epoxanın dastan şüuru sferasındakı mövqeyi isə bu gün epoxal zaman mərkəzi kimi, Xətəinin simasında H.İsmayılov tərəfindən aşkarlanır (bərpa olunur).

6. Qorqud obrazının informativ strukturuna yeni baxış

Bu, bir acı gerçəklikdir ki, Azərbaycan eposşünaslığında (o cümlədən, folklorşünaslığında) aparılan tədqiqatların böyük hissəsi elmi səviyyəsi, metodologiyası, nəzəri keyfiyyəti baxımından müasir dünya elmi səviyyəsindən tamamilə aşağı və primitiv səviyyədədir. A.Xəlilin yazdığı

¹⁵¹ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edən, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 48-49

kimi, Azərbaycan filologiyasında riyakar «ideoloqlar» və savadsız «alimlər», bir qayda olaraq, elmdə mütərəqqi meyllərin qarşısının alınmasında aktiv mübariz rolunda çıxış ediblər. Bunun nəticəsidir ki, filologiyamız istedadsız və konservativ təmayüllü tədqiqatçıların qalın kitablarında çox kövrək və primitiv görünür; elm publisistika səviyyəsinə endirilib. İndi tədqiqatlar daha çox və yaxşı halda faktların konstataşyası ilə qapanır. Qanunauyğunluq, kateqoriya və prinsiplərin aşkarlandığı ciddi elmi əsərlər isə ya yoxdur, ya da olduqca məhdud kəmiyyətdədir¹⁵².

Deyilənlər türk-oğuz epik informasiyasının konsentrativ yükü maksimuma qədər gərginləşdirilmiş Qorqud obrazına da aiddir. Adın primitiv linqvistik təhlilləri, bu təhlillərin folklor semantikasını kimi təqdim olunması, obrazın epik-mifoloji strukturuna bütövlükdə səviyyəsiz yanaşma folklor (eləcə də epos) poetikasından ümumiyyətlə xəbərsiz «tədqiqatçıların» «tədqiqatlarını» elmə milli özünəbaxışımızın yaxşı halda gülüş obyektinə çevirmiş olur. Belə «etimologiyalar» ciddi tənqid edən H.İsmayılov yazır: «Aydın olmalıdır ki, bir termin bir və ya bir neçə mənanı işarələyə bilər. Həm də, o, yalnız işarədir, informasiya isə işarələnən, həmin işarənin altında nəzərdə tutulan mətnədir. Mətnin geniş bilgi vermək imkanlarını buraxıb, mətn tipini işarələyən terminin üzərində «əməliyyat» aparılması özünü doğrultmur»¹⁵³.

¹⁵² A.Xəlil. Strukturalizm: metod, yoxsa metodologiya? - «İnternet və İntellekt» struktur-semiotik araşdırmalar bülleteni. B., «Səda», 2001, №1, s. 44

¹⁵³ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edən, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 34

Müəllifin bu tənqidində İşarə-Mətn münasibətlər strukturu diqqəti cəlb edir. Yanaşma modelinin mütərəqqiliyi Qorqud semantik vahidini İşarə-Mətn münasibətlərinə salıb, ondakı semantik qatların sistemli təhlilinə imkan verir. Belə bir təhlili aparmaqla H.İsmayılov Qorqud obrazının semantikasına münasibətdə, sözün gerçək anlamında, ciddi aşkarlama ortaya qoyur.

Qorqud obrazını epik informasiyanın fasiləsizlik kontekstində götürən H.İsmayılov obrazın semantik strukturunda iki inam sistemini aşkarlayır:

1. «Ata» və «atalıq» institutu; Tanrıçılıq sistemində peyğəmbər statusundadır və ona bərabərdir. Bu kontekstdə «Ata» peyğəmbərdir. Onun müqəddəs kitabı «Qorqud Ata» kitabıdır.

2. «Qorqud» çox əski bir inamdır; hamı ruhdur; qurdla bağlıdır; qurd totemidir; «Aşına» ilə bağlı əfsanələr kontekstində izah oluna bilər. Vatikan nüsxəsində «Qorqud» yazılış şəkli (bax: KDQ ensiklopediyası, s. 311, yuxarıdan aşağı 3-cü sətir) orfoqrafik bir xəta olmayıb, katibin «Qorqud» adı ilə bağlı əlavə informasiyasının olduğundan xəbər verir; bu anlamda, «Qorqud» - «qoru qurt» (qoruyucu qurt) kimi izah oluna bilər: hamı ruh kimi əski türk şaman panteonunda, ata (peyğəmbər) kimi tanrıçılıq sistemində¹⁵⁴.

Beləliklə, müəllif Qorqud obrazının transformasiya qatlarını təqdim edir. Qorqud bir transformativ qatdan (təsvür sistemindən) o birinə keçdikcə onun semantikasını zənginləşdirir, ona yeni semantik dolaqlar əlavə olunur. Epik-

¹⁵⁴ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edən, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 46-47

mifoloji şüurun öz funksional strukturundan asılı olaraq, obrazın yeni transformativ ipostası köhnəni radikal şəkildə yox etmir. Funksional aktualığından asılı olaraq obrazın transformativ ipostaları sinxron sıra yarada bilir. Beləliklə, Qorqud obrazının transformativ inkişaf mərhələləri həm son transformativ obrazın semantik dolaqlarında, həm də transformasiyanın müxtəlif mərhələlərini təqdim edən müstəqil obrazlar şəklində var olur. Bu da epik-mifoloji düşüncənin funksional strukturundan xəbərsiz «tədqiqatçıların» mübahisələrinə, gülünc «aşkarlamalarına» gətirir.

H.İsmayılov KDQ-nin Vatikan nüsxəsindəki «**Q O R Q U R T**» yazılış şəklini düzgün olaraq «orfoqrafik xəta» saymır. Bu, obrazın qurd ipostasının «qalığıdır». Bu qalıq mürekkəb transformasiyaların təzahürü olmaqla, əslində, qalıq olmayıb, epos funksionallığının normasıdır. Yəni hər bir epik mətn mətnaltı və ikinci süjet səviyyələrinə malik olur. Görkəmli eposşünas B.N.Putilov mətnaltı haqqında yazır ki, onu ən ümumi formada personajın bu və ya başqa hərəkətini, bu və ya başqa fəaliyyəti izah edən tip motivləşməsi (gizlində qalan səbəb + S.R.) kimi, hadisə, kolliziya, konfliktlərin gizli, ancaq obyektiv olaraq mövcud olan mənası kimi müəyyənləşdirmək olar¹⁵⁵. İkinci süjet planı süjetin transformasiyaları ilə bağlıdır. Bu prosesdə köhnə süjetlər yeni süjetlərin tərkibində motivlər, motiv blokları, həlqələr kimi qalmaqda davam edir. Bu baxımdan, ikinci süjet planı əvvəlki süjetin transformasiya olunduğu yeni süjetdəki, yə'ni mətnin üst qatını təşkil edən birinci süjet planındakı izidir¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Б.Н.Путылов. Героический эпос и действительность. Л., 1988, с. 177

¹⁵⁶ Б.Н.Путылов. Гөст. əsəri, s. 193

Beləliklə «Qorqud» adının «Qorqurt» yazılış şəkli mətnaltından, mətnin ən üstdə dayanan birinci süjet planının keçmişində qalmış ikinci süjet planından gəlir (Hətta Vatikan nüsxəsinin katibinin daha əski mətndən köçürmə prosesində həm də «Qorqurt» yazılış şəklini «Qorqud»-a “transliterasiya” etdiyini ehtimal etmək də tamamilə məntiqlidir.)

Digər tərəfdən, «Qorqurt» yazılış şəkli mifoloji arxetiplərin transformasiyasının qanunauyğunluqları çərçivəsindədir. K.Levi-Strosdan bəlli olduğu kimi, ənənəvi mətnlərin mifoloji arxetipləri transformasiya prosesində sxem, kod, məlumat səviyyələrinin ən azı birini saxlayır¹⁵⁷. Qorqud obrazının KDQ-nin birinci süjet planında **SXEM** və **KOD** səviyyələrinin nə dərəcədə saxlandığını burada hallandırmadan göstərək ki, **QORQURT** mifoloji arxetipin **MƏLUMAT** səviyyəsində qalığıdır.

Qorqud obrazının animist, totemist, monoteist dünya-görüş kontekstləri üzrə transformativ sxemini ortaya qoyan H.İsmayılovun M.Kaşqarlı «Divanı» əsasında qurd obrazının semantikasında «Us böri» və «Or böri» üzvlənmələrini müşahidə etməsi «qurd obrazı ilə bağlı araşdırmalarda tamamilə yeni bir kontekstdir». Belə ki, müəllif obrazın binar-oppozitiv strukturunu belə aşkarlayır:

US BÖRİ – Ədalət Allahı (mələyi, ruhu, əyəsi - S.R.),
OR BÖRİ – Cəza Allahı¹⁵⁸.

¹⁵⁷ К.Левы-Строс. Как умирают мифы – Зарубежные исследования по семиотике фольклора (с. ст.). М., “Наука”, 1985, с. 77

¹⁵⁸ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.ə.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 47

Qurd obrazının binar-oppozitiv strukturu onun total modelləşdirici işarələr sistemi – dünya modeli olmasını, yəni bir totem olaraq universal təsnifləndirici semantikasını göstərir. Bu baxımdan, H.İsmayılovun **QORQUD-QORQURT-QURD** baxış konteksti məntiqi olmaqla epik-mifoloji şüurun öz funksional məntiqi ilə ortaya qoyulur.

7. Türk şeiri türk dünya modelinin lirik kodla proyeksiyası kimi

H.İsmayılov sözü gedən məqaləsində türk epos sistemi əsasında «şeyir əvvəldir, yoxsa nəsr?» – sualını da təhlil müstəvisinə gətirir. Bu bərdə mövcud fikirləri təhlil edən alim xüsusilə Azərbaycan folklorşünaslığı baxımından məntiqi aşkarlamalar edir. O, Misgin Abdal şeyirinin təhlil nümunəsində aşkarlayır ki, şeyirin birinci işarələr sistemi səviyyəsində təqdim etdiyi qat – estetik işarələr düzüm qanunauyğunluğu baxımından şeyirin alt qatında (alt işarələr sistemi, şərti olaraq ikinci işarələr sistemi) dayanan türk dünya modeli tərəfindən proyeksiyalandırılır. Alim yazır ki, «şeyirin alt qatında türk dünya modeli, üst qatında isə həmin struktura proyeksiya olunan estetik işarələr yerləşir»¹⁵⁹.

Onu da deyək ki, alimin bu qənaəti fraqmentar deyilməyib. Başqa bir əsərində bu fikir daha ümumiləşdirici və inkişaf etmiş şəkildədir. O yazır: «Qeyd edim ki, folklor mətni, o sıradan aşıq şeiri semantik strukturun alt qatında türk dünya modelinin üfəqi və şaquli strukturunu işarələyir. Türk düşüncəsinin

¹⁵⁹ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 62

modelləşdirici sistemi ilə işləyən spesifik sxemdə reallaşır. Bundan başqa, aşıq şeyirinin önəndə sabitləşmiş leksik fondu və metaforik sisteminin mümkün çərçivəsi mövcuddur»¹⁶⁰.

Yerində qeyd edək ki, H.İsmayılovun bu nəzəri yanaşma modeli Türk-Azərbaycan şeyirinin bundan sonrakı tədqiqinin metodoloji bazası sayıla bilər. Bu, bir gerçəkdir ki, Azərbaycan filologiyasında əksər tədqiqatlarla təqdim olunan mətn poetikası artıq tamamilə sıradan çıxmış, bayağıcasına aprobeşiyalaşdırmanın nəticəsində absurda dirənmişdir. Şeyirin yeni mətn poetikası, cəsarətlə qeyd edək ki, H.İsmayılovun bu konseptual müddəalarından (və həmin müddəaları sınaqlaşdıran yeni təhlil modelindən) başlanır. Azərbaycan filologiyası artıq neçə on illərdir ki, şeyirin bəndlərini, misralarını saymaq, misralardakı hecalar düz gəlməyəndə (öz «şairlik» istedadları ilə) dartıb onları düzəltməklə məşğuldur. Şeyirin poetexniki elementlərinin düzüm qanunauyğunluqlarının mənəbəyini tapmaq üçün, gəlin etiraf edək ki, səviyyə çatmır. Ona görə də H.İsmayılovun mətnlə necə işləməklə bağlı bir tövsiyəsi, bizə belə gəlir ki, filologiyamızın əksər alimlərinin başının üstündən Domokl qılınçı, qulaqlarından isə sırğa kimi asılmalıdır. Belə ki, alim yazır: «Ədəbi» mətndən informasiyanı ala bilmək üçün «mif dilini», «folklor dilini», ədəbi dili bilmək, onun spesifik qanunauyğunluqlarını mətn təhlilində nəzərə almaq lazımdır»¹⁶¹.

¹⁶⁰ H.İsmayılov. Aşıq Alının şəxsiyyəti və irsi. "Dədə Qorqud" jur., 2002, № 2, s. 113

¹⁶¹ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 49

Şeirin, o cümlədən digər əənəvi mətnin təhlili zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, hər hansı mətn dünya modelini gerçəkləşdirən obyektidir. Yəni o, bir işarə kimi nəyinsə işarəsidir. Onda proyeksiya olunan, işarələnen var. H.İsmayılov şeir strukturunun təhlilinə belə yanaşdığı üçün onun fundamental əsaslarını aşkarlaya bilər. Elə buna görə, alim türk dastanları ilə bağlı belə bir qənaətə gələ bilər: «Türk epik əənəsində tamamilə şeirlə yazılmış dastanlar vardır. Və bu forma dastançılıq əənəsində ilkin sayıla bilər. Çünki «dastan qoşmaq», «dastan bağlamaq», «dastan yazmaq» və s. ifadələrin hər biri əski çağlarda onun şeirlə ifadə olunduğunu bildirir»¹⁶².

Tamamilə düzgün qənaətdir. Bu fikri inkişaf etdirib deyək ki, nəinki arxaik dastan mətni şeirlə başlanıb, eləcə də arxaik bədii mətn hadisəsi primitiv formalarda olsa da, fikrimizə görə, məhz şeirlə başlanıb. Bu barədə fikirləri genişləndirməyib qeyd edərk ki, «Ümumiyyətlə götürdükdə, əski mətlərin şeirlə (nəzmlə) olması mifoloji şüurun kosmoobrazlaşdırma xarakteri ilə təsdiq olunur. Mifoloji şüur dünyanı mifoloji-metaforik eyniləşdirmə prinsipləri ilə qavrayır və obrazlaşdırır. Bu baxımdan, təfəkkür məhdud elementlərin konfigurativ imkanları çərçivəsində funksionlaşır. Məhz buna görə də, əski obrazlaşdırma:

- sözü sözə «oxşadır» və «qoşur»;
- «oxşatmasa» - «qoşa» bilməz;
- oxşadır və beləliklə, «oxşatma» vardır;
- oxşadaraq qoşur və beləliklə, «qoşuq» vardır;

¹⁶² H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi - Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 76

- oxşadaraq öyür və beləliklə, «öyü» yaradır. Demək, «oxşadaraq», «eyniləşdirərək» obrazlaşdırma mifoloji-kosmoqonik şüurun spesifikasiyadır»¹⁶³. Göründüyü kimi, ilkin şüur dünyanı oxşada-oxşada mənimsəyir, özününküləşdirir və beləliklə, mədəniyyəti yaradır. Şeir mədəniyyəti bu prosesin, təbii ki, tərkib hissəsidir. Bu mənada, H.İsmayılovun türk şeirinin poetik strukturu ilə bağlı müddəaları psixopoetik qanunauyğunluqları ehtiva edir.

8. Türk eposunun informativ strukturunun funksional mexanizmləri

H.İsmayılov tədqiqatında Göyçə dastanları kontekstində türk dastan (epos) informasiyasının fasiləsizliyini təmin edən mexanizmləri aşkarlamağa çalışmışdır. Bunlar türk dastan strukturunun funksional elementləridir. Onların funksionallığının həm diaxron, həm də sinxron düzümü var.

Türk dastan informasiyasının diaxroniyası əənənin bir istiqamətli inkişafını nəzərdə tutur. H.İsmayılov bu xüsusda yazır ki, Göyçə dastanları özündə mif və ritual elementlərini xüsusi semantik işarələr altında saxlamaqla yanaşı, türk arxaik eposunun, orta əsrlər dastançılığının bir sıra əənələrini özündə yaşada bilib¹⁶⁴.

Beləliklə, türk epos informasiyasının fasiləsizliyi öz diaxronik strukturunda MİF-RİTUAL + ARXAİK EPOS + ORTA ƏSRLƏR DASTANÇILIĞI kimi epoxal mərhələlərdən keçir.

¹⁶³ S.Rzasoy və A.Xəlil. İki işarə arasında. "Azərbaycan" jur., 2001, №11, s. 184

¹⁶⁴ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi - Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 29

Türk epos informasiyasının sinxron strukturu da iri sistemlərin düzümü kimi təqdim olunur. Alim bu xüsusda yazır: «Amma differensial-mədəni qütbləşmə ilə yanaşı, türk ədəbi-bədii yaradıcılığının bütün türklər üçün ümumi olan etnik əsasları da vardır. Bunlar:

- türk dil invariant sistemi,
- türk mifoloji dünya modeli,
- türk arxaik ritual kompleksi,
- türk mifopoetik sistemi,
- türk ədəbi-bədii düşüncəsi – poetik sistemi,
- türk metaforik sistemi,
- əski türk inamları,
- türk etnik yaşam tərzii (sosial münasibətlər sistemi)

və s.-dir»¹⁶⁵

Beləliklə, türk dastan informasiyasının fasiləsizliyi türk epos şüurunun fasiləsizliyi ilə müəyyənəşir. Türk epik şüuru türk eposunda gerçəkləşir və bu tarixi-mədəni proses **GERÇƏKLİK - ŞÜUR - MƏTN** dialektik qanunauyğunluğunun türk üçün fasiləsiz bir gerçəklik olduğunu nümayiş etdirir. Bunu Göyçə dastanlarından aydın görmək olur. Göyçə dastanları bir mətn kimi, türkün fasiləsiz mövcud olmuş etnoepik informasiyasını bu gün belə özündə əks etdirir. Alim bu barədə yazır: «Göyçə dastanları Türk epik təfəkkürünün reallaşmış mətn faktı kimi, özündə türkün dünya haqqında təsəvvürlər kompleksini bu janr çərçivəsində və onun qəlib-

¹⁶⁵ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edən, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.ə.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 31

lərində müvafiq elementlərlə (obraz, motiv, süjet) və müxtəlif səviyyələrdə (kod, məlumat, sxem) ifadə edir»¹⁶⁶

Göründüyü kimi, H.İsmayılov üçün Göyçə dastanları bir bütöv (keçmiş, bugünü və gələcəyi olan) mətn hadisəsidir. Mətnə informasiya spesifik kodlarla bütün diaxron və sinxron qatları ilə yerindədir. Sadəcə olaraq, bu informasiyanı mətnəndə necə əldə etməyin yollarını bilmək lazımdır. Təhlilini verdiyimiz araşdırmada o, bunun konkret təhlil modelini gerçəkləşdirib.

9.Perspektiv

Türk eposunun mənşəyi, inkişaf mərhələləri barədə heç də az yazılmayıb. Ancaq H.İsmayılovun təhlili verilən fikir və mülahizələri Azərbaycan folklorşünaslığında epos informasiyasının «arxetip və çağdaş mətn marşrutu» üzrə fasiləsizlik kontekstinin ilk təhlil modelidir. Alimin başqa araşdırmaları göstərir ki, onun bu məsələyə olan münasibəti fraqmentar deyildir. Bunu onun eyni problemi sənət konteksti (kodu) üzrə öyrənen başqa bir məqaləsindən görmək olur. Aşiq sənətinin prosessual strukturunu araşdıran bu məqalə¹⁶⁷ bu sənətin inkişaf mərhələləri barədə təkcə Azərbaycan folklorşünaslığında deyil, ümumiyyətlə, dünya türkologiyasında tamamilə yeni konsepsiyadır. Bu, onu göstərir ki, H.İsmayılovun türk kultür tarixinə baxışı konseptual və yenidir. Bu da öz növbəsində milli filologiya və folklorşünaslığın ona ardıcıl diqqətini zərurətə çevirmiş olur.

¹⁶⁶ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edən, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.ə.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 70

¹⁶⁷ H.İsmayılov. Aşiq sənətinin inkişaf mərhələləri. "Dədə Qorqud" jur., 2002, №1, s.50-100.

GÖYÇƏNİN FOLKLOR İŞARƏLƏRİ¹⁶⁸

Etnik-mədəni sistem adı ilə anlaşılan qlobal milli varlıq anlayışının dərki tarixi zamanın milli mədəniyyət diferensiaslaşmasından, vətən-məkanın etnik areal olaraq məhəlliləşməsindən, inkişaf səciyyəli hərəkətin etnik subyektin varlığında yaranma anından, dinamizm və ətaləti şərtləndirən təkanverici substratın – etnoenerjinin akkumulyasiya sistemi ilə işləyən solum spesifikasiyasının öyrənilməsindən başlanır.

Milli varlığı dərəkə yetməyin yeganə yolu folklordan keçir; bu, təkcə folklor adlı möhtəşəm sarayın qapısından girib bacasından çıxmaqla məhdudlaşmır. Əksinə, folklor seyrci münasibət ona estetik zövq kimi baxan kənar münasibətdən heç nə ilə fərqlənmir. Xalq həyatının xalq yaradıcılığı kontekstində ən optimal və sintetik reallaşma məkanı çoxmənalı və çoxfunksiyalı bədii sözdür; insanın dərki də, ərki də sözsöykəndir. Hər bir xalqın bədii özü-nüfədəsi onun şüur subyektinin gerçəkliyə münasibətinin janr paradigmasında və məntiqi-ışarəvi fikir invariantında birləşən, xronotopda törəyən, kontinumda ötürülən bütöv dəyərlər sisteminin obrazlı motivlənmiş, ədəbi estetik elementlərinin də aktiv iştirak etdiyi, dünya və insan haqqında təsəvvürlərin təbii çeşidlənmiş və qəlibləşmiş informasiya reallaşmasıdır. Məhz bu mənada, Göyçə

¹⁶⁸ Bu yazı ilk dəfə «Göyçənin folklor işarəsi» adı altında A.Xəlilin həmmüəllifliyi ilə bu qaynaqda çap olunmuşdur: «Dədə Qorqud» jurnalı, 2002, № 1, s. 157-162

haqqında «Azərbaycan folkloru antologiyası»nın üçüncü cildi olaraq çap edilmiş (Bakı-2000) «Göyçə folkloru» toplusunun verdiyi folklor informasiyası zamana görə Türkün yaşına, məkana görə Türküstana bərabərdir. Belə zəngin folklor arsenalının ərsəyə gətirilməsinə çəkilmiş zəhmət natural ədəd və qiymətləri səciyyəli ölçülərlə ifadələnmir. Bu zəhmət, istedad və qabiliyyətin nəticəsi böyük türk bilginlərindən Yolluq Təkinin Orxon-Yenisey daşlarına qazdığı möhtəşəm «Türk manifesti» ilə, Mahmud Kaşqarlının uzunluğu 5 min, eni 3 min fərsəx olan Türküstanın geniş ərazisində – Rumdan Çinə qədər boy-boy, soy-soy, el-el, oba-oba gəzdirdiyi türk torpaqları və insanların sənət incilərini qeydə alaraq yazdığı fundamental elm və ədəbiyyat abidəsi – «Divani lüğət-it-türk»lə müqayisə oluna bilər. Türk folklorşünaslığının əsasını qoymuş Kaşqarlı türkün yüksəliş çağında yaşadı, toplayıcı Hüseyn İsmayılovun ağır zəhməti, sönməz yurd həsrəti və yanğısı ilə ərsəyə gətirdiyi «Göyçə folkloru» Göyçə torpağının dustaq olduğu bir zamanda toplandı, yazıya alındı...

«Göyçə folkloru»nda subyekt türkdür, tarixi-mədəni diferensial keyfiyyətinə görə oğuz-türkmandır. Subyektin obyektə, situasiyaya münasibətinin folklor işarəsi isə oğuz-türkmənin maddi və mənəvi dünyasının Göyçə ruhunu daşıyan folklor mətnlərində gerçəkləşən informasiya ifadəsidir.

Məkan – Vətəndir: Nuh oğlu Türkün ayaq basdığı ilk sakral yerdir. İlk dəfə bu yerlərdə Uca Tanrı türkü məskun etdi. Türk burda yurd saldı, yuva qurdu və dünyaya buradan pərvazlandı.

Zaman artıq toplayıcının bir «yazı» olaraq «daşlaşdırdığı» «Göyçə folkloru»nda zamansızlıqdan başlanır və bütün türk taixini özündə ehtiva edir. Bu tarix 1988-ci ildən sonra:

- bayatılarda nisgildir, həsrətdir, qarıblikdir, ayrılıq və ümididir;
- ağıllarda hüzdür, kədərdir, göz yaşıdır;
- laylalarda arzudur, istəkdir, inamdır;
- toplayıcı Hüseyin İsmayılovun «yazısında» isə türkün ana yurdu ilə qırılmaz bağlılığıdır, «can ilə canlaşması, ruh ilə ruhlaşmasıdır».

«Göyçə folkloru»nda zaman dayanıb; mal-qara hollarla, qoyun sayacı sözü ilə birgədir. Burada zaman elə şəkildə dayanıb ki, ilkinlik və əbədilik arasındakı realıq müdrik deyimdə də, nağılda da, şeirdə də məkan-vətəndən, Göyçədən proyeksiya olunur; şüur kodunun şifrə açımında öz yer və yurdunda davam edən insan fəaliyyətinin bütün verbal elementləri ilə funksionallaşır. Yəni əslində, bu folklor mətnlərində Göyçə insanları ilə birgə məhz öz yerində – elə Göyçədədir: hayat öz axarındadır: «Odu Şah dağınnan gələn bulax suyu iki yerə bölünür, yarısı Göyçəyə doğru axır gedir, yarısı da solə burulub Qoraqoyunnu dərəsinə tərəf axır... Odu, Çəmbərəyin qabağınnan Murğuz başdırıy...»

«Göyçə folkloru»nun mətn arsenalı Türk və Azərbaycan folklorunun arxetipik invariantının həm növ, janr, şəkil, mətn tipi üzrə variant və variativ törəmələrini folklor dünya modeli zəminində özündə konsentrasiya etmiş, həm mövzu, məzmun, ideya və fikir paradigmasının çoxyarıslı struktur-semantik sisteminin zəngin fondunu təqdim etmiş, həm də folklor materialının sosial kontekstdə

funksionallaşma imkanlarının ən nadir məqamlarını belə özündə saxlaya bilmişdir. Türk folklorşünaslığında araşdırmalarda Göyçədə saxlanan və funksional fəaliyyətini davam etdirən materialın – sözün, fikrin və sənətin sayəsində pozitiv səciyyəli dəyişikliyin baş verəcəyi inamındaydıq. Çünki kitabın mətn arsenalının simasında folklorşünaslıq «dövriyyəsinə» buraxılmış və folklorşünas üçün «maraqlı» mətnlərin zənginliyi buna əsas verir.

Göyçə tarixi kontekst olaraq Azərbaycan folklorunun zəngin janr və mətn tiplərini özündə saxlayıb: miflər, inanclar, nəğmələr, mahnılar, alqışlar, qarğışlar, əfsanələr, rəvayətlər, xalq təbabəti ilə bağlı folklor informasiyaları, türkçərarələr, nağıllar, dastanlar, atalar sözü və məsəllər, lətifələr, tapmacalar, bayatılar, ağıllar, uşaq folkloru, beşik nəğmələri (laylalar, nızlamalar, əzizləmələr), uşaq nağılları, yanılmaclar, cıratmalar, sicilləmələr, oyunlar. Mətnlər təkcə invariant düstur və poetik universum göstəricilərinə görə deyil, situasiya, informasiya və işarə elementlərinə görə də ilkin və təbii. Həm də qədimdir. Və bu qədimlik əski yazılı folklor antologiyaları ilə müqayisədə aydınca görünür. Məsələn, «Divani lüğət-it-türk»də «Qazan deyir: dibim qızıl, çömçə deyir: mən hardayam?» təmsilçiyindən tutmuş onlarla deyim, demək olar ki, identikdir. Bu tipli analogiya bir çox örnəkləri və «mırt-mırt» («buynuz-buynuz» oyunu; DLT-də «Müngül-müngül») oyununu da öz əhatəsinə alır. Belə oxşar və eyni vahidlərin mövcudluğu, təbii ki, öncə dil və etnik ümumiliyin, ümumi folklor fondunun birgə daşıyıcısı olmaqla şərtlənir. Digər tərəfdən isə, belə örnəklərin DLT-də yazıya alınmasının materialı toplayan Kaşqarlı Mahmudun Rumdan Çinə qədər (peçeneq, qırpaq,

oğuz... boylarını sıralayaraq) folklor arealını əhatə etməsi ilə bağlı olduğunu nəzərdən qaçırmaq olmaz. İdentik örnəklər M.Kaşqarlının həm də Göyçədən keçdiyini təsdiqləyən arqument kimi çıxış edə bilər. Toplayıcı özü də keçdiyi əraziləri ümumi şəkildə qeyd edib. Azərbaycan xəritəsini də çəkən M.Kaşqarlının Azərbaycanda və Göyçədə olması şübhə doğurmaya bilər.

«Göyçə folkloru»nda mətnlər həm orijinal, həm də təcrübədə təsdiqlənmiş təsnifat üzrə qruplaşdırılıb. Təsnifatda əsas prinsip olaraq mətnlərdə işarələnmiş şüur substansiyasının informativ səciyyəsi götürülmüb: öncə sadədən mürəkkəbə doğru yüksəlib, sonra isə mürəkkəbdən sadəyə enib. Növ, janr, mətn forması gözlənilməklə bu şəkildə təsnifat sistemi folklorlarda sifrlənmiş həyat həqiqətinin real dinamikasını təqdim edir. Burada doğulan, böyüyən, tələpən insan həyatının bədii dinamikası gözlənilib. Kitab təsəvvürdə və təsəvvürün yardımı ilə yaranan miflərlə başlanır. Bu, etnosun «körpəliyidir». Sonra epik informasiyanın gerçəkliklə xüsusi sistem daxilində bağlanan daha təkmil mətn tipləri gəlir. Nəhayət, sonda uşaq folkloru və oyunlarının verilməsi həyatın və sənətin davamı kimi orijinal sintaqmatik strukturu təqdim edir: həyat davam edir, sənətdə də, gerçəklikdə də...

Ədəbiyyat İnstitutu və Folklor Elm Mərkəzinin prof. Yaşar Qarayev və folklorşünas Hüseyn İsmayılovun rəhbərliyi ilə funksionallaşan alimlər korpusunun gücü ilə başladığı və uğurla davam etdirdikləri toplama və çap işində folklor mətnlərinin regional şəkildə toplanması və nəşri xüsusi yer tutur. Sırasına, nəşr ardıcılığına görə üçüncü kitab olan «Göyçə folkloru» silsilənin parlaq səhifələrindən birini təşkil edir. Bizə görə, bu toplama və

nəşr total folklor fondunun bir araya gətirilməsində çox mühüm və strateji bir proqramın həm tərkib hissəsi, həm də ilk mərhələsidir... İşin sonrakı mərhələsini ədəbi dilə uyğunlaşdırmaqla növ, janr və şəkillər üzrə (məsələn, dastanlar, nağıllar, atalar sözləri və s.) Azərbaycan folkloru çoxcildliklərinin nəşri təşkil ediləcək. Bu, ikinci mərhələ olacaq. Üçüncü mərhələdə isə türk folkloru bütöv şəkildə semiotik invariant sistemi üzrə (mətnlərin gerçək təbiətinin aşkarlanması ilə və ona uyğun şəkildə) tərtib və nəşr olunmalıdır (yaxud biz belə arzu edərdik). Təbii ki, bu, məsələnin filoloji-folklorşünaslıq tərəfidir. Məsələnin milli-mənəvi tərəfi isə daha möhtəşəm və fundamentaldir. Bu anlamda, dəyərli alimlərimiz prof. Yaşar Qarayev və folklorşünas Hüseyn İsmayılovun təşəbbüs və birbaşa başçılıqları ilə başlanan Azərbaycan folklor fondunun yazıya alınması işi, əslində, türkün mənəvi birliliyinə doğru aparan böyük və müqəddəs yola tutulan işqdır. «Göyçənin folklor işarəsi», bu anlamda, türkün bütöv və fasiləsiz folklor fəaliyyətinə, onun mənəvi dünyasının vəhdətinə bərabərdir. Və bu anlamda...

Göyçəyə gedən yol göy rəngli sakral «Göyçə kitabından», onda işarələnən çeşidli ədəbi-mənəvi dəyərlərin folklor ifadəsinin dərkindən keçir: bu kitab məhz bu anlamda oxucusunu Tanrı alqışına uğramış səma türkünün ulu yoluna yönəldir.

Ulu əcdadlarımızın sümüklərini saxlayan Göyçə torpağı, milli ruhumuzun dolaşdığı Göyçə səması, göy üzünü intizarla göyə dikən Göyçə dənizi, qarşı yatan Qara dağımız, Oğuzun sönmüş ocağı, Sarı simi sızıldayan sınıq saz... türkün yolunu, Göyçəyə başlanacaq böyük köçü gözləyir. Bu köçün üzərində səma rəngli «Göyçə folk-

loru», öndə işiq kimi qırmızı türk bayrağı gedəcək: folklorun dərkindən və bayrağın görkündən ruhlanacaq Ulu Türkün sabahı naminə, yurdun yağdan qurtulması naminə...

Türkün adına və ulu kitabına beş kəlmə alqış etdik, qəbul olsun!

Yum verəlim!

Tanrıdan alqış diləyolim!

Yurdum hey!

Tanrıçılıq-İslam dini-ideoloji kültür dəyişməsinin, bir növ, «aprobasiya» olduğunu «palıqon» olmuşdur. Bu baxımdan, müəllif haqlı olaraq yazır ki, KDQ-nin İslamdan öncəki dastan formasında zaman qəlibi hökmən «Qorqud ata adlı bir ərin qopmasını «Oğuz xanın zamanına» aid etməli idi və yaxud onun ən mümkün formalarından bir budur»¹⁴⁸.

Qeyd edək ki, müəllifin bu qənaəti KDQ ilə tam təsdiq olunur. Abidədə epoxal zaman olaraq **Oğuz zamanı** vardır. Məs.: «Oğuz zamanında Uşun qoca dərlər bir kişi vardı»¹⁴⁹. Beləliklə, qlobal dini-ideoloji dəyişmələr zəminində epoxal zaman qəlib ifadələrində Oğuz zamanı – Rəsul Əlehissələm zamanı transformasiyası getmişdir.

Bu transformasiya zəminində H.İsmayılovun dərin aşkarlaması KDQ-nin sözü gedən ilk cümləsində (epoxal zaman qəlib-ifadəsində) kosmoloji-epik düşüncənin arxetipik xassələrinin qorunmasını üzə çıxarmasıdır. Müəllif yazır ki, KDQ-də «Rəsul Əleyhissələmin zamanına yaqın» ifadəsi zaman qəlibi kimi izomorf təbiətlidir. Burada qətiyyəyən görünməyən bir məkan anlayışı da vardır. Bu məkan sakral mahiyyətlidir və peyğəmbərlik statusunun xüsusi işarəsidir... Əslində, Qorqud ata R.Ə.-in zamanından daha çox onun məqamına yaxındır»¹⁵⁰.

¹⁴⁸ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 48

¹⁴⁹ Kitabı-Dədə Qorqud. F.Zeynalov və S.Əlizadə nəşri. B., «Yazıcı», 1988, s. 110

¹⁵⁰ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 48

Deməli ki, H.İsmayılovun «Rəsul Əleyhissələm zamanı» qəlibində zamanla bərabər məkan anlamını da görməsi tamamilə düzgündür. Belə ki, mifoloji-kosmoqonik düşüncədə məkan və zaman bir-birindən ayrılmazdır. Zaman maddi obrazlar şəklində təsəvvür olunur. Bu, mifoloji düşüncənin izomorfizmini ilə bağlıdır. Qorqudun İslam peyğəmbərinin zamanından daha çox onun məqamına yaxın olması fikri yenə də zaman-məkan izomorfluğundan irəli gəlir. İslam peyğəmbərinin məqamı retrospektiv mətn planında dini-ideoloji, sakral məkanı əks etdirir. Yəni məkan və zamanın görünən, hissi, maddi şəkildə təsəvvür olunduğu düşüncə kontekstində zamanla məkan arasında mövcud olanların hamısı maddi, məkani səciyyəlidir. Bu anlamda, İslam peyğəmbərinin sakral məqamı da zaman-məkan izomorfizmini nəzərdə tutmaqla Qorqud-Rəsul Əleyhissələm transformasiyasının semantik uyğunluq qatlarını ortaya qoymuş olur.

Müəllifin Azərbaycan eposşünaslığı üçün ən böyük aşkarlaması epoxal zaman mərkəzləri silsiləsinin Aşıq-Dastan dövrü (XVI əsrdən başlamaqla) üçün mərkəz elementini müəyyənləşdirməsidir. H.İsmayılov sübut edir ki, global mədəniyyət dəyişmələri çevrəsində baş verən epoxal zaman transformasiyalarının Oğuz – Rəsul Əleyhissələm silsiləsinin sonuncu həlqəsi Şah İsmayıl Xətəidir. O yazır ki, Göyçə dastanlarında epoxal zaman Şah İsmayıl başlanır. Bu, keyfiyyətə yeni bir hadisədir; milli doğuluşdur, mədəniyyətdə və siyasətdə intibahdır. Daha çox mifoloji türk soy şəcərəsini (geneoloji sxem) təqdim edən Oğuz xanla başlanan epoxal zaman türk etnik-mədəni intibahının əski reallığı haqqında informasiya kimi anlaşıla bilər. Dədə Qorqud boylarında əski informasiya İslam dəryasında parlayan türk inciləri kimi məhz İslam intibahını bəzəyir. Göyçə

dastanlarında isə zaman da, inam da, hakim də, dövlət də, mədəniyyət də türküdür. Xızırda, Həzrət Əlidən, Rəsul Əkrəmdən və ondan öncə ilk türk Tanrıçı peyğəmbəri (Atası) Oğuz xandan gələn xilaskar-ata, xilaskar-əcdad kultu birbaşa Oğuz dövlətinin (səfəvi xanədanının) başçısı İsmayıl Şeyx Heydər oğluna transformasiya olunur; pirə, mürsidə, övliyəyə differensiallaşma bir şəxsin simasında sintezləşir və Şahi Mərdan statusunda ən yüksək sakral pilləyə yüksəlir¹⁵¹.

Beləliklə, H.İsmayılov Azərbaycan etnik-epik təfəkkürünün milli-epoxal mərkəzini müəyyənləşdirmiş olur. Səfəvilərin fəaliyyət dövrü Azərbaycan adlı hadisənin türk genezisli, oğuz tipli milli-etnik, siyasi-ictimai, ideoloji-mədəni vahid kimi özümləndiyi dövrü təşkil edir. Oğuz türklüyünün Azərbaycan epoxası Xətai ilə təşkil olunur. İctimai-mədəni şüurun bütün sferalarını bürüyən yeni epoxanın dastan şüuru sferasındakı mövqeyi isə bu gün epoxal zaman mərkəzi kimi, Xətəinin simasında H.İsmayılov tərəfindən aşkarlanır (bərpa olunur).

6. Qorqud obrazının informativ strukturuna yeni baxış

Bu, bir acı gerçəklikdir ki, Azərbaycan eposşünaslığında (o cümlədən, folklorşünaslığında) aparılan tədqiqatların böyük hissəsi elmi səviyyəsi, metodologiyası, nəzəri keyfiyyəti baxımından müasir dünya elmi səviyyəsindən tamamilə aşağı və primitiv səviyyədədir. A.Xəlilin yazdığı

¹⁵¹ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edən, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 48-49

kimi, Azərbaycan filologiyasında riyakar «ideoloqlar» və savadsız «alimlər», bir qayda olaraq, elmdə mütərəqqi meyillərin qarşısının alınmasında aktiv mübariz rolunda çıxış ediblər. Bunun nəticəsidir ki, filologiyamız istedadsız və konservativ təmayüllü tədqiqatçıların qalın kitablarında çox kövrək və primitiv görünür; elm publisistika səviyyəsinə endirilib. İndi tədqiqatlar daha çox və yaxşı halda faktların konstataşyası ilə qapanır. Qanunauyğunluq, kateqoriya və prinsiplərin aşkarlandığı ciddi elmi əsərlər isə ya yoxdur, ya da olduqca məhdud kəmiyyətdədir¹⁵².

Deyənlər türk-oğuz epik informasiyasının konsentrativ yükü maksimuma qədər gərginləşdirilmiş Qorqud obrazına da aiddir. Adın primitiv linqvistik təhlilləri, bu təhlillərin folklor semantikasını kimi təqdim olunması, obrazın epik-mifoloji strukturuna bütövlükdə səviyyəsiz yanaşma folklor (eləcə də epos) poetikasından ümumiyyətlə xəbərsiz «tədqiqatçıların» «tədqiqatlarını» elmə milli özünəbaxışımızın yaxşı halda gülüş obyektinə çevirmiş olur. Belə «etimologiyaları» ciddi tənqid edən H.İsmayılov yazır: «Aydın olmalıdır ki, bir termin bir və ya bir neçə mənanı işarələyə bilər. Həm də, o, yalnız işarədir, informasiya isə işarələnen, həmin işarənin altında nəzərdə tutulan məntəddir. Mətnin geniş bilgi vermək imkanlarını buraxıb, mətn tipini işarələyən terminin üzərində «məliyyə» aparılması özünü doğrultmur»¹⁵³.

¹⁵² A.Xəlil. Strukturalizm: metod, yoxsa metodologiya? - "İnternet və İntellekt" struktur-semiotik araşdırmalar bülleteni. B., "Soda", 2001, №1, s. 44

¹⁵³ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi - Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Töpləyanı, tərtib edən, ön sözlü, qeyd və izahların müəllifi f.ə.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 34

Müəllifin bu tənqidində İşarə-Mətn münasibətlər strukturu diqqəti cəlb edir. Yanaşma modelinin mütərəqqiliyi Qorqud semantik vahidini İşarə-Mətn münasibətlərinə salıb, ondakı semantik qatların sistemli təhlilinə imkan verir. Belə bir təhlili aparmaqla H.İsmayılov Qorqud obrazının semantikasına münasibətdə, sözün gerçək anlamında, ciddi aşkarlama ortaya qoyur.

Qorqud obrazını epik informasiyanın fasiləsizlik kontekstində götürən H.İsmayılov obrazın semantik strukturunda iki inam sistemini aşkarlayır:

1. «Ata» və «atalıq» institutu; Tanrıçılıq sistemində peyğəmbər statusundadır və ona bərabərdir. Bu kontekstdə «Ata» peyğəmbərdir. Onun müqəddəs kitabı «Qorqud Ata» kitabıdır.

2. «Qorqud» çox əski bir inamdır; hamı ruhdur; qurdla bağlıdır; qurd totemidir; «Aşına» ilə bağlı əfsanələr kontekstində izah oluna bilər. Vatikan nüsxəsində «Qorqud» yazılış şəkli (bax: KDQ ensiklopediyası, s. 311, yuxarıdan aşağı 3-cü sətir) orfoqrafik bir xəta olmayıb, katibin «Qorqud» adı ilə bağlı əlavə informasiyasının olduğundan xəbər verir; bu anlamda, «Qorqud» - «qoru qurt» (qoruyucu qurt) kimi izah oluna bilər: hamı ruh kimi əski türk şaman panteonunda, ata (peyğəmbər) kimi tanrıçılıq sistemində¹⁵⁴.

Beləliklə, müəllif Qorqud obrazının transformasiya qatlarını təqdim edir. Qorqud bir transformativ qatdan (təsvür sistemindən) o birinə keçdikcə onun semantikasını zənginləşir, ona yeni semantik dolaqlar əlavə olunur. Epik-

¹⁵⁴ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi - Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Töpləyanı, tərtib edən, ön sözlü, qeyd və izahların müəllifi f.ə.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 46-47

mifoloji süurun öz funksional strukturundan asılı olaraq, obrazın yeni transformativ ipostası köhnəni radikal şəkildə yox etmir. Funksional aktuallığından asılı olaraq obrazın transformativ ipostaları sinxron sıra yarada bilir. Beləliklə, Qorqud obrazının transformativ inkişaf mərhələləri həm son transformativ obrazın semantik dolaqlarında, həm də transformasiyanın müxtəlif mərhələlərini təqdim edən müstəqil obrazlar şəklində var olur. Bu da epik-mifoloji düşüncənin funksional strukturundan xəbərsiz «tədqiqatçıların» mübahisələrinə, güllünc «aşkarlamalarına» gətirir.

H.İsmayılov KDQ-nin Vatikan nüsxəsindəki «**Q O R Q U R T**» yazılış şəklini düzgün olaraq «orfoqrafik xəta» saymır. Bu, obrazın qurd ipostasının «qalığıdır». Bu qalıq mürəkkəb transformasiyaların təzahürü olmaqla, əslində, qalıq olmayıb, epos funksionallığının normasıdır. Yəni hər bir epik mətn mətnaltı və ikinci süjet səviyyələrinə malik olur. Görkəmli eposşünas B.N.Putilov mətnaltı haqqında yazır ki, onu ən ümumi formada personajın bu və ya başqa hərəkətini, bu və ya başqa fəaliyyəti izah edən tip motivləşməsi (gizlində qalan səbəb – S.R.) kimi, hadisə, kolliziya, konfliktlərin gizli, ancaq obyektiv olaraq mövcud olan mənası kimi müəyyənləşdirmək olar¹⁵⁵. İkinci süjet planı süjetin transformasiyaları ilə bağlıdır. Bu prosesdə köhnə süjetlər yeni süjetlərin tərkibində motivlər, motiv blokları, həlqələr kimi qalmaqla davam edir. Bu baxımdan, ikinci süjet planı əvvəlki süjetin transformasiya olunduğu yeni süjetdəki, yəni mətnin üst qatını təşkil edən birinci süjet planındakı izidir¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Б.Н.Путилов. Героический эпос и действительность. Л., 1988, с. 177

¹⁵⁶ Б.Н.Путилов. Гөст. əsəri, s. 193

Beləliklə «Qorqud» adının «Qorqurt» yazılış şəkli mətnaltından, mətnin ən üstdə dayanan birinci süjet planının keçmişində qalmış ikinci süjet planından gəlir (Hətta Vatikan nüsxəsinin katibinin daha əski mətnədən köçürmə prosesində həm də «Qorqurt» yazılış şəklini «Qorqud»-a «transliterasiya» etdiyini ehtimal etmək də tamamilə məntiqlidir.)

Digər tərəfdən, «Qorqurt» yazılış şəkli mifoloji arxetiplərin transformasiyasının qanunauyğunluqları çərçivəsindədir. K.Levi-Strosdan bəlli olduğu kimi, ənənəvi mətnlərin mifoloji arxetipləri transformasiya prosesində sxem, kod, məlumat səviyyələrinin ən azı birini saxlayır¹⁵⁷. Qorqud obrazının KDQ-nin birinci süjet planında **SXEM** və **KOD** səviyyələrinin nə dərəcədə saxlandığını burada hallandırmadan göstərək ki, **QORQURT** mifoloji arxetipin **MƏLUMAT** səviyyəsində qalığıdır.

Qorqud obrazının animist, totemist, monoteist dünyagörüş kontekstləri üzrə transformativ sxemini ortaya qoyan H.İsmayılovun M.Kaşqarlı «Divan»ı əsasında qurd obrazının semantikasında «Us böri» və «Or böri» üzvlənmələrini müşahidə etməsi «qurd obrazı ilə bağlı araşdırmalarda tamamilə yeni bir kontekstdir». Belə ki, müəllif obrazın binar-oppozitiv strukturunu belə aşkarlayır:

US BÖRİ – Ədalət Allahu (mələyi, ruhu, əyəsi - S.R.),
OR BÖRİ – Cəza Allahu¹⁵⁸.

¹⁵⁷ К.Левин-Строс. Как умирают мифы – Зарубежные исследования по семиотике фольклора (с. ст.). М., "Наука", 1985, с. 77

¹⁵⁸ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözü, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 47

Qurd obrazının binar-oppozitiv strukturu onun total modeləşdirici işarələr sistemi – dünya modeli olmasını, yəni bir totem olaraq universal təsnifləndirici semantikasını göstərir. Bu baxımdan, H.İsmayilovun **QORQUD-QORQURT-QURD** baxış konteksti məntiqi olmaqla epik-mifoloji şüurun öz funksional məntiqi ilə ortaya qoyulur.

7. Türk şeiri türk dünya modelinin lirik kodla proyeksiyası kimi

H.İsmayilov sözü gedən məqaləsində türk epos sistemi əsasında «şeyr əvvəldir, yoxsa nəsr?» – sualını da təhlil müstəvisinə gətirir. Bu bərdə mövcud fikirləri təhlil edən alim xüsusilə Azərbaycan folklorşünaslığı baxımından məntiqi aşkarlamalar edir. O, Misgin Abdal şeirinin təhlil nümunəsində aşkarlayır ki, şeirin birinci işarələr sistemi səviyyəsində təqdim etdiyi qat – estetik işarələr düzüm qanunauyğunluğu baxımından şeirin alt qatında (alt işarələr sistemi, şərti olaraq ikinci işarələr sistemi) dayanan türk dünya modeli tərəfindən proyeksiyalandırılır. Alim yazır ki, «şeirin alt qatında türk dünya modeli, üst qatında isə həmin strukturda proyeksiya olunan estetik işarələr yerləşir»¹⁵⁹.

Onu da deyək ki, alimin bu qənaəti fraqmentar deyilməyib. Başqa bir əsərində bu fikir daha ümumiləşdirici və inkişaf etmiş şəkildədir. O yazır: «Qeyd edim ki, folklor mətni, o sıradan aşiq şeiri semantik strukturun alt qatında türk dünya modelinin üfuci və şaquli strukturunu işarəleyir. Türk düşüncəsinin

¹⁵⁹ H.İsmayilov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayilov. B., 2001, s. 62.

modeləşdirici sistemi ilə işləyən spesifik sxemdə reallaşır. Bundan başqa, aşiq şeirinin ənənədə sabitləşmiş leksik fondu və metaforik sisteminin mümkün çərçivəsi mövcuddur»¹⁶⁰.

Yerindəcə qeyd edək ki, H.İsmayilovun bu nəzəri yanaşma modeli Türk-Azərbaycan şeirinin bundan sonrakı tədqiqinin metodoloji bazası sayıla bilər. Bu, bir gerçəklidir ki, Azərbaycan filologiyasında əksər tədqiqatlarla təqdim olunan mətn poetikası artıq tamamilə sıradan çıxmış, bayağıcasına aprobasiyalaşdırmanın nəticəsində absurda dirənmişdir. Şeirin yeni mətn poetikası, cəsarətlə qeyd edək ki, H.İsmayilovun bu konseptual müddəalarından (və həmin müddəaları sınaqlaşdıran yeni təhlil modelindən) başlanır. Azərbaycan filologiyası artıq neçə on illərdir ki, şeirin bəndlərini, misralarını saymaq, misralardakı hecalar düz gəlməyəndə (öz «şairlik» istedadları ilə) dartıb onları düzəltməklə məşğuldur. Şeirin poetexniki elementlərinin düzüm qanunauyğunluqlarının mənbəyini tapmaq üçün, gəlin etiraf edək ki, səviyyə çatmır. Ona görə də H.İsmayilovun mətnlə necə işləməklə bağlı bir tövsiyəsi, bizə belə gəlir ki, filologiyamızın əksər alimlərinin başının üstündən Dəmoql qılıncı, qulaqlarından isə sırğa kimi asılmalıdır. Belə ki, alim yazır: «Ədəbi» mətndən informasiyanı ala bilmək üçün «mif dilini», «folklor dilini», ədəbi dili bilmək, onun spesifik qanunauyğunluqlarını mətn təhlilində nəzərə almaq lazımdır»¹⁶¹.

¹⁶⁰ H.İsmayilov. Aşiq Alımın şəxsiyyəti və irsi. "Dədə Qorqud" jur., 2002, № 2, s. 113

¹⁶¹ H.İsmayilov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayilov. B., 2001, s. 49

Şeir, o cümlədən digər ənənəvi mətnin təhlili zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, hər hansı mətn dünya modelini gerçəkləşdirən obyektidir. Yəni o, bir işarə kimi nəyinsə işarəsidir. Onda proyeksiya olunan, işarələnen var. H.İsmayılov şeir strukturunun təhlilinə belə yanaşdığı üçün onun fundamental əsaslarını aşkarlaya bilər. Elə buna görə, alim türk dastanları ilə bağlı belə bir qənaətə gələ bilər: «Türk epik ənənəsində tamamilə şeirlə yazılmış dastanlar vardır. Və bu forma dastançılıq ənənəsində ilkin sayıla bilər. Çünki «dastan qoşmaq», «dastan bağlamaq», «dastan yazmaq» və s. ifadələrin hər biri əski çağlarda onun şeirlə ifadə olunduğunu bildirir»¹⁶².

Tamamilə düzgün qənaətdir. Bu fikri inkişaf etdirib deyək ki, nəinki arxaik dastan mətni şeirlə başlanıb, eləcə də arxaik bədii mətn hadisəsi primitiv formalarda olsa da, fikrimizə görə, məhz şeirlə başlanıb. Bu barədə fikirləri genişləndirməyib qeyd edək ki, «Ümumiyyətlə götürdükdə, əski mətnlərin şeirlə (nəzmlə) olması mifoloji şüurun kosmoobrazlaşdırma xarakteri ilə təsdiq olunur. Mifoloji şüur dünyanı mifoloji-metaforik eyniləşdirmə prinsipləri ilə qavrayır və obrazlaşdırır. Bu baxımdan, təfəkkür məhdud elementlərin konfigurativ imkanları çərçivəsində funksionlaşır. Məhz buna görə də, əski obrazlaşdırma:

- **sözü sözə «oxşadır» və «qoşur»;**
- **«oxşatmasa» – «qoşa» bilməz;**
- **oxşadır və beləliklə, «oxşatma» yaradır;**
- **oxşadaraq qoşur və beləliklə, «qoşuq» yaradır;**

¹⁶² H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 76

– **oxşadaraq öyür və beləliklə, «öyü» yaradır.**
Demək, «oxşadaraq», «eyniləşdirərək» obrazlaşdırma mifoloji-kosmoqonik şüurun spesifikasiyasıdır¹⁶³.
Göründüyü kimi, ilkin şüur dünyanı oxşada-oxşada mənimsəyir, özününküleşdirir və beləliklə, mədəniyyəti yaradır. Şeir mədəniyyəti bu prosesin, təbii ki, tərkib hissəsidir. Bu mənada, H.İsmayılovun türk şeirinin poetik strukturu ilə bağlı müddəaları psixopoetik qanunauyğunluqları ehtiva edir.

8. Türk eposunun informativ strukturunun funksional mexanizmləri

H.İsmayılov tədqiqatında Göyçə dastanları kontekstində türk dastan (epos) informasiyasının fasiləsizliyini təmin edən mexanizmləri aşkarlamağa çalışmışdır. Bunlar türk dastan strukturunun funksional elementləridir. Onların funksionallığının həm diaxron, həm də sinxron düzümü var.

Türk dastan informasiyasının diaxroniyası ənənənin bir istiqamətli inkişafını nəzərdə tutur. H.İsmayılov bu xüsusda yazır ki, Göyçə dastanları özündə mif və ritual elementlərini xüsusi semantik işarələr altında saxlamaqla yanaşı, türk arxaik eposunun, orta əsrlər dastançılığının bir sıra ənənələrini özündə yaşada bilib¹⁶⁴.

Beləliklə, türk epos informasiyasının fasiləsizliyi öz diaxronik strukturunda **MİF-RİTUAL + ARXAİK EPOS + ORTA ƏSRLƏR DASTANÇILIĞI** kimi epoxal mərhələlərdən keçir.

¹⁶³ S.Rzasov və A.Xəlil. İki işarə arasında. "Azərbaycan" jur., 2001, №11, s. 184

¹⁶⁴ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 29

Türk epos informasiyasının sinxron strukturu da iri sistemlərin düzümü kimi təqdim olunur. Alim bu xüsusda yazır: «Amma differensial-mədəni qütbləşmə ilə yanaşı, türk ədəbi-bədii yaradıcılığının bütün türklər üçün ümumi olan etnik əsasları da vardır. Bunlar:

- türk dil invariant sistemi,
- türk mifoloji dünya modeli,
- türk arxaik ritual kompleksi,
- türk mifopoetik sistemi,
- türk ədəbi-bədii düşüncəsi – poetik sistemi,
- türk metaforik sistemi,
- əski türk inamları,
- türk etnik yaşam tərzii (sosial münasibətlər sistemi)

və s.-dir»¹⁶⁵.

Beləliklə, türk dastan informasiyasının fasiləsizliyi türk epos şüurunun fasiləsizliyi ilə müəyyənləşir. Türk epik şüuru türk eposunda gerçəkləşir və bu tarixi-mədəni proses **GƏRCƏKLİK - ŞÜUR - MƏTN** dialektik qanunauyğunluğunun türk üçün fasiləsiz bir gerçəklik olduğunu nümayiş etdirir. Bunu Göyçə dastanlarından aydın görmək olur. Göyçə dastanları bir mətn kimi, türkün fasiləsiz mövcud olmuş etnoepik informasiyasını bu gün belə özündə əks etdirir. Alim bu barədə yazır: «Göyçə dastanları Türk epik təfəkkürünün reallaşmış mətn faktı kimi, özündə türkün dünya haqqında təsəvvürlər kompleksini bu janr çərçivəsində və onun qəlib-

¹⁶⁵ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 31

lərində müvafiq elementlərlə (obraz, motiv, süjet) və müxtəlif səviyyələrdə (kod, məlumat, sxem) ifadə edir»¹⁶⁶.

Göründüyü kimi, H.İsmayılov üçün Göyçə dastanları bir bütöv (keçmiş, bugünü və gələcəyi olan) mətn hadisəsidir. Mətnə informasiya spesifik kodlarla bütün diaxron və sinxron qatları ilə yerindədir. Sadəcə olaraq, bu informasiyanı mətndən necə əldə etməyin yollarını bilmək lazımdır. Təhlilini verdiyimiz araşdırmada o, bunun konkret təhlil modelini gerçəkləşdirib.

9.Perspektiv

Türk eposunun mənşəyi, inkişaf mərhələləri barədə heç də az yazılmayıb. Ancaq H.İsmayılovun təhlili verilən fikir və mülahizələri Azərbaycan folklorşünaslığında epos informasiyasının «arxetip və çağdaş mətn marşrutu» üzrə fasiləsizlik kontekstinin ilk təhlil modelidir. Alimin başqa araşdırmaları göstərir ki, onun bu məsələyə olan münasibəti fraqmentar deyildir. Bunu onun eyni problemi sənət konteksti (kodu) üzrə öyrənən başqa bir məqaləsindən görmək olur. Aşiq sənətinin prosesual strukturunu araşdıran bu məqalə¹⁶⁷ bu sənətin inkişaf mərhələləri barədə təkcə Azərbaycan folklorşünaslığında deyil, ümumiyyətlə, dünya türkologiyasında tamamilə yeni konsepsiyadır. Bu, onu göstərir ki, H.İsmayılovun türk kultür tarixinə baxışı konseptual və yenidir. Bu da öz növbəsində milli filologiya və folklorşünaslığın ona ardıcıl diqqətini zərurətə çevirmiş olur.

¹⁶⁶ H.İsmayılov. Göyçə dastanları: Türk epik sistemində dastan informasiyasının fasiləsizliyi – Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayanı, tərtib edəni, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi f.e.n. H.İsmayılov. B., 2001, s. 70

¹⁶⁷ H.İsmayılov. Aşiq sənətinin inkişaf mərhələləri. "Dədə Qorqud" jur., 2002, №1, s.50-100.

GÖYÇƏNİN FOLKLOR İŞARƏLƏRİ¹⁶⁸

Etnik-mədəni sistem adı ilə anlaşılan global milli varlıq anlayışının dərkə tarixi zamanın milli mədəniyyət diferensiallaşmasından, vətən-məkanın etnik areal olaraq məhəlliləşməsindən, inkişaf səciyyəli hərəkətin etnik subyektin varlığında yaranma anından, dinamizm və ətaləti şərtləndirən təkanverici substratın – etnoenerjinin akkumulyasiya sistemi ilə işləyən solum spesifikasiyasının öyrənilməsindən başlanır.

Milli varlığı dərkə yetməyin yeganə yolu folklardan keçir; bu, təkcə folklor adlı möhtəşəm sarayın qapısından girib bacasından çıxmaqla məhdudlaşmır. Əksinə, folklor seyrçi münasibət ona estetik zövq kimi baxan kənar münasibətdən heç nə ilə fərqlənmir. Xalq həyatının xalq yaradıcılığı kontekstində ən optimal və sintetik reallaşma məkanı çoxmənalı və çoxfunksiyalı bədii sözdür; insanın dərkə də, ərkə də sözə söykənir. Hər bir xalqın bədii özünüifadəsi onun şüur subyektinin gerçəklilik münasibətinin janr paradigmasında və məntiqi-ışarəvi fikir invariantında birləşən, xronotopda törəyən, kontinuumda ötürülən bütöv dəyərlər sisteminin obrazlı motivləşmiş, ədəbi estetik elementlərinin də aktiv iştirak etdiyi, dünya və insan haqqında təsəvvürlərin təbii çeşidlənmiş və qəlibləşmiş informasiya reallaşmasıdır. Məhz bu mənada, Göyçə

¹⁶⁸ Bu yazı ilk dəfə «Göyçənin folklor işarəsi» adı altında A. Xəlilin həmmüəllifliyi ilə bu qaynaqda çap olunmuşdur: «Dədə Qorqud» jurnalı, 2002, № 1, s. 157-162

haqqında «Azərbaycan folkloru antologiyası»nın üçüncü cildi olaraq çap edilmiş (Bakı-2000) «Göyçə folkloru» toplusunun verdiyi folklor informasiyası zamana görə Türkün yaşına, məkana görə Türküstana bərabərdir. Belə zəngin folklor arsenalının ərsəyə gətirilməsinə çəkilmiş zəhmət natural ədəd və qiymətləri səciyyəli olmaqla ifadələnmir. Bu zəhmət, istedad və qabiliyyətin nəticəsi böyük türk bilginlərindən Yolluq Təkinin Orxon-Yenisey daşlarına qazdığı möhtəşəm «Türk manifesti» ilə, Mahmud Kaşqarının uzunluğu 5 min, eni 3 min fərsəx olan Türküstanın geniş ərazisində – Rumdən Çinə qədər boy-boy, soy-soy, el-el, oba-oba gəzdirdiyi türk torpaqları və insanların sənət incilərini qeydə alaraq yazdığı fundamental elm və ədəbiyyat abidəsi – «Divani lüğət-it-türk»lə müqayisə oluna bilər. Türk folklorşünaslığının əsasını qoymuş Kaşqarlı türkün yüksəlmiş çağında yaşadı, toplayıcı Hüseyin İsmayilovun ağır zəhməti, sönməz yurd həsrəti və yangısı ilə ərsəyə gətirdiyi «Göyçə folkloru». Göyçə torpağının dustaq olduğu bir zamanda toplandı, yazıya alındı...

«Göyçə folkloru»nda subyekt türkdür, tarixi-mədəni diferensial keyfiyyətinə görə oğuz-türkmandır. Subyektin obyektə, situasiyaya münasibətinin folklor işarəsi isə oğuz-türkmanın maddi və mənavi dünyasının Göyçə ruhunu daşıyan folklor mətnlərində gerçəkləşən informasiya ifadəsidir.

Məkan – Vətəndir: Nuh oğlu Türkün ayaq basdığı ilk sakral yerdür. İlk dəfə bu yerlərdə Uca Tanrı türkü məskun etdi. Türk burda yurd saldı, yuva qurdu və dünyaya buradan pərvazlandı.

Zaman artıq toplayıcının bir «yazı» olaraq «daşlaşdırdığı» «Göyçə folkloru»nda zamansızlıqdan başlanır və bütün türk taixini özündə ehtiva edir. Bu tarix 1988-ci ildən sonra:

– bayatılarda nisgildir, həsrətdir, qərıblıkdir, ayrılıq və ümiddir;

– ağılarda hüznüdür, kədərdır, göz yaşdır;

– laylalarda arzudur, istəkdir, inamdır;

– toplayıcı Hüseyn İsmayılovun «yazısında» isə türkün ana yurdu ilə qırılmaz bağılıdır, «can ilə canlaşması, ruh ilə ruhlaşmasıdır».

«Göyçə folkloru»nda zaman dayanıb; mal-qara hollarla, qoyun sayacı sözü ilə birgədir. Burada zaman elə şəkildə dayanıb ki, ilkinlik və əbədilik arasındakı reallıq müdrık deyimdə də, nağılda da, şeirdə də məkan-vətəndən, Göyçədən proyeksiya olunur; şüur kodunun şifrə açımında öz yer və yurdunda davam edən insan fəaliyyətinin bütün verbal elementləri ilə funksionallaşır. Yəni əslində, bu folklor mətnlərində Göyçə insanları ilə birgə məhz öz yerində – elə Göyçədədir: həyat öz axarındadır: «Odu Şah dağınnan gələn bulax suyu iki yerə bölünür, yarısı Göyçəyə doğru axır gedir, yarısı da sola buruluf Qoraqoyunnu dərəsinə tərəf axır... Odu, Çəmbərəyin qabağınnan Murğuz başdırır...»

«Göyçə folkloru»nun mətn arsenalı Türk və Azərbaycan folklorunun arxetipik invariantının həm növ, janr, şəkil, mətn tipi üzrə variant və variativ törəmələrini folklor dünya modeli zəminində özündə konsentrasiya etmiş, həm mövzu, məzmun, ideya və fikir paradıqmasının çoxyaruslu struktur-semantik sisteminin zəngin fondunu təqdim etmiş, həm də folklor materialının sosial kontekstdə

funksionallaşma imkanlarının ən nadir məqamlarını belə özündə saxlaya bilməşdir. Türk folklorşünashğındakı araşdırmalarda Göyçədə saxlanan və funksional fəaliyyətini davam etdirən materialın – sözün, fikrin və sənətin sayəsində pozitiv səciyyəli dəyişikliyin baş verəcəyi inandıyıq. Çünki kitabın mətn arsenalının simasında folklorşünashğ «dövriyyəsinə» buraxılmış və folklorşünas üçün «maraqlı» mətnlərin zənginliyi buna əsas verir.

Göyçə tarixi kontekst olaraq Azərbaycan folklorunun zəngin janr və mətn tiplərini özündə saxlayıb: miflər, inanclar, nəğmələr, mahnılar, alqışlar, qarğışlar, əfsanələr, rəvayətlər, xalq təbabəti ilə bağı folklor informasiyaları, türkəçarələr, nağıllar, dastanlar, atalar sözü və məsəllər, lətifələr, tapmacalar, bayatılar, ağılar, uşaq folkloru, beşik nəğmələri (laylalar, nazlamalar, əzizləmələr), uşaq nağılları, yarıltmaclar, cıratmalar, sicilləmələr, oyunlar. Mətnlər təkcə invariant düstur və poetik universum göstəricilərinə görə deyil, situasiya, informasiya və işarə elementlərinə görə də ilkin və təbiidir. Həm də qədimdir. Və bu qədimlik əski yazılı folklor antologiyaları ilə müqayisədə aydınca görünür. Məsələn, «Divanı lüğət-it-türk»də «Qazan deyir: dibim qızıl, çömçə deyir: mən hardayam?» təmsilciyindən tutmuş onlarla deyim, demək olar ki, identikdir. Bu tipli analogiya bir çox örnəkləri və «mırt-mırt» («buynuz-buynuz») oyunu; DLT-də «Müngül-müngül») oyununu da öz əhatəsinə alır. Belə oxşar və eyni vahidlərin mövcudluğu, təbii ki, öncə dil və etnik ümumiliyin, ümumi folklor fondunun birgə daşıyıcısı olmaqla şərtlənir. Digər tərəfdən isə, belə örnəklərin DLT-də yazıya alınmasının materialı toplayan Kaşqarlı Mahmudun Rumdan Çinə qədər (peçeneq, qıpçaq,

oğuz... boylarını sıralayaraq) folklor arealını əhatə etməsi ilə bağlı olduğunu nəzərdən qaçırmaq olmaz. İdentik örnəklər M.Kaşqarlının həm də Göyçədən keçdiyini təsdiqləyən arqument kimi çıxış edə bilər. Toplayıcı özü də keçdiyi əraziləri ümumi şəkildə qeyd edib. Azərbaycan xəritəsini də çəkən M.Kaşqarlının Azərbaycanda və Göyçədə olması şübhə doğurmaya bilər.

«Göyçə folkloru»nda mətnlər həm orijinal, həm də təcrübədə təsdiqlənmiş təsnifat üzrə qruplaşdırılıb. Təsnifatda əsas prinsip olaraq mətnlərdə işarələnmiş şüur substansiyasının informativ səciyyəsi götürüldü: öncə sadədən mürəkkəbə doğru yüksəlib, sonra isə mürəkkəbdən sadəyə enib. Növ, janr, mətn forması gözlənilməklə bu şəkildə təsnifat sistemi folklorda şifrələnmiş həyat həqiqətinin real dinamikasını təqdim edir. Burada doğulan, böyüyən, törəyən insan həyatının bədii dinamikası gözlənilib. Kitab təsəvvürdə və təsəvvürün yardımı ilə yaranan miflərlə başlanır. Bu, etnosun «korpəliyidir». Sonra epik informasiyanın gerçəkliklə xüsusi sistem daxilində bağlanan daha təkmil mətn tipləri gəlir. Nəhayət, sonda uşaq folkloru və oyunlarının verilməsi həyatın və sənətin davamı kimi orijinal sintaqmatik strukturu təqdim edir: həyat davam edir, sənətdə də, gerçəklikdə də...

Ədəbiyyat İnstitutu və Folklor Elm Mərkəzinin prof. Yaşar Qarayev və folklorşünas Hüseyn İsmayılovun rəhbərliyi ilə funksionallaşan alimlər korpusunun gücü ilə başladığı və uğurla davam etdirdikləri toplama və çap işində folklor mətnlərinin regional şəkildə toplanması və nəşri xüsusi yer tutur. Sırasına, nəşr ardıcılığına görə üçüncü kitab olan «Göyçə folkloru» silsilənin parlaq səhifələrindən birini təşkil edir. Bizə görə, bu toplama və

nəşri total folklor fondunun bir araya gətirilməsində çox mühüm və strateji bir proqramın həm tərkib hissəsi, həm də ilk mərhələsidir... İşin sonrakı mərhələsini ədəbi dilə uyğunlaşdırmaqla növ, janr və şəkillər üzrə (məsələn, dastanlar, nağıllar, atalar sözləri və s.) Azərbaycan folkloru çoxcildliklərinin nəşri təşkil ediləcək. Bu, ikinci mərhələ olacaq. Üçüncü mərhələdə isə türk folkloru bütöv şəkildə semiotik invariant sistemi üzrə (mətnlərin gerçək təbiətinin aşkarlanması ilə və ona uyğun şəkildə) tərtib və nəşr olunmalıdır (yaxud biz belə arzu edərdik). Təbii ki, bu, məsələnin filoloji-folklorşünaslıq tərəfidir. Məsələnin milli-mənəvi tərəfi isə daha möhtəşəm və fundamentaldir. Bu anlamda, dəyərli alimlərimiz prof. Yaşar Qarayev və folklorşünas Hüseyn İsmayılovun təşəbbüs və birbaşa başçılıqları ilə başlanan Azərbaycan folklor fondunun yazıya alınması işi, əslində, türkün mənəvi birliyinə doğru aparan böyük və müqəddəs yola tutulan işiqdir. «Göyçənin folklor işarəsi», bu anlamda, türkün bütöv və fasiləsiz folklor fəaliyyətinə, onun mənəvi dünyasının vəhdətinə bərabərdir. Və bu anlamda...

Göyçəyə gedən yol göy rəngli sakral «Göyçə kitabından», onda işarələnən çeşidli ədəbi-mənəvi dəyərlərin folklor ifadəsinin dərkindən keçir: bu kitab məhz bu anlamda oxucusunu Tanrı alqışına uğramış səma türkünün ulu yoluna yönəldir.

Ulu əcdadlarımızın sümüklərini saxlayan Göyçə torpağı, milli ruhumuzun dolaşdığı Göyçə səması, göy üzünü intizarla göyə dikən Göyçə dənizi, qarşı yatan Qara dağımız, Oğuzun sönmüş ocağı, Sarı simi sızıldayan sınıq saz... türkün yolunu, Göyçəyə başlanacaq böyük köçü gözləyir. Bu köçün üzərində səma rəngli «Göyçə folk-

loru», önündə işiq kimi qırmızı türk bayrağı gedəcək: folklorun dərkindən və bayrağın görkündən ruhlanacaq Ulu Türkün sabahı naminə, yurdun yağdan qurtulması naminə...

Türkün adına və ulu kitabına beş kəlmə alqış etdik, qəbul olsun!

Yum verəlim!

Tanrıdan alqış diləyəlim!

Yurdum hey!

GÖYÇƏNİN POETİK İŞARƏLƏRİ

Göyçə çağdaş azərbaycanlıların düşüncəsində:

– ağrı-acısı qəlbləri titrədən yaradır;

– yağının yağmaladığı ata ocağıdır;

– hər bir vətən oğlunun yaddaşından asılmış ağrı daşdır;

– adına azərbaycanlı deyənlərin təpərini ayaqda və ayıqda saxlayan namusumuzdur;

Göyçə həm də bir yanğıdır: o bizim qəlbimizdə ocaq kimi aramsız yansa da, mayası Göyçə adlı yurdla tutulmuş insanların ürəyində vulkan kimi püskürür...

Göyçə həm də göyçəliləri yaşadan, ölməyə qoymayan arzudur...

Göyçə həm də bir rəyadır: əvvəli şirinlə başlanıb sonu acı qurtarır...

Göyçə onun Hüseyn İsmayılov adlı oğlu üçün tükənməz yaradıcılıq yanğısıdır... Və bəlkə də, Göyçə adlı qəlb yarası olmasaydı, Azərbaycan mədəniyyətinin Göyçə səhifəsi bu qədər əzəmətli və möhtəşəm olmayacaqdı...

Bu, həyatın acı kinayəsidir: nakam sevgilər Ələsgəri, Şəhriyarı, Səməd Vurğunu... yaradı, Və bəlkə də, bu sevgi yaraları olmasaydı, ədəbiyyatımız Ələsgər, Şəhriyar, Vurğun zirvələrinə qalxa bilməyəcəkdə.

Hüseyn İsmayılov da bir nakam aşiqdir: Göyçə adlı sevgilisinə qovuşmayan aşiq. Fəqət Dədə Ələsgərdən fərqli olaraq, o, şair olmadı. Səhnəbanı ocağının yanğısı Ələsgərin qəlbində bütün ömrü boyu közərdi; misra-misra şeir oldu. Göyçə ocağının yanğısı isə Hüseyn İsmayılovun qəlbində alovlanıb onu alimə çevirdi...

Onun alimliyi tamam fərqli hadisədir: intellektual təhkiyənin istisna səviyyəsidir. Onun yaratdığı elm dünyası quru, soyuq imperativlərin hissiz, cansız qurumu deyildir. Hüseyn İsmayılovun elmi yangıdır: burada hər sözə, hər sətirə vətən, yurd məhəbbəti, Göyçə yangısı hakimdir. Bu yangı olmasaydı, Hüseyn İsmayılov olmayacaqdı. Hüseyn İsmayılovsuz isə bu gün hələ heç kəsin yaza bilmədiyi «Göyçənamə» olmayacaqdı...

H.İsmayılov Göyçə folklorunun tədqiq sahəsində olduğu kimi, toplanması və nəşri sahəsində də nəhəng işlər görmüşdür. 1993-cü ildə qürbət vətənin folklorunun çapı ilə başlayan bu iş bu gün də davam etməkdədir:

1. Vətən qürbətə qaldı (Göyçə folkloru örnəkləri). B., «Yazıcı», 1993
2. Müdriklik çələngi. B., «Səda», 2000
3. Göyçə folkloru. Azərbaycan folkloru antologiyası, III c., B., «Səda», 2000
4. Misgin Abdal. B., «Səda», 2001
5. Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. B., «Səda», 2001

Sanki ortada bir fasilə oldu. Əslində isə yorulmaq bilməyən H.İsmayılov üçün fasilə, istirahət anlayışı sanki yoxdur. O, keçən müddət ərzində aşıq yaradıcılığına, ümumən folklorla dair üç sanballı monoqrafiya yazdı¹⁶⁹. Həmin əsərlərdə aşıq sənətinin genetik strukturuna dair yeni konsepsiya irəli sürdü, folklorun regional strukturunun modelləşdirilməsinin yeni modelini təklif etdi. Göyçə

¹⁶⁹ H.İsmayılov. Aşıq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. B., «Elm», 2002; H.İsmayılov. Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları. B., «Elm», 2002; H.İsmayılov. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri. B., «Səda», 2006

aşıq mühitinə dair yazdığı doktorluq dissertasiyası beynəlxalq əks-səda doğurdu.

H.İsmayılov keçən müddət ərzində Azərbaycan folklorunun regional folklor mühitlər üzrə çoxsaylı cildlərini çap etdirdi. Qərrib düşmüş Qərbi Azərbaycan folkloruna dair neçə-neçə folklor antologiyasını araya-ərsəyə gətirdi. Folklorumuzun təbliği və bəxahlardan qorunması sahəsində zəngin və məhsuldar elmi-ictimai fəaliyyətlə məşğul oldu.

Nəhayət, 2006-cı ildə «Göyçənamə»nin fundamental səhifəsi nəşrə başladı. Beşcildlik «Göyçə aşıqları və el şairləri»nin birinci kitabı çapdan çıxdı¹⁷⁰. Bu nəşrin onun alim həyatında və Azərbaycan folklorşünaslığında xüsusi yeri vardır.

O, ümumiyyətlə, millət naminə nəhəng lahiyələrin həyata keçirilməsi amalı ilə çalışır. «İnsan yaşayır, özündən sonra gələcək nəsillər qarşısında üz ağardacaq bir iş görməli, nümunə olacaq bir iz qoymalıdır», – deyir. Bu gün gördüyü iş sabah ona, bir qayda olaraq, kiçik görünür. Bu baxımdan, «Göyçə aşıqları və el şairləri» beşcildliyinin sabah daha nəhəng layihələrlə davam etdiriləcəyi heç kəsdə şübhə doğurmur.

Göyçə onun qəlbinin közərən ocağı olduğu kimi, Göyçə folklorunun, xüsusilə aşıq yaradıcılığının gerçək halında təqdim olunmaması onu həmişə ağrıdır. Həmişə söhbətlərdə: «Ələsgər kimi, Alı kimi nəhənglərin sözlərinə söz qatmaq, onların yaradıcılığını təhrif etmək günahdır. Ələsgər elə bir dühadır ki, kiminsə sözünü onun sözüne

¹⁷⁰ H.İsmayılov. Göyçə aşıqları və el şairləri. I cild, B., «Səda», 2006, 491 s.

qatmaq halala haram qatmaq deməkdir», – söyləyir. Vaxtilə repressiyalara uğramış, «37»-də divara söykədilib sorğusuz-sualsız güllələnmiş ziyalıların, folklorşünasların irsinin sonrakı folklorşünaslar nəslə tərəfindən vicdansızcasına talan edilməsi yaman ağırdır H.İsmayilovu. Repressiya qurbanı Hümət Əlizadənin adı gələndə kövrəlir. «Bu qədər iş görsək də, ən böyük arzum H.Əlizadənin «Aşıq Ələsgər» kitabını yenidən çap etdirib onun ruhunu sevindirməkdir», – deyir. «Sonrakı folklorşünaslar elə hərəkət etdilər ki, sanki aşıqları ilk dəfə kitab halında H.Əlizadə çap etdirməmişdi... Yaman unutdular onu. Biz H.Əlizadənin haqqını qaytarmasaq, tarix bizi bağışlamaz».

Beşcildlik, əslində, Azərbaycan folklorşünaslığının, xüsusilə də aşıqşünaslığının tarix qarşısında hesabatıdır. Bu nəşrdə Ələsgər adına nakam H.Əlizadənin keçən əsrin 30-cu illərində topladığı bakirə şeirlər çap olunacaq; tarixin borcu veriləcək, H.Əlizadənin nakam ruhu ovudulacaq...

«Göyçə aşıqları və el şairləri»nin birinci cildi ozanlarla (Ozan Heydər, Ozan İbrahim) başlanıb, Miskin Abdal, Dərdli Nəsim, Şımpırılı Sevgili, Qul Mahmud, Ağ Aşıq, Şair Məmməd Hüseyin, Aşıq Alı, Aşıq Musa ilə davam etdirilir.

Bu kitabın «Göyçə aşıqları və el şairləri»nin birinci cildi olmaqla çox böyük elmi, mədəni əhəmiyyəti vardır. Dəyəri hələ bundan sonra bilinəcək və elmi məziyyətləri alimlər tərəfindən açıqlanacaq kitabın onun müəllifinin ideyasında modeləşdirilmiş və oxucu tərəfindən ilk nəzərdə görünməyən tərəfləri vardır. Biz burada onlardan müşahidə edə bildiyimiz qədər qeyd etmək istərdik:

1. Beşcildlik Göyçə aşıq mühitinin yeni təqdimat modelidir.

«Göyçə aşıqları və el şairləri» kitabı Azərbaycan folklorşünaslığında bu həcm və səviyyədə ilk dəfə reallaşdırılmış monoqrafiya-toplama-tərtib janrındadır. Göyçə lirik düşüncə kodunun yaradıcı subyektlərinin poetik mətn işarələrini ilk dəfə bu bütövlükdə əhatə edən beşcildlik həm mətn məcmuəsi, həm də monoqrafiyadır. Beşcildliyin monoqrafik bazasını H.İsmayilovun nəhəng «Göyçəşünaslıq» araşdırmaları təşkil edir. Lakin beşcildlikdə bu araşdırmalarla Göyçəli sənətkarların yaratdığı şeirlər, sadəcə olaraq, birləşdirilməmişdir. Birinci cild əyani şəkildə göstərir ki, burada bədii sözlə elmi söz, bədii işarə ilə idraki işarə, ədəbi ilə elmi, lirizmlə intellektualizm vəhdət təşkil etməklə yeni bir təqdimat «janrın»ın əsasını qoymuşdur.

2. Beşcildlik Göyçə aşıq mühitinin global struktur modelidir.

Burada folklor mühiti haqqındakı informasiya çoxpilləli (çoxqatlı) qurumda təqdim olunur. Əsərdə, ən azı, üç iri informasiya qatı müşahidə olunur:

Birincisi – Göyçə aşıq mühitində yaranan bədii informasiya. Bu, Göyçə aşıqları və el şairlərinin yaratdığı şeirlərdən ibarətdir;

İkincisi – Göyçə yaradıcı subyektləri haqqında mühitin öz yaddaşında mövcud olan və tədqiqatçı tərəfindən toplanaraq araşdırmaya cəlb edilmiş folklor informasiyaları. Həmin bilgiler janr tipi baxımından epik səciyyəli olub, öz əsas kütləsində Göyçə aşıqları və el şairlərinin yaradıcılığını əks etdirir (sənətkarlar haqqında dastan və aşıq rəvayətlərinin təqdim etdiyi bilgiler);

Üçüncüsü – Göyçə aşiq mühitində mövcud olan istənilən təyinətli məlumatların H.İsmayılovun öz intellektual düşüncə modelindən keçməsi ilə yaranan elmi informasiyalar.

Bəşcildlikdə (birinci cilddə) bu informasiya qatları mürəkkəb münasibətlər çərçivəsində əlaqələnrək yeni «Göyçənamə» janrını yaratmışdır.

3. Bəşcildlik Göyçə aşiq mühitinin diaxron informasiya modelidir.

Burada zaman İlahi tərəfindən yaradılmış limiti miladi təqvimin XVI əsrindən (Miskin Abdaldan) başlayıb, XXI əsrə – bizim günlərə qədər davam edir.

4. Bəşcildlik Göyçə aşiq mühitinin sinxron informasiya modelidir.

Burada yaradıcı subyektlər haqqındakı diaxron informasiya «Ozan – Sufi Aşiq – Dədə Aşiq – Dədə Aşiq – Aşiq – El şairi» sinxron modeli əsasında təqdim olunur.

5. Bəşcildlik Göyçə aşiq mühitinin lirik janr modelidir.

Burada Göyçə aşiq mühiti üçün xarakterik olan janr işarələri mükəmməl təqdimat sistemi təşkil edir. Məzmun və forma vəhdətinin Göyçə lirik düşüncə kodu üçün xarakterik olan bütün maddiləşmə səviyyələri bəşcildlikdə əks olunmuşdur.

6. Bəşcildlik Göyçənin poetik işarə modelidir.

Burada Göyçə aşiq mühitini təşkil edən bütün struktur elementləri öz əksini tapmışdır. H.İsmayılov Göyçə lirik özünüifadə kodunun struktur qatlarını açıqlayaraq, onun bütün mənalı elementlərini şərh etmiş, Göyçə adlı fenomeni yaradan mexanizmlər sistemini aşkarlayaraq ümumelmi informasiyaya çevirmişdir.

NƏTİCƏVARI

Bəşcildlik Azərbaycan etnosunun yetişdirdiyi H.İsmayılov adlı fenomenin şərti olaraq axırıncı (axarıncı) işidir. Bu şəxsiyyəti, ümumiyyətlə, işsiz, elmi, inzibati fəaliyyətsiz təsəvvürə gətirmək mümkün deyildir...

O işləyir və özü ilə bərabər bütöv Azərbaycan folklorşünaslığını işlədir...

O hərəkətdədir və özü ilə bərabər bütöv filologiyanı hərəkətə gətirir...

Ona görə də, bizim kitabımızın, «Nəticə» hissəsi, əslində, yoxdur. H.İsmayılov haqqında yazdığımız bu əsəri biz özümüz «yarımçıq» hesab edirik: həm ilahi, həm fəlsəfi, həm də profan anlamda.

Ömrünü Allah verib, taleyini də O yazıb. İlahi verən ömrü yaşayır. Azərbaycan folklorşünaslığının taleyi onun ilahi taleyinə bağlıdır. Bu tale Allahın köməyi ilə yaşanmaqdadır.

O, yaradıcı şəxsiyyətdir: fəaliyyəti ilə, ən azı, Azərbaycan folklorşünaslığının ritmik dinamikasını impulsladır. Bu baxımdan, H.İsmayılovun fəaliyyətinə «nəticə vermək» fəlsəfə cəhətdən mümkünsüzdür. Bu səbəbdən bizim kitabımızın «Nəticə» hissəsi olmadı.

H.İsmayılov profan dünyamızın yorulmaz şəxsiyyətidir. Qoy yorulmasın, qoy dincəlmək fikrinə düşməsin. O da bizlər kimi istirahət arzulasa, folklorşünaslığımızın «gərdişi-dövrən» dayanar.

Köməyi, dayağı həmişə Allah olsun!

Hamisi həmişə Allah olsun!

*Canına sağlığı, gözünə işığı, beyninə nuru həmişə
Allah versin!*

Qoy onu həmişə Allah sevindirsin!

Allahdan başqa kimsəyə möhtac olmasın!

Amin!

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

PORTRET

Ərdəmliyin əlli beş ili.....	3
Ərdəmlik yolu – ərənlilik formulu.....	13
Ərdəm və dünya.....	26

KONSEPSİYA

MƏDƏNİYYƏT VƏ GENEZİS KONSEPSİYASI

1. Aşıq sənətinin tarixi-prosessual strukturuna yeni baxış.....	43
2. Aşıq sənətinin mənşəyi konsepsiyası və dünya türkologiyası.....	60

MƏDƏNİYYƏT VƏ İNFORMASIYA

KONSEPSİYASI

Folklorun etnik-regional strukturunun yeni informasiya modeli.....	116
---	-----

NƏZƏRİYYƏ

Türk eposunun informativ strukturu.....	157
---	-----

MÜHİT VƏ MƏTN

Göyçənin folklor işarələri.....	182
Göyçənin poetik işarələri.....	189
NƏTİCƏVARI.....	195

İLLÜSTRASIYALAR

Ömür və yaradıcılıq yolundan fotoqrafik fraqmentlər	
---	--

Seyfəddin Rzasoy.
Folklorlaşan alim ömrü,
Bakı, «Nurlan» nəşriyyatı, 2007.

Nəşriyyat direktoru:
Nadir Məmmədli

Kompüterdə yığdı:
Ruhəngiz Əfəndiyeva

Korrektor:
Tahir Orucov

**Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:**
Ramin Abdullayev

Kağız formatı: 60/84 1/16

Mətbəə kağızı: №1

Həcmi: 12,5 ç/v

Tirajı: 500

Qiyməti müqavilə ilə.

Kitab AMEA Folklor İnstitutunun
Redaksiya-Nəşriyyat şöbəsinin Kompüter Mərkəzində
yığılmış, səhifələnmiş, “Nurlan” nəşriyyatında
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

Az $\frac{2007}{2348}$

605